

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР БОГДАНА САРАМАГИ (30-ті РОКИ XX ст.)

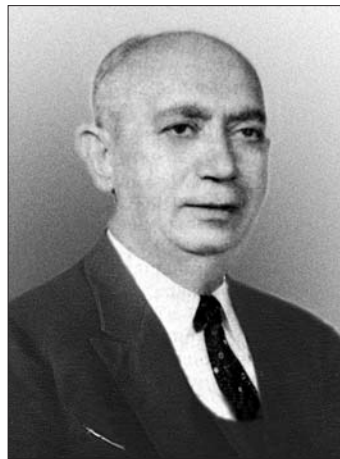
Визначний актор Ярослав Климовський у своїх заокеанських спогадах про найпрезентативніший колектив 1938—1939 рр.— Український народний театр ім. І. Котляревського — згадував й інші трупи: „За польської окупації на західних українських землях, навіть у Львові, не було постійного театру (за винятком коротких періодів), зате було чимало мандрівних театрів і труп: театр Й. Стадника, П. Карабіновича, М. Комаровського, І. Когутяка, Б. Сарамаги, Ю. Кононева, О. Тимченка та інших...”¹ Кожен із цих колективів, хоч і не був провідним у західно-українському театральному процесі 20—30-х років XX ст., чесно виконував покладену на нього місію: зайняв певну свою нішу, залишивши незабутній слід у людських серцях та історії.

Доля кожного з названих керівників театрів у радянські часи по своєму склалася трагічно: одних примусили мовчати про своє минуле, інших, як-от Богдана Сарамагу — через те, що „працював на окупованій нацистами території”, а потім виїхав за кордон, — зумисне викреслили з вітчизняної історії. Лише після здобуття Україною незалежності стало можливим повернення його імені на Батьківщину.

Згаданий диригент, скрипаль, композитор і педагог, актор і режисер, організатор музично-театральної справи Богдан Сарамага народився 1 квітня 1905 р. у Тернополі. Закінчив чотири класи Української гімназії (Тернопіль, 1922), навчався у музичній школі (клас скрипки і фортеп'яно Рослер (1912—1914)². (Початкову освіту гри на скрипці здобув у професора Вольфсталя у Тернополі³). Навчався у Вищому

музичному інституті ім. М. Лисенка (нині — Львівська національна музична академія ім. Миколи Лисенка) у відомого польського скрипаля Юзефа Цетнера (клас скрипки), теорії музики — у відомого педагога і композитора Адама Солтиса, а також у видатного польського музичного теоретика Адольфа-Евстахія Хибінського та ін.⁴ У 1926 р. склав „іспит зрілості”⁵, а в 1927 р. — екзамен на вчителя співу й музики середніх шкіл⁶.

Від 1923 р. працював в Українському народному театрі товариства „Українська бесіда”⁷ під керівництвом Йосипа Стадника (концертмайстер, згодом — диригент). Після ліквідації театру товариства „Українська бесіда” в 1924 р. Б. Сарамага, вочевидь, надалі перебував уже в приватному Українському театрі Йосипа Стадника (кінець 1925 — 1927 рр. під протекторатом „Союзу артистів” — секції професійної спілки Союз діячів українського театального мистецтва). 1927 р. Б. Сарамага працював керівником оркестру (диригентом) у мандрівному „Новому українському театрі” під дирекцією Панаса Карабіновича⁸ (серед іншого театр здійснив і прапрем'єру на українській сцені в Галичині оперети С. Джонса „Гейша”⁹). 1928 р. був капельмайстером оркестру новоствореного „Просвітянського театру” під дирекцією

Богдан Сарамага.
Фото 1960-х рр.

Альфреда Будзиновського і мистецьким проводом Петра Сороки¹⁰. З кінця 1928 — початку 1929 р. керував оркестром в Українському народному театрі ім. І. Тобілевича у Станиславові (нині — Івано-Франківськ) під мистецьким проводом Ярослава Давидовича¹¹, де Б. Сарамага налагодив також співпрацю із місцевим хором „Думка”, забезпе-

¹ Климовський Я. Останнє турне на рідній землі // Наш театр: Книга діячів українського театального мистецтва 1915—1975 / За ред. Г. Лужницького і Л. Полтави.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1975.— Т. І.— С. 829.

² Медведик П. Діячі української музичної культури (Матеріали до біо-бібліографічного словника) // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Праці Музикознавчої комісії.— Львів, 1996.— Т. ССХХХІІ.— С. 534.

³ Михальчишин Я. Богдан Сарамага — скрипаль і педагог // Михальчишин Я. З музикою крізь життя.— Львів, 1992.— С. 122.

⁴ Сарамага Богдан (1. 04. 1905 — 12. 04. 1975) — диригент, композитор, театральний діяч // Музична Тернопільщина: Бібліографічний покажчик.— Тернопіль, 2008.— С. 240.

⁵ Біографічні довідки. Державна гімназія 1898—1930 рр. // Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі 1898—1998.— Тернопіль; Львів, 1998.— С. 593.

⁶ Гайда П. Богдан Сарамага (1905—1975) // Шляхами Золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1983.— Т. ІІІ.— С. 654—655.

⁷ Медведик П. Діячі української музичної культури...— С. 534. За іншими даними: 1922 р. (див.: Михальчишин Я. Богдан Сарамага — скрипаль і педагог.— С. 122).

⁸ [Б. а.] Репертуар Нового Українського Театру під дир. П. Карабіновича // Діло (Львів).— 1927.— 19 листоп.— Ч. 259.— С. 4.— (Оповідки).

⁹ [Б. а.] Репертуар Нового Українського Театру під дир. П. Карабіновича // Там само.— 4 груд.— Ч. 271.— С. 6.

¹⁰ [Б. а.] Діяльність „Просвітянського театру” // Там само.— 1928.— 8 черв.— Ч. 125.— С. 4.— (Новинки. З театального життя); [Б. а.] Просвітянський театр // Новий час (Львів).— 1928.— 18 черв.— Ч. 73.— С. 6.— (Література й мистецтво.— 1928.— Черв.— Ч. 5).

¹¹ Гість. „Український Театр ім. Тобілевича” в Станиславові // Новий час (Львів).— 1929.— 21 січ.— Ч. 6.— С. 10.— (Життя краю).

чивши театрові можливість виставляти масштабні опери та оперети¹². 1930 р. перейшов до Українського театру Й. Стадника¹³.

Власну трупу, легітимовану концесією (ліцензією), виписаною на його ім'я, Б. Сарамага створив улітку 1932 р.¹⁴ Однак трупа не вирізнялася на той час серед кільканадцяти — дрібних приватних — українських мандрівних театрів краю, які безпосередньо залежали від смаків широкої публіки. У поданому за вимогою Міністерства внутрішніх справ Польської Республіки звіті одного з повітових староств колектив охарактеризований як польсько- й українськомовний, з низьким мистецьким рівнем, слабкою кваліфікацією та мінімальною фінансовою спроможністю¹⁵. Репертуарний діапазон театру, зокрема у липні—грудні 1933 р. визначався „дозволеними концесією“ жанрами: опера, оперета, водевіль... і то при особовому складі трупи 5—10 осіб¹⁶. Зрозуміло, що високими мистецькими здобутками у мандрівних умовах така група акторів похвалитися не могла. Виступаючи у невеликих містечках і більших селах Галичини із нашвидкуруч підготованим „хлібним репертуаром“, не конкуруючи з репрезентативними театрами і не ризикуючи „брати“ великі міста, театр Б. Сарамаги просто поповнив ряди провінційних труп, які масово виникали/зникали внаслідок повосенного безробіття у Польщі 20—30-х років ХХ ст., припливу східноукраїнської еміграції та організаційного хаосу.

Показово, що на масштабну театральну нараду всіх колективів краю у Львові 18 січня 1934 р., скликану Союзом діячів українського театального мистецтва з метою координації театального процесу в Галичині¹⁷, трупу Б. Сарамаги не запросили, бо й тоді вона ще не мала чіткого репертуарного обличчя і мистецького потенціалу.

Згодом Б. Сарамага запросив до свого театру мистецьким керівником досвідченого режисера Петра Сороку, завдяки якому дещо змінилося реноме колективу. Орієнтація на модний європейський музичний репертуар, який уже звучав на польських сценах краю, звісно, не зникла, проте доопрацьовано драматичний бік вистав. У репертуарі театру в червні—липні 1935 р. були „Іхав стрілець на війноньку“ Б. Піратинського, популярне ревю „Бо хто не ризикує“ (в 1931 році йшло у театрі „Цвіркун“, реж. П. Сорока), комедія „Блакитний лис“ Ф. Герчега, „Швейк“ за Я. Гашеком, „Панна чи вдова“ (оперета „Весела вдова“ Ф. Легара?) та оперета „Моя сестра і я“ („Княжна на драбині“) — неназваних авторів¹⁸. Не відомо, чи довго працював П. Сорока у трупі, але вже восени 1935 року у звітах староств мистецький рівень театру Б. Сарамаги визначали як „помірний“¹⁹. На той час

у колективі було 18 осіб, у репертуарі: „Швейк“ за Я. Гашеком, оперета „Жайворонок“ Ф. Легара, „Панна чи вдова“ (оперета „Весела вдова“ Ф. Легара?), „Раз, але добре“, „Босяк“ — неназваних авторів²⁰ та ін.

Майже кожен більш-менш поважний український театр — як репрезентант саме українського мистецтва — у напруженій атмосфері міжвоєнного часу ставав або принаймні сприймався активістом „війни культур“. У середині 1930-х рр. „заговорили“ і про театр Б. Сарамаги. Наприклад, у звіті Тернопільського староства, зазначивши, що від 4 до 17 січня 1936 р. театр гастролював на території повіту з виставами: оперою „Катерина“ М. Аркаса за Т. Шевченком, оперетами „Королева балу“ („Королева балу у Ворохті“ Б. Сарамаги?) та „Панна чи вдова“ („Весела вдова“ Ф. Легара?), драмами „Три подарунки“ та „На Соловки“ — неназваних авторів, ревю „Весела ревія“, — польські чиновники застерігали: „Три дари“, „На Соловки“ за силою емоційного вияву і за реакцією глядачів „мали націоналістичний український характер“²¹.

Окремо у звіті наголошувалося, що з 19 артистів театру троє — Нестор Ходачок, Володимир Піхур і Семен Пасека — під час перебування у Микулинцях (і в Копичинцях) контактували з особами, підозрюваними у належності до ОУН²². Отже, хоч театр і не декларував національної лінії у своїй репертуарній політиці, вже сам факт його присутності сприймався як маркування українського простору. (Стосовно ж контактів із націоналістами варто наголосити, що питання позірних чи реальних зв'язків українських театрів із національним підпіллям заслугове на окреме дослідження). 12—30 грудня 1936 р. трупа знову гостювала у Тернополі та повіті, показуючи оперети І. Кальмана „Графиня Маріца“ й „Осінні маневри“²³.

1937 р. визначний критик та історик театру Степан Чарнецький у своєму огляді західноукраїнського театального життя відносив трупу до „другопланових“, коротко зазначаючи: „Театр Сарамаги з молодими повосенними силами, з репертуаром оперетково-ревієвим — їздить по містах, містечках і селах“²⁴.

Більше про цей „маловідомий оперетковий театр“ заговорили у 1938 році, коли він наважився приїхати до Львова. Впродовж 7—9 січня, тобто саме на Різдво, Український театр Б. Сарамаги виступав у приміщенні Єврейського театру на вул. Ягайлонській, 11 (нині — приміщення Першого академічного українського театру для дітей та юнацтва), із популярними оперетами „Вікторія та її гузар“ П. Абрагама, „Графиня Маріца“ та „Осінні маневри“ І. Кальмана (була анонсована ще й комедія „Еспанська муха“ Мілера (вочевидь, переробка

¹² Чорнобіль Р. „Щоби слава не пропала“ // Альманах Станіславівської землі.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1985.— Т. II.— С. 161—162.

¹³ Блавацький В. Спогади // Ревуцький В. В орбіті світового театру / Вид. М. Коць.— Київ; Харків; Нью-Йорк, 1995.— С. 146.

¹⁴ Медведик П. Діячі української музичної культури...— С. 534.

¹⁵ Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО), ф. 1, оп. 52, спр. 1651, арк. 10 (пер. з польс. наш.— Р. Л.).

¹⁶ Там само.

¹⁷ [Б. а.] На ліквідацію театального хаосу // Новий час (Львів).— 1934.— 13 січ.— Ч. 8.— С. 7.

¹⁸ Див.: Новий час (Львів).— 1935.— 19 черв.— Ч. 133.— С. 8; 20 черв.— Ч. 134.— С. 8; 29 черв.— Ч. 142.— С. 8 та ін.

¹⁹ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 2851, арк. 13.

²⁰ Там само.

²¹ Державний архів Тернопільської області, ф. 3, оп. 2, спр. 536, арк. 1—1 зв.

²² Там само.

²³ Там само.— Арк. 3.

²⁴ Чарнецький С. Нарис історії театру // Історія української культури / Під заг. ред. д-ра І. Крип'якевича.— Львів, 1937.— С. 690.

однойменного фарсу Ф. Арнольда, Е. Баха)²⁵. „Сподівалися ми побачити наш славно-відомий „провінціонально-театральний балаганчик“, — писав журналіст і письменник Роман Сливка, — побачили молоду, зіграну і приготовану до вистав дружину (труп). — Р. Л.)”²⁶. Загалом позитивно здивований критик про першу оперету „Вікторія та її гузар“ нейтрально констатував: „На першому місці треба поставити п[ан]ю Н. Костів-Сарамагову (Вікторія) і п[ан]а Сарамагу (Янчі) та п[ан]а Мурського (Фері). Всі інші: п[ан] Палка (Кольтай), п[ан] Дидиківна (Лія Сан), Заяцівна (Рігет), п[ан] Шуль (Кенляйт) і п[ан] Ходачок (Бонза) — створили вирівняний ансамбль, без спеціальних зірок, але й без слабих місць. Хори трохи заслабі, але зіспівані. Орхестра добра”²⁷. І продовжував: „Графиня Маріца“, оперетка Кальмана у 3 діях, яка від кількох літ творить залізний репертуар українських опереткових театрів, у постанові п[ан]а Сарамаги вийшла зовсім добре. На окрему похвалу заслуговує п[ан]і Костів-Сарамагова в заголовній ролі. Добрий теж був п[ан] Мурський (Тассільо), п[ан]і Заяцівна (Ліза) та виконавці характеристичних ролей: п[ан]і Сорокова (Боренна) і п[ан] Шуль (Популеску). Найбільший успіх мала остання вистава”²⁸. Коротка „рецензія“ Р. Сливки оцінювала радше перспективність колективу: „Між молодими акторами нема ніяких відомих імен і майже всі вони при пильній праці над собою зможуть досягнути гарні успіхи. Годиться підкреслити, що театр має до кожної оперетки свої власні гарні декорації, що їх малював п[ан] Савчак. Орхестра під пров[одом] п[ан]а Телєна творила добру цілість разом із цілою дружиною”²⁹.

Хоч труп Б. Сарамаги успішно пройшла „випробовування Львовом“, все ж вона була не конкурентоспроможною порівняно зі стаціонарними польськими театрами, не здатною створити на сцені „ілюзії розкоші і блиску“, такі необхідні для опереткового репертуару. Не завжди рятував і акторський потенціал: дружина Б. Сарамаги — визначна акторка і співачка Наталія Сарамагова (донька артистки Марії Костів (псевдонім: Чернявська), племінниця Катерини Рубчакової (у дівоцтві — Коссає), Василя та Михайла Коссаєв) — солістка театрів Й. Стадника, „Просвітянського театру“, Театру ім. І. Тобілевича, а також колишні „просвітяни“ Ванда Сорокова, Ярослав Шуль, досліджений організатор аматорських театрів та журналіст Петро Мурський чи співак із хору Дмитра Котка Нестор Ходачок та інші — мали за плечима певний досвід, мистецький хист та ентузіазм, та все ж потребували професійної освіти.

Виїхавши зі Львова в провінцію, театр Б. Сарамаги знову надовго зник із поля зору „столич-

них“ львівських рецензентів, та й українська преса охочіше писала про провідні колективи: Театр ім. І. Тобілевича та „Заграву“ (восени 1938 р. об'єднані в Український народний театр ім. І. Котляревського), Український народний театр ім. М. Садовського чи Український театр Й. Стадника. З анонсів у газетах відомо, що у квітні—травні 1938 р. Український театр Б. Сарамаги здійснив турне Лемківщиною, зокрема, відвідав Лісько, Балигород, Долішні Устрики, Загір'я та інші містечка і села, показавши оперети „Чорноморці“ М. Лисенка (текст М. Старицького за Я. Кухаренком), „Королева балю“ („Королева балю у Ворохті“ Б. Сарамаги?), „Осінні маневри“ та „Графиня Маріца“ І. Кальмана, „Жайворонок“ та „Царевич“ Ф. Легара, „Вікторія та її гузар“ П. Абрагама, „Панна чи вдова“ (оперета „Весела вдова“ Ф. Легара?)³⁰.

У вересні 1938 р. колектив уже виступав під зміненою дещо назвою — „Український оперетковий театр Б. Сарамаги“ (режисером і, вочевидь, мистецьким керівником трупи знову був П. Сорока)³¹. У Великих Мостах та Кристинополі (нині — Червоноград) театр показав оперети „Грігрі“ Б. Іраніхштедтена, „Барон Кіммель“ В. Колло, „Дімок трьох дівчат“ Шуберта — Берте, „Довкола кохання“ Й. Штрауса³².

Короткі газетні повідомлення з провінції також інформували про роботу мандрівного театру дуже лаконічно, проте відзначаючи його позитивний вплив, як-от: „І хоча на перший погляд цей репертуар може видаватися і не дуже відповідним для села, та все ж таки село скористало з цієї поїздки п[ан]а Сарамаги: побачило оперету та оперу [„Катерина“ М. Аркаса за Т. Шевченком]. З цілої театральної дружини, що на загал представляється зовсім корисно, на перше місце вибиваються: п[ан] Сарамага в комічних ролях і п[ан]і Сарамагова, що найбільше пописалася в ролі Катерини”³³.

У розлогому огляді західноукраїнського театрального життя письменник і журналіст Володислав Ковальчук досить чітко визначив місце театру Б. Сарамаги серед півтора десятка мандрівних труп на території Галичини у 1938 р. У складеному реєстрі: Український народний театр ім. І. Тобілевича; Український молодий театр „Заграва“; Український народний театр ім. І. Котляревського (об'єднані перші два); Український народний театр ім. М. Садовського; Український театр Й. Стадника; Львівський український театр „Богема“; Український театр Б. Сарамаги; Український народний театр „Промінь“ (М. Комаровського); Український театр Н. Войтовича; Український театр „Веселка“ (О. Тимченка); Український театр Т. Лепківної; Український Наддніпрянський театр (І. Городничого); Український театр Ю. Ко-

Анонс виступів у Львові.
Опубліковано у газ. „Новий час“. Львів, 1938 р.

²⁵ Див.: Діло (Львів).— 1938.— 6 січ.— Ч. 5.— С. 28.

²⁶ Р. Сл. [Роман Сливка]. З виступів Українського театру Б. Сарамаги у Львові в салі жидівського театру // Діло (Львів).— 1938.— 11 січ.— Ч. 6.— С. 9.— (З театру).

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само.

³⁰ Див.: Новий час (Львів).— 1938.— 29—30 квіт.— Ч. 90—91; 3— 9 трав.— Ч. 93—98 та ін.

³¹ Див.: Там само.— 27 верес.— Ч. 213.— С. 9.

³² Там само.— 23 верес.— Ч. 210.— С. 9; 24 верес.— Ч. 211.— С. 9; 26 верес.— Ч. 212.— С. 10 та ін.

³³ [Б. а.] Театр Б. Сарамаги в Гусятинщині // Діло (Львів).— 1939.— 5 трав.— Ч. 101.— С. 9.— (Дописи).

нонева; Український театр „Цвіркун“ у Львові; Український театр І. Когутяка; Український театр „Русалка“ (Віри Кривецької); Український театр Яреми Стадника³⁴. Зокрема, критикуючи невизначеність, ба й шкідливість репертуарної політики більшості „другопланових“ театрів, рецензент наголошує, що трупа Б. Сарамаги має певне репертуарне обличчя — як театр оперети, який „працює виключно в легкому репертуарі“³⁵. Оглянувши репертуарну афішу та проаналізувавши манеру виконання, В. Ковальчук позитивно, проте критично оцінював: „Рівень цього театру, як і усіх, поза театром ім. Ів. Котляревського та до деякої міри театру ім. М. Садовського, невисокий“³⁶.

Окрім уже згаданих особистостей, у театрі періодично працювали (чи виступали гостинно) такі актори, як Ірина Коссакова, В. Нестерович, Омелян Неделко, Амвросій Нижанківський³⁷, Іван Рубчак, Ярослав Геляс (у 1934 р. дебютував на сцені цього театру)³⁸, Володимир Прихода³⁹, артист Березняк та ін. У репертуарі Б. Сарамаги були також „Наталка Полтавка“ І. Котляревського, „Шельменко-денщик“ Г. Квітки-Основ'яненка, оперети „Доллі“ Г. Гірша, „Троянда Стамбула“ Л. Фалля, „Сільва“ І. Кальмана та ін.⁴⁰

Хоч легкий репертуар прямо не працював на національну ідею (чого від театрів вимагала громадськість, посиляючись на складне становище підневільного народу), однак Б. Сарамага зі своїм колективом розробляв важливий для повноти культури пласт розважального театру, успішно опановував популярний оперетковий репертуар, зрештою, укорінював цей жанр, сам створюючи нові українські оперети. Цей театр виконував компенсаторну (розвага, моральна підтримка) та культурно-просвітницьку (донесення високої музичної культури провінційному глядачеві) функції, опосередковано став практично-педагогічною базою для низки молодих талантів.

У вересні—жовтні 1939 р. Український театр Б. Сарамаги радянська влада об'єднала із Українським народним театром ім. М. Садовського під керівництвом Панаса Карабіневича, Українським народним театром „Промінь“ Миколи Комаровського у єдиний стаціонарний державний Тернопільський обласний український драматичний театр ім. І. Франка (відповідальний директор — П. Карабіневич; мистецькі керівники і режисери — М. Ко-

маровський та Аполлінарія Карабіневич; музичний керівник і диригент хору — Б. Сарамага)⁴¹. Б. Сарамага 1940 р. був прийнятий до Союзу композиторів УРСР. У 1941—1944 рр. обіймав посади директора, диригента і режисер Українського драматичного театру ім. І. Франка у Тернополі⁴². 1944 р. разом із дружиною Н. Сарамаговою виїхав до Кракова, керував театральньо-концертною групою, яка виступала перед робітниками у таборах Німеччини (Нижня Сілезія, Верхня Сілезія, Баварія). 1945 р. у м. Кауфбойрені (Баварія, Німеччина) організував Український хор, із яким їздив по таборах інтернованих. У 1947—1950 рр. працював концертмайстром у німецькому „Швабському театрі“ („Schwäbische Landesbühne“), а також працював скрипалем в оркестрі Мюнхенського радіо (1949)⁴³.

1950 р. переїхав до США (Детройт, штат Мічиган), де працював диригентом та актором в театрі „Українська Сцена“ (під мистецьким керівництвом Івана Федчишина)⁴⁴, викладав у філії Українського музичного інституту, від 1961 р. — в Українській вищій музичній школі, водночас — диригент хорів. Щороку з молоддю ставив кілька концертів (до яких писав музичні твори) в супроводі створеного ним симфонічного оркестру⁴⁵. Помер у м. Детройті 12 квітня 1975 р., похований на цвинтарі Мавнт Олівет.

У композиторському доробку Б. Сарамаги — понад 50 оркестрових творів, музика до виставлених у Тернополі у 1939—1941 рр. драм „Украдене щастя“ І. Франка та „Загибель ескадри“ О. Корнійчука, його власні оперети „Сади цвітуть“ (за В. Массом, М. Куличенком) і „Королева балю у Ворохті“, близько 40 пісень, 2 кантати для дитячих хорів, 4 квартети, оброб-

ки 10 пісень УПА та ін.⁴⁶ Попри трагічні події Другої світової війни, складні траєкторії людських долів і фарисейське замовчування у радянські часи імен діячів української національної культури, ім'я Богдана Сарамаги сьогодні поступово повертається на Батьківщину. Дослідник історії українського театру Валерій Гайдабур без фальшивого пафосу пише: „Йосип Стадник, Микола Комаровський, Опанас Карабіневич, Богдан Сарамага, Іван Когутяк — славні імена митців, котрі в різні лихі часи боролися західно-український театр від знищення“⁴⁷.

Роман ЛАВРЕНТІЙ

Анонс виступів на Лемківщині. Оpubліковано у газ. „Новий час“. Львів, 1938 р.

³⁴ Ковальчук В. Діяльність українських театрів у Галичині, на Волині й на Закарпатті // Сьогоднішнє й минуле. Вісник українознавства / НТШ у Львові. — Львів, 1939. — Зош. II. — С. 100.

³⁵ Там само. — С. 100—101.

³⁶ Там само. — С. 101.

³⁷ Медведик П. Діячі української музичної культури... — С. 534.

³⁸ Мельничук Б., Петраш Б. Мельпомена і Молох // Вільне життя плюс. — Тернопіль, 2010. — 26 листоп. — № 95.

³⁹ Сарамага Б., Сорока П. З театру Богдана Сарамаги // Новий час (Львів). — 1935. — 29 черв. — Ч. 142. — С. 7.

⁴⁰ Медведик П. Діячі української музичної культури... — С. 534.

⁴¹ Гайда П. Тернопіль в історії українського театру // Шляхами Золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина. — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1983. — Т. III. — С. 224.

⁴² Гайдабур В. Театр, захований в архівах. — К., 1998. — С. 53.

⁴³ Saraga Bohdan // Енциклопедія України в Інтернеті. — Режим доступу: <http://www.encyclopediaofukraine.com>. Дякуємо Марку Робертів Стеху, який звернув нашу увагу на це джерело.

⁴⁴ М. Ш. Опера „Катерина“ // Свобода (Джерзі-Сіті; Нью-Йорк). — 1955. — 1 квіт. — Ч. 62. — С. 4.

⁴⁵ Медведик П. Діячі української музичної культури... — С. 534.

⁴⁶ Мельничук Б., Пиндус Б., Щербак Л. Сарамага Богдан Павлович // Тернопільський енциклопедичний словник. — Тернопіль, 2008. — Т. 3: П—Я. — С. 229. На жаль, дати і факти, наведені у цій статті, не завжди збігаються з інформацією у працях інших дослідників.

⁴⁷ Гайдабур В. Театр між Гітлером і Сталіним. — К., 2004. — С. 136.

Львовознавчі студії: підходи, аспекти та проблеми¹

Львів — складне й багатофункціональне місто, метрополіс, силове поле якого простягається далеко за межі Галичини — на Західний регіон і весь простір України та навіть у глобальному масштабі. Місто є духовною, культурною столицею нашої держави, генератором нових ідей в усіх сферах життєдіяльності українського народу, спадкоємцем творіння його великих мислителів, митців і діячів. У багатьох аспектах Львів — початківець. Тут уперше надруковано „Буквар” (1586), організовано православне братство городян (1586), засновано університет європейського взірця (1661), випущено першу газету (1776), створено некороновану академію наук України — Наукове товариство ім. Шевченка (1873), перший театр (1776), першу політичну партію (1890). Місто було кількасотлітнім осідком Греко-Католицької церкви, яка екуменічно поєднала православний обряд з римо-католицьким віровченням. І ще багато інших „перших” (перша аптека, перша пошта, перша залізниця, перший банк, перша газова лампа, перший футбольний матч, перша кав’ярня).

У Львові жили і творили першодрукарі Степан Дропан та Іван Федорович, благодійники Костянтин Корняк, Галышка Острозька, письменники Маркіян Шашкевич, Іван Франко, Лєопольд фон Захер Мазох, Єжи Лєц, історики Михайло Грушевський, Іван Крип’якевич і Ярослав Дашкевич, військові та політичні діячі Богдан Хмельницький, Симон Петлюра і Степан Бандера, героїні національно-визвольної боротьби Костянтина Малицька, Олена Степанів та Ольга Басараб. Його розбудовували Павло Римлянин, Юліан Захарієвич, Іван Левинський, Ярослав Новаківський, Зиновій Підлісний та ін.

Якщо порівнювати з великими містами Заходу, то можна стверджувати: Львів — це Відень на Сході Європи. Тут поєднані всі європейські архітектурно-мистецькі стилі — від романського і готики, ренесансу і бароко — до класицизму, модерну, в т. ч. сецесіону і конструктивізму. Правда, у Відні немає соцреалізму, як у Львові — свого Дунаю. Але є свій Калленберг з Віденським лісом — аналог нашого Високого замку з горою

Лева і Шевченківським гаєм (Кайзервальдом). Львівський Личаківський некрополь своєю архітектурою і скульптурою не менш мистецький, ніж віденський Центральфрідгоф, тільки не такий помпезний. У Львові немає свого Г. Клімта, зате є свій Й. Пінзель і т. д.

Наше місто віддавна було об’єктом зацікавлення, передовсім учених-краєзнавців: географів, істориків, містобудівників, археологів, етнологів, культурологів, любителів старовини тощо. Громадські товариства і державні організації та установи Львова впливають на духовне, соціальне та економічне життя міста, життєдіяльність його людності через різного роду креативні чи деструктивні акції, прийняття і виконання ухвал, що зафіксовано у документах — текстах (актах, відозвах, проєктах, кадастрах, картосхемах і схемах) тощо. Вони становлять інформаційну базу наукового дослідження Львова і його геопросторових полів: від власної території — до глобального простору.

На цій основі зародилося і розвинулося досить емке за змістом і обсягом поняття „львовознавство”. У науковому аспекті — це сфера знань, яка належить передовсім до географічної науки — як загальної географії (своєю теорією, методологією і методикою), так і описової, дескриптивної — регіональної і локальної.

І. Франко писав, що краєзнавство — це наука, яка дає „змогу докладно ознайомитися зі своїм краєм і усією Батьківщиною, з її географічним положенням, ґрунтами, кліматом, шляхами, містами, людьми, суспільним устроєм, історією, пам’ятками і т. ін. [...] Перша прикмета раціональної освіти — знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого і об’єднаного організму”². За кількістю прикмет краєзнавства, викладених І. Франком, воно є сферою географічної науки (тут і географічне положення краю, і його ґрунти, клімат, і люди, поселення, суспільний устрій тощо).

Тут також виразно проступає суб’єкт пізнання — молода людина, що пізнає світ, починаючи з найближчого свого оточення. Вона через цю освітньо-виховну функцію повинна відчувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого і об’єднаного організму свого народу. Краще не скажеш про освітньо- і просвітню землезнавчу і гуманістично-національну функцію краєзнавства.

Краєзнавство є сферою наукового знання, яка виокремлюється із загального знання про географічний об’єкт; воно має освітньо-виховну суспільну функцію; саме воно — сукупність вже готових, перевірених на достовірність істин (положень, висновків, тверджень тощо); воно часто викорис-

¹ Публікується як скорочений варіант доповіді, виголошеної на всеукраїнському науковому семінарі „Географічні і міждисциплінарні проблеми львовознавства (до 120-ліття від народження Олени Степанів)”. Львів, 20 грудня 2012 р.

² Франко І. Я. Галицьке краєзнавство // Франко І. Збір. творів: У 50 т.— К., 1986.— Т. 46, кн 2.— С. 116—150.

товується як метод дослідження географічних об'єктів.

Одним із видів таких об'єктів є міські поселення і конкретно — Львів — оригінальний і унікальний урбаністичний витвір людської діяльності — матеріяльної і духовної, органічно вписаний у природне і вже змінене довкілля. Водночас Львів — це типове європейське місто до 1939-го р. і гібридне європейсько-радянське міське мільйонне поселення у другій половині XX ст. — на початку XXI ст. З погляду людини європейської культури Львів уособлює культуру і ментальність Сходу, а з погляду жителя євразійського Сходу — місто представляє європейський Захід. З погляду українця, Львів є духовною столицею України, носієм її національної культури та історії.

Інформаційна база львовознавства. Її становлять різні тексти, що є джерелом знань про Львів і його географічні поля, функції, структури, особливості та навіть закономірності розвитку і функціонування. Зокрема, багато таких джерел з'явилося у другій половині XIX ст., а також у міжвоєнний період (наприклад, книжка Івана Крип'якевича „Історичні проходи по Львові“). У радянський час, коли існував тотальний контроль за інформацією про розвиток великих міст як об'єктів специфічного „зацікавлення іноземних розвідок“, інформація про Львів строго дозувалась і здебільшого фальшувалася. Тому джерельна база нечисленна.

Вже в роки незалежності з'явилося багато наукової, науково-популярної, в т. ч. туристичної літератури (особливо туристичних карт і картосхем), зокрема: „Історія Львова“ (за ред. Я. Ісасевича, у 3-х т.), „Львів: Комплексний атлас“ (за ред. О. Шаблія), „Енциклопедія Львова“ (за ред. А. Козицького, в 6 т.) та монографічні праці про окремі дільниці (райони) І. Мельника.

Розглянемо коротко змістовні та функціональні особливості інформаційно-текстових джерел з проблем львовознавства, наведених у книжці Олени Степанів „Сучасний Львів“ (1943).

Всього О. Степанів наводить 83 джерела. З них 33 вийшли до Першої світової війни і під час неї, решта 50 — у міжвоєнний період і під час неї до 1943 р. Враховуючи „Сучасний Львів“ — 84 джерела. З них 25 написані українською, 56 — польською, 3 — німецькою мовами.

З 24 українських джерел за тематикою 20 — історичні, одне — геологічне (праця Ю. Полянського „Подільські етюди“, яка безпосередньо Львова не стосується). Серед історичних: вісім присвячено історико-географічним частинам Львова (Ринок, Знесіння, Головсько тощо), дві — туристичним історико-географічним маршрутам (І. Крип'якевич, М. Голубець), три — архітектурним пам'ятникам.

Польські і німецькі джерела розмаїтіші. Тут, крім власне історичних, багато праць з питань етнічного і релігійного складу населення, його зайнятості, фізичної географії і геології (включаючи

околиці), господарства і фінансів (праця українця Р. Зубика, 1930).

Найчастіше про Львів писали історики: І. Крип'якевич, А. Петрушевич, В. Січинський, І. Шараневич — серед українців; Л. Харевичова, А. Чоловський, Д. Зубрицький — серед польських учених. Географічні (також історико-географічні, геологічні і геоботанічні) характеристики давали М. Голубець, Ю. Полянський, І. Шараневич, І. Дрекслер (тема великого Львова 1920 р.), В. Качоровський, А. Ломницький, С. Павловський, В. Шафер, Ю. Вонсович.

Отже, у дорадянський період львовознавство розвивали як польські, так і українські вчені; за кількістю публікацій домінували праці на історико-краєзнавчу тематику; масово з'являлися твори з архітектурно-планувальної проблематики, з фізико-географічної і загалом географічної, а також туристичної тематики.

Загальнонаукові підходи у львовознавстві. Оскільки львовознавство є об'ємною ділянкою знань про Львів як геурбаністичний феномен, що представлена надзвичайно великою кількістю текстів (сюди відносимо й інші інформаційні

джерела — карти, атласи, відео- й аудіовідоображення, в т. ч. документальні фільми тощо), то слід весь цей інформаційний матеріал переглянути з позицій загальної теорії краєзнавства, тобто обґрунтувати найбільш фундаментальні підходи до львовознавства, виражені у відомих текстах про Львів як конкретний геурбаністичний об'єкт краєзнавства. Це т. зв. загальнонаукові

підходи — сумативний, міждисциплінарний та інтегративний.

У *сумативному підході* спостерігається просте збільшення кількості фактів і знань (насамперед наукових) про Львів в окремих дисциплінах — археології, історії, етнографії, демографії, географії фізичній і суспільній, у геополітиці та ін. Він здійснюється головню екстенсивним способом: нагромадженням окремих істин в окремих дисциплінах, прилученням до львовознавства нових дисциплін. Прикладом останнього може бути досить пізня поява текстів з фізичної географії Львова, чи описів його туристичної привабливості.

Сумативна парадигма зародилася ще у позаминулому столітті. Вважалося, що об'єкт вивчений тоді, коли його всебічно дослідили різні наукові дисципліни. Отже, маємо „повне“, тобто сумативне знання. Коло дисциплін, які мають стосунок до краєзнавства, в т. ч. львовознавства, стає дедалі більшим. Бо й кожна наукова дисципліна диференціюється (наприклад, в історичній науці розрізняється геральдика, сфрагістика, медієвістика, історичне джерелознавство та багато інших).

Другий підхід у краєзнавстві, в т. ч. у львовознавстві, — *міждисциплінарний*. Він формувався ще у довоєнні роки, але остаточно дозрів уже в наш час. Охоплює широке коло питань соціально-економічного, демографічного, культурно-освітнього, екологічного характеру, які виникли з пе-

ретворенням Львова на великий індустріальний і культурний осередок та духовну столицю України.

У розв'язанні цих проблем на науковому рівні може взяти участь передовсім суспільна географія, зокрема її галузеві підрозділи — економічна і соціальна, етногеографія і демогеографія, географія культури, геоекологія. Кожна з них поєднує щонайменше дві дисципліни — власне географію і одну систематичну дисципліну — економію, соціологію, демографію, культурологію, екологію тощо. Міждисциплінарний підхід характеризується такими особливостями.

1. Сумативну парадигму змінює система з її структурним і функціональним підходами. *Львовознавство структурується не так за дисциплінами та їх блоками (хоч це само собою зрозуміле), як за проблемами.* Це стосується не тільки гуманітарних дисциплін, а й природничих. Наприклад, проблема здоров'я населення міста потребує дослідження не лише медичною наукою, але й екологією, біологією, психологією, географією, економікою, соціологією, вже не поєдинчо, а насамперед разом, через створення цільової програми.

2. Міждисциплінарна системність може реалізуватися лише на підставі інституційного львовознавства, тобто його організованості. Саме через організованість воно може функціонувати як цілісність. Створення міжнародних, українських і/або власне львівських науково-дослідних лабораторій, науково-проектних центрів, груп чи інститутів, консалтингових та інвестиційних центрів, організація інформаційних фондів на комп'ютерній основі (банки і бази даних, бібліотеки тощо), — аж ніяк не повний перелік сучасних рис львовознавства, що свідчить про його міждисциплінарний характер. Саме львовознавство в таких умовах переростає у напрям в українському урбокраєзнавстві.

Тепер з'явилися перші ознаки третього підходу в краєзнавстві, в т. ч. й у львовознавстві — *інтегративного*, про який можна сказати лише у загальних рисах: вбачаємо метатеоретичний, власне теоретичний і науково-прикладний (конструктивний) пізнавальні рівні.

Метатеоретичний — перший рівень, який охоплює дослідження проблем об'єкта, предмета і змісту львовознавства, його місця в системі наукового пізнання, його внутрішньої структури і зв'язків з іншими науковими блоками. Наше повідомлення є спробою охопити із загальнонаукових позицій львовознавство як цілісність. Для метатеоретичних досліджень треба завчасно виробити спеціальну мову, її семантику, синтаксис і прагматику.

Власне теоретичний — другий рівень, який охоплює розроблення проблем львовознавчих наукових ідей, гіпотез, принципів, поняттєво-категоріальних систем, законів, концепцій і теорій.

Науково-прикладний (конструктивний) — третій рівень, який охоплює дослідження проблем трансформації висновків і тез теоретичного рівня у сферу життя, практики.

Чітко розділити ці рівні не завжди просто, оскільки будь-яке дослідження львовознавства, зокрема його результати, переважно містить у різних пропорціях елементи кожного з них.

Аспекти львовознавства. Поряд із підходами до розуміння і трактування львовознавства слід вивчати і різні його аспекти як великої і складної системи знань. Зокрема, все знання про Львів можна поділити на побутове (щоденне особисте чи групове), власне наукове, прикладне (конструктивне), освітнє. Цей поділ дуже нестрогий. Але саме його можна охарактеризувати як аспектний.

Побутове львовознавство — це знання про Львів середньостатистичного його резидента чи нерезидента або якоїсь групи людей (локальної, професійної, за інтересами та ін.). Найкраще побутове львовознавство представлене ментальними картами його мешканців.

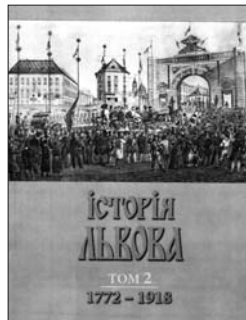
Ментальні карти міста залежать від освітнього рівня опитуваного, його вкоріненості у місто (є його батьки корінними львів'янами чи іммігрантами), соціального статусу і, що дуже важливо, місця проживання у Львові (жителі центральної частини, як правило, гірше знають периферію, ніж жителі периферії Середмістя).

Кожен житель Львова на основі своїх знань й інших названих характеристик виробляє образ свого *поведінкового довкілля*. Це вже його інформаційно-інтелектуально-психологічна система, у якій відбувається повсякденне життя і діяльність цього жителя. Вивчення вказаного довкілля — спільна проблема психології, бігеївіористики, соціальної географії, геодемографії, геоурбаністики та інших дисциплін.

Щодо *власне наукового аспекту* львовознавства, то лише відзначимо особливості науково-географічного дослідження Львова. Зокрема, йдеться про геопросторові аспекти Львова як пункту на земній поверхні, території і соціуму.

Перше — це геопросторова *унікальність* території Львова: його розташування на *геокоосмічному перехресті* (чи хресті), утвореному перетином Головного європейського вододілу (ГЕВ) лінією найкоротшої відстані між двома внутрішніми морями Європи — Балтійським (м. Гданськ) і Чорним (м. Одеса). Жодне інше *велике місто* не розташоване на ГЕВ, тим паче, в такому хрестоосерді. Майже половина Львова за площею належить до басейну Балтійського (~47 відсотків) і відповідно трохи більше половини (~53 відсотки) — Чорного морів.

Але унікальність не лише в цьому. Львів — типове *пограничне (межове)* місто. Воно лежить на межі історичних Галичини і Волині, на стику трьох природних районів (Розточчя, Опілля, Мале Полісся), трьох флористичних підпровінцій (Балтійської, Поліської і Західноукраїнської). Пересмик (перевал, найнижча точка на ГЕВ у межах Львова) розташована у місці перетину ГЕВ з найнапруженішим людським і товарним потоком головної залізничної станції міста.

Друге — це *геопросторові* поля Львова. Геопросторове поле — двохвимірний площина земної поверхні, у якій простежується збуджувальний вплив певного агента — підприємства, поселення, територіального комплексу чи регіону. Цей вплив може бути доцентровий і відцентровий та здійснюється з допомогою переміщення людей, товарів (речовини та енергії) й інформації. Отже, геопросторове поле має різні масштаби: від локального (постачання міста робочою силою, місцевим продовольством чи водою) — до глобального. Зрозуміло, що геополі мають різне напруження: загалом тут діє закон „тертя простору“. В наш час дедалі більшого значення набуває формування духовної сутності геополів.

Третє — це *геопросторова динаміка* території Львова, її структуризація. Ця проблема має не лише власне географічний зміст, але, що дуже важливо, архітектурно-планувальний містобудівний і демосоціальний сенс. Оскільки геопросторова динаміка відбувається не лише у просторі, але й у часі, то роль історичної науки, точніше — *історичної географії*, тут не другорядна, а часом і головна.

О. Степанів у книжці „Сучасний Львів“ обґрунтувала локалізацію Львова геолого-гідрологічним чинником — виходом з-під Замкової, Левової і Змієвої гір чистих питтєвих вод. А болотиста долина Полтви й ерозійні останці (названі гори) відігравали на початках лише функцію оборонних бар'єрів.

Уже під час підготовки Атласу Львова (2011) Юрій Дибя обґрунтував з урахуванням природно-географічного чинника внутрішню структуру руського, тобто раннього Львова (1240—1270), починаючи з Дитинця, власне Города (фортеця Високого замку), а далі йшов Окольний город, Торгово-ремісницький посад, Низький замок і Локаційне місто (нинішнє Середмістя).

Таке обґрунтування геопросторової структури міста потрібне у кожному історичну епоху. Адже місто з допомогою змієподібних вулиць подолає подільсько-розточанські крутосхили, залишивши там фрагменти зелених насаджень, і виплеснуло житловими масивами та промисловими вузлами (Сихівський, Рясненський) на Львівське плато, Малехівську грядку, Клепарівську височину та Білогорщо-Мальчицьку долину. Це відбувалося поетапно, проходячи різні історичні епохи.

Сучасні обриси території міста і його *функціональне зонування* найповніше представлене картосхемою у Генеральному плані 2011—2025 рр. Однак його можна зрозуміти, тобто пояснити на основі історико-географічного дослідження, вивчаючи чинники його розвитку і їх сукупну взаємодію у місті загалом і в окремих його територіальних частинах.

У сучасному функціональному зонуванні Львова Містопроект (керівник *Віталій Дубина*) виділяє такі компоненти: житлово-планувальні утворення, виробничі території, території зовнішнього транспорту, рекреаційні території, громадські центри житлових планувальних утворень, спеціалізовані центри (спортивні, медичні, торгові) та ін.

Проблеми львовознавства. Серед фундаментальних проблем виділимо передовсім ті, які пов'язані з сучасними й особливо майбутніми підходами, властивими інформаційному суспільству.

Кардинальною проблемою є вивчення Львова з позицій загальнонаукових теорій і методик. Це передовсім розроблення теорії *концептуального* Львова. Починати це слід із визначення поняття ідеального міста.

Поняття *ідеального* Львова, тобто міста, що має збалансовані і пропорційно розвинені риси та властивості сучасного урбаністичного центру, який забезпечує кожному його жителю і гостю оптимальні умови життєдіяльності, включаючи рекреаційну.

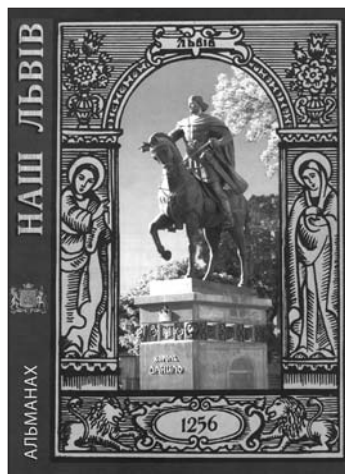
Для досягнення цієї „ідеальності“ слід розробити категорії *віртуального* Львова. Віртуальне місто — це урбаністичний утвір, представлений як мультимісний феномен із допомогою *інформаційних технологій*. Отже, його можна трактувати як замісник (замісник) реального міста, що стає сучасною цифровою його моделлю. Таким чином, *віртуальний* Львів перетворюється на метод (засіб) дослідження як реального, так й *ідеального* Львова. У цьому контексті постає питання про *віртуальну* економіку міста, *віртуальний* його уряд.

Водночас у нашу постмодерну епоху концептуальний Львів передбачає категорію *перцепційного* Львова. Такий Львів обов'язково включає перцепцію, тобто сприйняття міста не лише пересічними його жителями і гостями, але, що дуже важливо, управлінцями, людьми, що приймають ухвали стосовно перспектив його розвитку і геопросторової організації. Таким чином, інформаційна модель Львова суттєво розширюється.

Створення інформаційного Львова мусить пройти низку етапів. На наш погляд, першим серед них має стати оцифрування всього природного довкілля та інфраструктурного наповнення міста: житлового, комунікаційного (транспортного, тепло- й енергопостачання, водопостачання і водовідвідного тощо), побутового обслуговувального та ін., тобто якнайповніша інвентаризація стану природного і суспільного довкілля життєдіяльності населення.

Наступним завданням є створення інформаційної моніторингової системи, яка б виробляла інформацію про стан різних структурних підрозділів (демографічний, соціальний, господарський, інфраструктурний, екологічний та інші зрізи міста) у режимі on-line. Ця інформація мала б бути доступною усім користувачам для вироблення керівних ухвал з метою досягнення завчасно поставлених цілей щодо оптимізації загальноміських і локальноміських середовищ. Особливо важлива онлайнова інформація щодо функціонування систем забезпечення міста продовольством, водою, енергією та іншими необхідними для населення послугами.

Олег ШАБЛІЙ

ПУБЛІКАЦІЇ ЧАСОПИСУ „СЬОГОЧАСНЕ Й МИНУЛЕ” — ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Відновлення у Мюнхені вісника українознавства „Сьогочасне й минуле” було одним із заходів управи Наукового товариства ім. Шевченка, спрямованих на активізацію перерваної війною діяльності Товариства. На сторінках часопису науковці зробили спробу підсумувати роботу секцій НТШ за окупаційний та воєнний періоди, з'ясувати становище українських наукових та освітніх інституцій. Публікації відновленого часопису давали можливість частині української інтелектуальної еліти, яка опинилась в еміграції, зорієнтуватись у ситуації і згуртувати сили для подальшої праці на ниві українознавства.

Перші числа часопису „Сьогочасне й минуле” вийшли у Львові 1939 р. (зош. 1, 2, 3/4), тираж наступного разом з іншими надрукованими працями НТШ був знищений після окупації західноукраїнських земель радянськими військами¹. Майже через десять років часопис з'явився у Мюнхені. За той час відбулося багато подій: перша окупація західноукраїнських земель радянськими військами, пізніше гітлерівцями, друга окупація українських етнічних земель під егідою радянської держави і т. д. Нестабільність політичної ситуації не сприяла збереженню цінностей культури за кордоном. Тільки незначна кількість мюнхенських випусків „Сьогочасного й минулого” збереглася у приватних колекціях та осіла у зарубіжних збірках українців. Ще донедавна вони були недоступні для вітчизняних дослідників. У фонди Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника мюнхенські випуски часопису „Сьогочасне й минуле” надійшли 1995 р. як дарунок Анни-Галі та Олексі Горбачів². Дослідниця В. Яцишин охарактеризувала числа часопису у загальних рисах³.

Умови, в яких почав виходити часопис „Сьогочасне й минуле” у Мюнхені, для української еміграції були вкрай несприятливі. На той час у таборах Німеччини та Австрії була значна кількість політичних біженців, військовополонених та вивезених німцями на роботу українців. Як представники бездержавної нації, українці щодо захисту прав емігрантів були у найгіршому становищі — адміністрація країн альянсу не хотіла кваліфікувати їх як окрему національну групу⁴. Це створювало для них певні перешкоди у таборовому житті по різних окупаційних зонах, ставило їх під загрозу примусової репатріації. Попри всі труднощі, українські емігранти відзначалися високою самоорганізованістю, працювали в таборових комітетах допомоги та комендатурах, намагаючись відстоювати свої права, облаштовували у таборах своє громадське, господарське та культурно-освітнє життя.

Значний відсоток української еміграції становили представники мистецької та наукової еліти, які шукали можливості для відновлення творчої діяльності в еміграції. За відомостями Українського наукового товариства у західних окупаційних зонах Німеччини та Австрії, на 1946 р. опинилося 277 науковців, з них — 119 професорів вищих навчальних закладів⁵. Серед емігрантів були й члени НТШ, які 30 березня 1947 р. у Мюнхені на Загальних зборах Наукового товариства ім. Шевченка відновили його діяльність. Інституція, що змужена була працювати у „зовсім відмінних умовах” — в еміграції — ставила перед собою мету розвивати „вільну українську науку і репрезентувати її перед чужиньцьким світом”⁶. 1948 р. на спільному засіданні секцій Товариства була прийнята ухвала про відновлення видання вісника українознавства „Сьогочасне й минуле”.

¹ Див.: Кубійович В. Нарис історії Наукового Товариства ім. Шевченка (1873—1949).— Львів, 1991.— С. 47; Мартинюк М. Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914—1939): матеріали до бібліографії.— Львів, 1998.— С. 206; [б. а.] „Сьогочасне й минуле” // Енциклопедія українознавства / За ред. В. Кубійовича. Перевид. в Україні.— Львів, 2000.— Т. 8.— С. 3119; Українські часописи Львова 1920—1939.— Львів, 2003.— Т. 3, кн.2.— С. 833; „Сьогочасне й минуле” (1939): систематичний покажчик змісту / НАН України. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. Науковий відділ періодичних видань ім. Мар'яна та Івannya Коців; уклад., авт. вступ. ст. В. А. Передирій.— Львів, 2009.— 60 с. (Тут не вказані мюнхенські випуски, оскільки вони виходили у відмінних історико-політичних умовах і тематика їх публікацій не вписується у схему систематизації матеріалів львівського часопису).

² Закревська Я. Олексі Горбач: Життєво-біографічний нарис.— Львів, 1995.— 122 с.— (Серія „Визначні діячі НТШ”, № 5).

³ Яцишин В. З досвіду видання наукового часопису: вісник українознавства „Сьогочасне й минуле” // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / Ред. кол.: М. М. Романюк (відп. ред.) та ін.— Львів, 2007.— Вип. 10.— С. 118—127.

⁴ Тюрменко І. І. Становище українських переміщених осіб у повосінній Європі // Соціологія, політологія, історія: Збірник наукових праць.— К., 2011.— С. 66.

⁵ Гальчак С. Д. Закордонне життя українських „неповерненців” // Вісник Черкаського університету: Серія: Історичні науки.— Черкаси, 2011.— С. 107—113.

⁶ Кубійович В. Нарис історії Наукового Товариства ім. Шевченка...— С. 49.

Часопис виходив за редакцією Зенона Кузелі, до складу редколегії увійшли Олександр Кульчицький, Петро Мегик, Іван Розгін, Євген Храпливий, Володимир Янів. У Мюнхені вийшло два числа вісника: 1948 р.— зош. 1 та 1949 р.— здвоєний зош. 1/2.

Структура випусків часопису залишилась без змін: числа традиційно складалися із розділів статей, оглядів, рецензій, а випуск за 1948 р., окрім зазначених складників, включив підбірку „Наші втрати” та розділ хроніки. Частина матеріалів за 1949 р. опублікована у супроводі розширених анотацій англійською мовою.

Як було зазначено, у першому числі часопису основним завданням видання мало стати висвітлення „нашого сьогочасного культурного життя у зв'язку з попереднім” та об'єднання українських інтелектуалів для подальшого розвитку національної культури та науки⁷. Ці питання визначили тематику змісту обох чисел часопису. На сторінках вісника надруковані дослідження питань історії української науки й освіти, кореспонденції та звіти про діяльність в еміграції українських наукових інститутів та вищих навчальних закладів. Значна частина статей присвячена проблемам із життя емігрантів у таборах Німеччини. Авторами публікацій були члени НТШ, відомі фахівці різних галузей науки та культури.

У вступних статтях випусків висвітлювалися ситуації, в яких опинилися українські емігранти, та завдання, що постали перед ними. Зокрема, у передмові числа за 1948 р. зазначено, що видання присвячене „в цілості оглядові нашого наукового й культурного життя в часі другої світової війни аж до сьогодні (1939—1947)”⁸. У статті В. Кубійовича „Сучасні проблеми української науки” автор докладно характеризує становище науки у передвоєнний період, роки війни, розглядає можливості розвитку наукової роботи в еміграції. Важливим є розділ під заголовком „Провід”, в якому сформульовано завдання наукової еліти у збереженні національної культури та розвитку наукової думки в еміграції: „ставити перед свідомість народу низку завдань, допомагати йому їх вирішити [...] говорити світові про Україну й українців та здобувати прихильників для нашої справи”⁹. Розробляючи план розвитку українських наукових інституцій, В. Кубійович виділив НТШ як інституцію, спроможну взяти на себе роль об'єднувальної ланки між розпорошеними по країнах Європи та Америки науковцями.

Становище української науки на сторінках часопису розкривається передовсім у ракурсі висвітлення діяльності НТШ, яке, відповідно до іс-

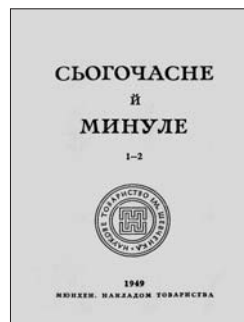
торико-політичних умов, на початок ХХ ст. стало всеукраїнським науковим центром¹⁰. Під час радянської окупації західноукраїнських земель та війни НТШ було змушене обмежити свою діяльність, тому важливо було зафіксувати поточну роботу цього періоду і оприлюднити її результати. Серед матеріалів першого числа вісника „Сьогочасне й минуле” за 1948 р. надруковано кореспонденцію Я. Пастернака „Історична Секція НТШ в час другої світової війни” та замітку В. Мацяка „Доповіді кружка істориків”, які містять інформацію за 1941—1944 рр. про важливі ділянки праці Археологічного інституту та кружка Історичного інституту, реорганізованих київською УАН із секцій НТШ у передвоєнні роки.

Відомості про працю НТШ від 30 березня 1947 до 6 березня 1949 р. представлені в огляді В. Щербаківського (підписаному криптонімом В. Щ.). Публікація містить цінну інформацію про важливий період повернення Товариства до „довголітньої традиції, бажання гідно продовжувати її та відкритий вступ у широкий світ, якому НТШ знає...”¹¹ З опублікованого звіту випливає, що Товариство повернулося до праці за схемою

довоєнних років: „засідання, читання рефератів чи повідомлень, затвердження їх до публікацій, друкарня, вихід у світ...”, яка прирівнювала провідну українську наукову установу до західноукраїнських академій¹². Тут також подані прізвища тогочасних керівників Товариства, голів та членів комісій, а також чинні при НТШ інституції: Інститут енциклопедій, Бібліологічний інститут, Інститут української мови, Інститут національних дослідів, і зазначено напрямки їх діяльності. На сторінках часопису піднімалася тема діяльності зарубіжних українських наукових товариств, створених за зразком НТШ у Мюнхені та Ашаффенбурзі (1948, зош. 1).

Таким чином, на сторінках часопису були надруковані матеріали членів Товариства про мало-відомий період діяльності НТШ. Публікації містять конкретні факти та дати, прізвища учасників подій, оцінки їх, висловлені відомими науковцями. На основі опублікованих матеріалів можна простежити діяльність НТШ у співпраці з українськими науковими інституціями та вищими навчальними закладами, оскільки їх об'єднували спільні завдання розвитку української науки в еміграції.

Діяльність наукових інституцій в еміграції висвітлюють статті Є.-Ю. Пеленського „Українська наука в Польщі за час війни (1940—1944)” та З. Кузелі „Українознавство в Німеччині (1939—1945)” (1948, зош. 1), об'єднані темою українознавчих досліджень. Є.-Ю. Пеленський, зокрема, високо оцінив працю колишнього голови НТШ, професора

⁷ Від редакції // Сьогочасне й минуле.— 1948.— Зош. 1.— С. 2.

⁸ Там само.— С. 4.

⁹ Кубійович В. Сучасні проблеми української науки // Сьогочасне й минуле.— 1948.— Зош. 1.— С. 5.

¹⁰ Бурдуланюк В. Наукове товариство імені Шевченка — Всеукраїнський науковий центр кінця ХІХ — початку ХХ століть // Українознавчі студії.— 2007/2008.— С. 323—330.

¹¹ Наукове товариство ім. Шевченка: Огляд праці за час від 30. 3. 1947 до 6. 3. 1949 р. // Сьогочасне й минуле.— 1948.— Зош. 1.— С. 89.

¹² Дашкевич Я. Михайло Грушевський — творець концепції української національної науки // Дзвін (Львів).— 1991.— № 9 (563).— С. 137—140.

Івана Раковського над матеріалами до Енциклопедії українознавства. Автор також подав перелік книжок, які, всупереч цензурним утискам німецької влади, вдалося видати у Польщі (68 назв). У списку зазначені праці з книгознавства Л. Биковського, С. Рудницького, Б. Романенчука, важливі тематичні річники „Української книги”, „У століття Шевченкового „Кобзаря“ (кн. V), „У 450-ліття українського друкарства у Кракові“ (кн. VI) та інші видання. Публікація З. Кузелі висвітлює історію українознавчих студій у Німеччині ще з часів Першої світової війни. Автор подає відомості про працю „Української Громади“ в Берліні, яка гуртувала культурно-освітніх та наукових діячів у 1919—1925 рр., висвітлює діяльність „Німецько-українського товариства”, „Української Накладні“ під керівництвом Я. Оренштайна, видавництва „Українське слово“ і докладніше (з 1926 р.) роботу Українського наукового інституту. У статті мовиться про праці з питань українознавства, видані українськими та зарубіжними вченими, серед яких С. Єфремов, М. Аркас, Д. Дорошенко, В. Сімонович, Н. Кребс, Л. Меллер, Л. Негель, Г. Білліб та ін.

З-поміж емігрантів у Німеччині перебували науковці зі східних областей України і часопис опублікував їхні дослідження окремих питань розвитку культури та господарства в Україні: Г. Жуківський — „Сільсько-господарська наука в Україні”, І. Вигнанець — „Високі школи в Україні“ (1948), Ю. Бойко — „Книжкова продукція в СРСР в 1917—1947 рр.“ (1949, зош. 1/2).

Цінні матеріали зібрані під заголовком „Наші висові школи“ (1948, зош. 1). Тут І. Мірчук подав відомості про Український вільний університет (УВУ) від заснування його у Відні 1921 р., перенесення інституції у Прагу, окреслив проблеми його роботи на новому етапі. Серед матеріалів підбірки кореспонденції В. Доманицького про Український технічно-господарський інститут в Мюнхені, о. Василя Лаби — про Українську Греко-Католицьку духовну семінарію, О. Оглоблина — про Інститут українських мартирологів та інформацію про інші інституції, що дає можливість простежити напрями роботи українських науковців, спрямовані на збереження і розширення надбань національної науки.

Тему діяльності українських вищих наукових закладів в еміграції продовжено у розділі оглядів наступного числа вісника за 1949 р. (зош. 1/2). Тут опубліковано кореспонденції про створення Інституту заочного навчання при УВУ, чинні факультети Українського технічно-господарського інституту, про Український науковий інститут у Берліні, Український науковий інститут у Варшаві, Українську економічну високу школу, Українську католицьку духовну семінарію, Богословську академію УАПЦ та інші інституції. На сторінках часопису сформульовані причини, що обумовили організацію українських навчальних закладів, визначено їх завдання: „для потреб особливої суспільної групи, що нею є політична українська еміграція“ з метою „збереження одиної основи її єдності й існування [...] збереження української духов-

ності“¹³. Таким чином, публікація дає можливість ознайомитися з оцінкою ситуації щодо становища в суспільстві та перспектив функціонування українських наукових інституцій за кордоном.

Наступне число „Сьогочасного й минулого“, відповідно до рішення з'їзду НТШ у Берхтесгадені 1948 р., присвячене обговоренню проблем життя українських емігрантів. Передмовою цього випуску стала стаття З. Кузелі, який охарактеризував проживання українських емігрантів у таборах Німеччини як цілісний процес, що пройшов початкову стадію, дійшов „до найвищої точки розвитку й схиляється поволі до ліквідації виїздом з теренів кількарічного гуртового перетримання на місцях на дальші місця розрізненого перебування в країнах світу, найбільше в Америці“¹⁴. Автор наголосив на потребі дослідження життя українських емігрантів, окреслив коло нагальних питань: з'ясування причин емігрування, фіксація освітнього та фахового рівня емігрантів, їхньої зайнятості працею у таборах, кількості молоді серед емігрантів, оцінки фінансово-економічного рівня проживання емігрантів та ін.

У частині публікацій еміграція українців у Німеччину розглядається в аспекті дослідження загальних питань національної історії. Наприклад, М. Зашківський зіставляє причини виникнення, умови існування та завдання української політичної еміграції в Німеччині періоду після визвольних змагань та „нової хвилі“ еміграції років Другої світової війни¹⁵. Автори інших статей зосереджуються на поданні фактів, які в подальшому можуть бути використані для вивчення окремих питань історії української повосенної еміграції. Цінні матеріали подав у своїй статті автор, підписаний як Юрій Л., який спробував простежити „скринінг“ — механізм перевірки політичного минулого емігрантів, що часто призводило до втрати прав „переміщеної особи“ („ДП“)“¹⁶. Тематика публікацій охоплює широке коло питань, що розкривають умови проживання українців в еміграції. Обговорювались проблеми організації побуту, медичного обслуговування, освітнього, культурного та релігійного життя таборян. Досліджувались важливі аспекти задоволення культурних та духовних потреб емігрантів: функціонування української мови у таборах, питання літературних зацікавлень емігрантів та відображення таборового життя у художніх творах емігрантів — зокрема, в сатиричних, а також виховання молоді впливом „Пласти“ та інші питання.

Науковці виділили соціологічні фактори, що кардинально впливали на свідомість емігрантів: скучення у таборах людей різних станів, професій, культури, віку, їх вимушеної бездіяльності, тимчасовість перебування у середовищі табору. Особливості світогляду емігрантів досліджував О. Кульчицький, який на сторінках вісника опублікував спостереження про вплив життя у таборі на психічний стан емігрантів¹⁷. Згодом вчений використав ці напрацювання для ширшого дослідження теми¹⁸.

Характерним для матеріалів часопису є подання статистичних відомостей. Докладну інформацію

¹³ Заснування Інституту Заочного Навчання при УВУ // Сьогочасне й минуле. — 1949. — Зош. 1/2. — С. 86.

¹⁴ Кузеля З. В далеку дорогу // Там само. — С. 3—7.

¹⁵ Зашківський М. Дві українські еміграції // Там само. — С. 77—81.

¹⁶ Юрій Л. „Родина“ і „скринінг“ — Дамоклів меч таборів // Там само. — С. 64—68.

¹⁷ Кульчицький О. Психологія „переміщених осіб“ — таборян // Там само. — С. 68—76.

¹⁸ Енциклопедія українознавства / За ред. В. Кубійовича. Перевид. в Україні. — Львів, 1994. — Т. 4. — С. 1235.

про кількість українських емігрантів у трьох окупційних зонах Німеччини та Австрії представив В. Кривокульський, який, розглядаючи перспективу можливого працевлаштування емігрантів, публікував таблиці з відомостями про їх фахову освіту¹⁹. Інформація про чисельність українських емігрантів на 1 вересня 1948 р., їхню зайнятість працею у майстернях та на підприємствах міститься у публікації В. Мудрого²⁰. У статті В. Кубійовича у статистичних таблицях представлено склад українських емігрантів за статями, віковими групами, соціальним походженням, релігійною належністю, подаються відомості про стан народжуваності дітей у таборах²¹.

У розділі рецензій представлено книжки переважно українських авторів, які у 1946—1948 рр. вийшли у Мюнхені, Лондоні, Парижі, Авсбурзі. Серед рецензованих видань праці з історії України, археології, мовознавства, підручники для вищих навчальних закладів. Перегляд рецензованих книжок свідчить про те, що в зазначені роки українські дослідники вивчали проблеми примусової праці в радянській Росії, питання життя українських емігрантів у концтаборах, публікували

біографії визначних діячів української культури. Авторами опублікованих рецензій були Ю. Шерех, Я. Рудницький, О. Кульчицький, І. Витанович, Б. Крупницький, К. Кисілевський та ін.

Опублікована у розділі хроніка інформація висвітлює події наукового, культурно-освітнього, мистецького життя емігрантів. Замітки інформували про конференції закордонних учених, у яких брали участь українські науковці, розвиток шкільництва в окупційних зонах, роботу українських освітніх закладів у містах Німеччини. Цінні відомості про професійні об'єднання українських емігрантів: Об'єднання українських музик, Об'єднання митців української сцени, Організацію українських агрономів в еміграції, а також видавничу діяльність у таборах емігрантів. У розділі „Наші втрати“ надруковано некрологи митрополита Андрея Шептицького, В. Сімовича, М. Панчишина, А. Штекля.

Отже, видання часопису „Сьогочасне й минуле“ стало одним із проявів відновлення активної діяльності НТШ і сприяло згуртуванню його членів для подальшого розвитку наукової думки в нових історико-політичних умовах.

Валентина ПЕРЕДИРІЙ

ІНТЕРМЕТАЛЕВІ СПОЛУКИ: ОДЕРЖАННЯ, СТРУКТУРА, ЗАСТОСУВАННЯ

Із 92 хемічних елементів, які трапляються у природних умовах, близько 75 відсотків — це метали. Взаємодіючи між собою, а часом з напівметалами або неметалічними компонентами, вони утворюють інтерметалеві сполуки (металіди, інтерметаліди). Для більшої частини інтерметалідів характерний металічний тип хемічного зв'язку та специфічні металічні властивості. Як і інші хемічні сполуки, інтерметаліди мають різноманітну стехіометрію і за своїми хемічними та фізичними властивостями відрізняються від властивостей елементів, що їх утворюють. Чітку межу між інтерметалідами та іншими сполуками часто важко провести. Серед причин є і те, що властивості, які могли б слугувати підставою для такого розмежування (наприклад, електропровідність) часто суттєво змінюються залежно від складу та температури. Зазвичай інтерметаліди характеризуються досить високою твердістю, нижчою, ніж у чистих металів, пластичністю, значним тепловим ефектом утворення, мають вищу температуру топлення, ніж вихідні компоненти, та високу хемічну стійкість. Кількість сполук, що утворюють ті чи інші метали, взаємодіючи між собою, залежить від їхньої природи і насамперед від електронної структури атомів. Так, у системах Cu-V, Al-Bi, Ca-Mn не утворюється жодної сполуки, у системі Mg-Co — одна (MgCo₂), а у системі Gd-Zn аж десять сполук

(GdZn, GdZn₂, GdZn₃, Gd₃Zn₁₁, Gd₆Zn₂₃, Gd₁₃Zn₅₈, GdZn₅, Gd₃Zn₂₂, Gd₂Zn₁₇, GdZn₁₂). Метали, близькі за електронною структурою, розмірами атома та однотипні за кристалічною структурою утворюють тверді розчини, часто необмежено взаємно розчиняють один одного (Cu-Au, Sc-Y тощо). У системах з участю трьох металів може утворюватись ще більша кількість інтерметалічних сполук (наприклад, 24 сполуки у системі Pr-Ni-Ga). Інтерметалеві сполуки можуть мати як сталий (зазначені вище), так і змінний склад (Pd_{0,48-0,53}Al_{0,52-0,47}, PrCu_{0,50-0,20}In_{1,50-1,80}).

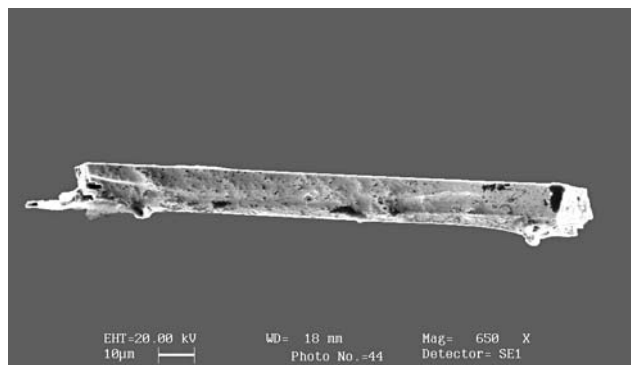
Оскільки метали мають високі температури топлення, то синтез інтерметалевих сполук проводять за високих температур. Найчастіше це сплавлення шихти з компактних металів в електродуговій печі в атмосфері інертного газу (аргону, гелію) або сплавлення металів в індукційних печах також в інертній атмосфері. В методах порошкової металургії суміш порошків металів (або металів і неметалічних компонентів) старанно перемішують, пресують у сталевій прес-формі у таблетки, які вміщують у вакуумовані і запаєні кварцові ампули. Ампули поступово нагрівають до високої температури та витримують протягом певного часу у муфельних печах. Синтез інтерметалідів можна проводити також методом газотранспортних реакцій. Для швидкого виготовлення сплавів, компо-

¹⁹ Кривокульський В. Дві головні переселенські проблеми (До проблеми переселення української інтелігенції) // Сьогочасне й минуле.— 1948.— Зош. 1.— С. 84—88.

²⁰ Мудрий В. Нова українська еміграція та організація таборового життя // Там само.— 1949.— Зош. 1/2.— С. 9—14.

²¹ Кубійович В. З демографічних проблем української еміграції: (На прикладі таборів у Міттенвальді) // Там само.— С. 14—26.

ненти яких порівняно легкоплавкі і мають високу пружність парів (сплави лужних металів, магнію, цинку, кадмію тощо) використовують сплавляння у тиглях під флюсом. Під час виготовлення сплавів таким способом важливе значення має підбір матеріялу тигля і флюсу, які насамперед не повинні взаємодіяти з компонентами сплаву (скловуглецеві тиглі, танталові або ніобієві контейнери, тиглі із шляхетних металів). Утворення інтерметалідів може відбуватися і під час конденсації з пари, а також за реакціями у твердому стані внаслідок взаємної дифузії під час хеміко-термічної обробки (під час розпаду або ж упорядкування твердих розчинів), унаслідок інтенсивної пластичної деформації у високоенергетичних млинах. За таких методів синтезу переважно утворюються полікристалічні зразки. Тривалий відпал полікристалічних зразків, повільне охолодження розплавів часто призводять до утворення, як правило, невеликих монокристалічних об'єктів. Використання металічних флюсів та спеціальних темпера-

1. Фотографія монокристала $\text{Er}_{10}\text{Fe}_2\text{In}_3$ (електронний мікроскоп Leica 420 I)

турних режимів дає змогу отримувати порівняно великі монокристали (Іл. 1). Так, для одержання монокристалів сполуки Ce_2PdIn_8 використовували шихту з надлишком індію (як флюс), у якій атомне відношення $\text{Ce}:\text{Pd}:\text{In} = 2:1:25$.

Структурні дослідження інтерметалевих сполук проводять з використанням методів дифракції X-променів, синхротронного випромінювання, пучка нейтронів або електронів. Залежно від об'єкта дослідження, вони поділяються на методи порошку (дослідження полікристалічних зразків) та монокристала (об'єкт — монокристал). Сучасне обладнання дає змогу проводити структурні дослідження у широких температурних межах (від гелієвих температур до понад двох тисяч градусів), у т. ч. *in situ*. Для дослідження кількості фаз та їхнього елементного складу використовують метод енергодисперсійної рентгенівської спектроскопії, який ґрунтується на бомбардуванні зразка прискореними електронами та одержанні характеристичного рентгенівського випромінювання для хемічних елементів, що входять до складу сполуки. Дослідження зразків часто проводять з допомогою сканувальних або трансмісійних електронних мікроскопів.

Класифікацію інтерметалевих сполук можна проводити за різними ознаками: за типом зв'язку,

типом структури, компонентами, які входять до складу сполук тощо. Як уже згадувалося, в інтерметалідів переважає металічний тип хемічного зв'язку. Однак поряд з ним в інтерметалідах можна ідентифікувати й частку інших типів хемічного зв'язку: йонного (Mg_2Si , Mg_2Ge тощо) чи ковалентного (сполуки типу NiAs), які істотно впливають на фізико-хемічні властивості сполук. Часто групи сполук називають іменами вчених, зокрема:

- фази Лавеса — сполуки із стехіометрією AB_2 (типи MgZn_2 , MgCu_2 , MgNi_2), які мають подібний мотив структури, причому атом сорту А завжди має більший атомний радіус (r), ніж атом сорту В; існує ideale співвідношення радіусів компонентів $r_A/r_B = 1.225$, за якого утворюються ці сполуки;

- фази Юм-Розері або електронні фази, які характеризуються сталими значеннями електронної концентрації ($3/2$; $21/13$; $7/4$) та утворюються під час взаємодії металів підгрупи Іб, а також деяких перехідних із металами ІІІа, ІVа, ІІб—VІІІб підгруп за умови досить малої різниці у величинах атомних радіусів компонентів (AgZn , Cu_5Sn , Cu_9In_4 , Ag_5Al_3 , $\text{Mn}_5\text{Zn}_{21}$, Au_3Sn);

- фази Гейслера — інтерметаліди зі стехіометрією AB_2C та гранецентрованою кубичною кристалічною структурою типу MnCu_2Al (наприклад, LaCu_2In , MnCu_2In , MnNi_2Al);

- фази Новотни — сполуки, стабілізовані малими кількостями неметалевих домішок ($\text{Mo}_5\text{Si}_3\text{C}$, Pr_3In , Dy_3In (O));

- фази Ремейки — сполуки загального складу RMe_3Sn_y , які утворюються в системах R-Me-Sn за високого вмісту Sn;

- фази Цинтля — сполуки, утворені елементами, які розташовані по різні боки лінії Цинтля. Найчастіше це сполуки металів ІА, ІІА підгруп з металами і неметалами 13—15 підгруп, у яких простежується тенденція неперехідних елементів досягати 8-електронної конфігурації в полікатіонах і поліаніонах різної складності (NaTl , $\text{Li}_{21}\text{Si}_5 = [\text{Li}_{22}\text{Si}_4]^{6+}[\text{Li}_{20}\text{Si}_6]^{4-}$);

- клатрати — сполуки включення, в яких одна зі складових оточена іншою без утворення сильних зв'язків ($\text{Na}_8\text{Si}_{46}$, $\text{Sr}_8[\text{Zn}_4\text{Sn}_{42}]$).

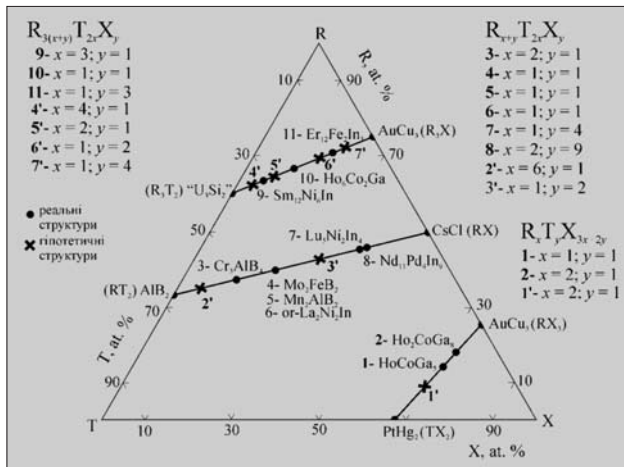
Особливе значення має систематика структурних типів інтерметалічних сполук. Структурний тип (архетип), зазвичай сполука, для якої вперше досліджено кристалічну структуру і яка є прототипом для інших сполук (часом сотні представників) за симетрією, параметрами комірки та способом розташування атомів. У цьому аспекті фундаментом є праця П. Крип'якевича¹, в основі якої лежать координаційні характеристики (поліедри) атомів меншого розміру. Класифікація Пірсона² ґрунтується на виявленні найхарактерніших щільних і плоских (або майже плоских) сіток і послідовностей укладання їх у структурах сполук.

Класифікація сполук, виявлені взаємозв'язки між структурами сполук, особливості координаційного оточення і валентного стану атомів дають змогу прогнозувати структури та властивості ще невідомих сполук, вести цілеспрямований пошук нових сполук, визначати підходи до розробки нових матеріалів. Прикладом може бути класифікація тернарних індидів рідкісноземельних та пе-

¹ Крип'якевич П. И. Структурные типы интерметаллических соединений.— Москва, 1977.— 290 с.

² Пирсон У. Кристаллохимия и физика металлов и сплавов.— Москва, 1977.— Т. 1, 2.— 890 с.

рехідних металів³. Першу групу становлять сполуки, багаті на перехідний метал, склади яких на концентраційному трикутнику обмежені точками M, RM_2 та In. Найчастіше це складні, багатоша-

2. Розташування на концентраційному трикутнику гомологічних рядів $R_{3(x+y)}T_{2x}X_y$ (x — кількість фрагментів R_3T_2 , y — кількість фрагментів R_3X), $R_{x+y}T_{2x}X_y$ (x — кількість фрагментів RT_2 , y — кількість фрагментів RX) та $R_xT_yX_{2x+3y}$ (x — кількість фрагментів TX_2 , y — кількість фрагментів RX_3)

рові структури із значенням найменшого періоду ідентичності не меншим, ніж 0,48—0,50 нм. Їм притаманні кластери атомів перехідних металів, найбільші значення координаційних чисел усіх сортів атомів і, відповідно, подібні координаційні многогранники. Друга група сполук утворюється в ділянці, обмеженій складами RM_2 — R_2M —In. Для цих сполук характерна двошаровість вздовж найкоротшого періоду ідентичності, який перебуває в межах від 0,36 до 0,44 нм, та наявність кубів із атомів індію як структурних елементів. Третя група сполук — багаті на рідкісноземельний метал — на концентраційному трикутнику обмежена точками R_2M — R —In. Це складні багатошарові структури з низькими значеннями координаційних чисел та значенням найменшого періоду ідентичності не меншим 0,90 нм. У багатьох випадках складні структури тісно пов'язані зі структурами простих речовин чи простіших структур та утворюють гомологічні серії сполук. Визначення формули гомологічної серії дає змогу прогнозувати нові склади і структури (Іл. 2, 3).

Відавна значна кількість інтерметалевих сполук має широке практичне застосування як конструкційні та функціональні матеріали, зокрема:

- магнітні матеріали (Fe_3Ni , $MnCu_2Al$, $SmCo_5$, $Nd_2Fe_{14}B$). Синтез на їхній основі постійних магнітів із великим значенням магнітної енергії, що широко застосовуються в електродвигунах, генераторах, магнітних муфтах та ін. Для цього використовують тернарні бориди неодиму, а також сполуки бінарної системи Sm-Co. Борид $Nd_2Fe_{14}B$, який є унікальним матеріалом для постійних магнітів, уперше був синтезований у лабораторіях

хімічного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка;

- надпровідники (Nb_3Sn , Nb_3Ge , V_3Si) використовують у малопотужній електроніці (швидкодіюні обчислювальні пристрої, детектори магнітного поля і випромінювань, обладнання для зв'язку в мікрохвильовому діапазоні, струмообмежувачі, магніти, двигуни, генератори, нагромаджувачі енергії);

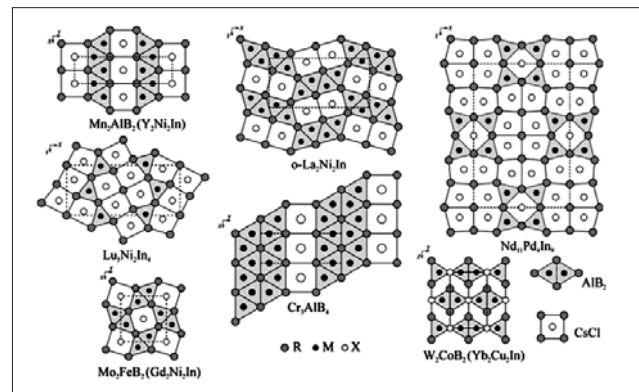
- напівпровідники ($GaAs$, $CrSi_2$, Mg_2Sn) широко використовують у діодах, світлодіодах, транзисторах, випрямлячах й інтегральних схемах (чипах), сонячних елементах;

- термоелектрики (Bi_2Te_3) використовують у термоелектрогенераторах, під час термоелектричного охолодження та для вимірювання температур (від 0° до 1000° C);

- магнітні холодильники. Магнетокалоричний ефект — термодинамічне явище, за якого зміна температури твердого тіла спричинена накладанням на нього магнітного поля. Гадоліній та його сплави виявляють найпотужніший магнетокалоричний ефект. Ефективним магнетокалоричним матеріалом є $Gd_5(Si_{0.455}Ge_{0.545})_4$, який діє в межах -24°С — -27°С⁴;

- акумулятори водню ($LaNi_5$, $CeMg_{12}$). Альтернативним джерелом енергії є гідриди на основі інтерметалідів, наприклад, гідрид на основі бінарної сполуки $LaNi_5$. Здатність цієї сполуки за нормальних умов поглинати великі об'єми водню (до складу $LaNi_5H_6$) та при невеликому нагріванні десорбувати поглинутий водень без руйнування кристалічної ґратки широко використовується для акумулявання та генерування водню під час різноманітних процесів.

Фізичні властивості інтерметалідів викликають значне зацікавлення для фундаментальної науки. Явища високотемпературної і важкоферміонної надпровідності досі ще досконало не вивчені і ви-

3. Структури гомологічної серії $R_{x+y}M_{2x}X_y$ як комбінація фрагментів структур AlB_2 та $CsCl$

кликають суперечки. Так, сполука $CeCu_2Si_2$ — перший важкоферміонний надпровідник ($T_K = 0,5$ K), для якого досі повністю не вивчені всі властивості. Деякі сполуки на основі індію також є представниками систем із важкими ферміонами або Кондо-

³ Kalychak Ya. M., Zaremba V. I., Pöttgen R., Lukachuk M., Hoffmann R.-D. Rare Earth-Transition Metal-Indides // Handbook on the Physics and Chemistry of Rare Earths.— Amsterdam, 2005.— Vol. 34.— Chapter 218.— P. 1—133.

⁴ Gschneidner K., Pecharsky V. and Zimm C. New Materials for Magnetic Refrigeration Promise Cost Effective, Environmentally Sound Air Conditioners, Refrigerators / Freezers, and Gas Liquefiers // Material Technology.— 1997.— P. 143.

ґратками, зокрема, сполуки CeCoIn_5 та Ce_2CoIn_8 є важкоферміонними системами і за низьких температур характеризуються антиферомагнітним упорядкуванням і наявністю надпровідного стану.

Слід відзначити значні досягнення науковців Львівської кристалохемічної школи (кафедра неорганічної хемії ЛНУ), засновниками якої були професори Євген Черкашин, Євген Гладішевський, Петро Крип'якевич. Доробок школи у

дослідженні інтерметалевих сполук зі середини минулого століття становить майже п'яту частину світових результатів. Особливо слід відзначити досягнення у дослідженні силіцидів та германідів (Є. Гладішевський)⁵, боридів (Ю. Кузьма)⁶, інтерметалідів рідкісноземельних металів (О. Бодак)⁷, алюмінідів (О. Заречнюк), станідів (Р. Сколоздра)⁸, галідів (Я. Ярмолук), фосфідів (Ю. Кузьма, С. Чихрій, С. Оришин)⁹.

Ярослав КАЛИЧАК

БІОСЕНСОРІ: НАУКОВІ ОСНОВИ КОНСТРУЮВАННЯ ТА ПРИКЛАДИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ДЛЯ АНАЛІЗУ ТОКСИЧНИХ СПОЛУК

Інтенсивний розвиток промисловості і широке використання хемікатів у виробництві та народному господарстві зумовлює забруднення повітря, ґрунту і води багатьма різними токсинами. Загальновідомо, що серед токсичних речовин, які забруднюють навколишнє середовище, особливе місце належить важким металам, пестицидам та формальдегіду. Важкі метали та їх сполуки характеризуються порівняно високою стійкістю до деградації у зовнішньому середовищі, розчинністю в атмосферних опадах, здатністю до сорбції ґрунтами й акумуляцією рослинами. Вони здатні нагромаджуватися в організмі, відрізняються широким спектром і різноманіттям проявів шкідливих впливів та часто отруйні для людини. Багато досліджень сфокусовано на вивченні метало-індукованої токсичності та канцерогенності перехідних металів у зв'язку з їх роллю у генерації активних форм кисню та азоту в живих організмах. Індуковане металами утворення вільних радикалів викликає різноманітні модифікації азотистих основ ДНК, посилює процеси пероксидації ліпідів, а також зміни в кальцієвому та тіоловому гомеостазі. Відомо багато біохемічних, фізіологічних та клінічних доказів того, що існує безперечна кореляція між збільшенням пулу іонів металів в організмі та підвищеним ризиком розвитку злоякісних пухлин, зокрема, легень (мідь, хром), простати (залізо, цинк, кобальт і кадмій) та підшлункової залози (нікель). На рівні з важкими металами забруднення пестицидами навколишнього середовища — ще один фактор високого ризику для здоров'я людини. Токсичні сполуки фосфорорганічних пестицидів стійкі до розкладання, характеризуються високим ступенем проникнення і потрапляють у продукти харчування людей.

На екологічний стан навколишнього середовища значно впливає забруднення формальдегі-

дом (ФА). Аналіз ФА у зразках морепродуктів є одним із основних критеріїв їх сертифікації, а наявність цього аналіту в інших зразках харчових продуктів (соках, чіпсах і т. ін.) чітко свідчить про екологічне забруднення вихідної сировини. Токсичність ФА як високореакційноздатної сполуки не викликає сумніву. Небезпечними є генотоксична, мутагенна, цитотоксична (за типом апоптозу, іммуногенна (в т. ч. алергенна) й онкогенна (індукує плоскоклітинну карциному носової порожнини у щурів і мишей) дії. Особливо небезпечна мутагенна дія, яка зумовлена здатністю ФА утворювати ДНК-білкові поперечні зшивки з алкілюванням аміногруп амінокислот та основ нуклеїнових кислот. ФА розглядають як основну причину SBS-синдрому (sick building syndrome) — певного набору симптомів, пов'язаних з подразненням верхніх дихальних шляхів та очей, які викликані компонентами (зокрема ФА), що виділяються із будівельних матеріалів у домашніх та службових приміщеннях. Шкідливого для життя рівня ФА може досягати в повітрі за фотохімічного смогу, природних та техногенних катастроф, які супроводжуються пожежами. Багато ксенобіотиків (N-нітрозамін, метиламін, гідроксиламін, метансульфанова кислота, метилхлорид, спирт, нікотин, ефіри) є екзогенним джерелом згаданої токсичної сполуки. Ендогенними джерелами ФА є гліцерол, креатин, адреналін, холін. Дослідження останніх років показали, що ФА є у фруктах, овочах, м'ясі та біологічних рідинах людини та вакцинах. Він виявлений у фруктових-овочевих соках деяких виробників, у копчених м'ясних продуктах, деяких видах італійського сиру, в молочній продукції — у зв'язку з тим, що ФА використовують як бактеріостатичний агент, пестицид, фунгіцид і консервант. Особливо високий рівень ФА може тестуватися у деяких рибних продуктах, зокрема

⁵ Гладішевський Е. И. Кристаллохимия силицидов и германидов.— Москва, 1971.— 296 с.

⁶ Кузьма Ю. Б. Кристаллохимия боридов.— Львов, 1983.— 164 с.

⁷ Бодак О. И., Гладішевський Е. И. Тройные системы, содержащие редкоземельные металлы.— Львов, 1985.— 328 с.

⁸ Skolozdra R. V. Stannides of rare earth and transition metals // Handbook on the Physics and Chemistry of Rare Earths.— Amsterdam, 1997.— Vol. 24.— P. 199—517.

⁹ Kuz'ma Yu. B., Chykhrij S. I. Phosphides // Handbook on the Physics and Chemistry of Rare Earths.— Amsterdam, 1996.— Vol. 23.— Chapter 156.— P. 285—434.

хеку, мінтаї. Вміст ФА може сягати від 210 і навіть до 780 мг на кг вологої маси, що не просто знижує харчову якість продукту, а й становить серйозну токсикологічну проблему, що аргументує потребу постійного контролю цього параметру при сертифікації в Україні рибних продуктів. У зв'язку з широким використанням та поширенням ФА є гостра потреба в контролі цієї речовини в багатьох продуктах і в навколишньому середовищі з допомогою високочутливих і селективних методів.

Найгостріше потреба в оцінюванні якості сільськогосподарської сировини та готової харчової продукції постала у зв'язку з намаганнями України інтегруватися до Європейського Союзу, розширенням ринків збуту української сировини та готової продукції. Унаслідок упровадження в Україні стандартизованих технологій виробництва сільськогосподарської продукції на принципах „Усталеної сільськогосподарської практики (Good agricultural practice)“ відбувається сприяння розробленню і впровадженню систем управління якістю на основі принципів ISO 9000 та системи управління безпекою харчових продуктів ХАССП (Hazard Analysis and Critical Control Point, скорочено НАССР). Ця система у розвинутих країнах уже давно стала нормою виробництва і визнана найдієвішим засобом забезпечення безпеки продовольчих товарів. В умовах ринкової економіки швидкий та якісний аналіз харчових продуктів та напоїв набуває особливо значення через загальні зусилля з досягнення їх високої якості та конкурентоспроможності як на внутрішньому ринку, так і за межами України. Потреба в контролі якості харчових продуктів, моніторинзі багатьох технологічних процесів вимагає розробки новітніх методів якісного, швидкого і недорогого аналізу найрізноманітніших речовин. Незамінним інструментом сучасної аналітичної біотехнології стали біосенсори, які поєднали досягнення аналітичної біохемії, ензимології, імунології, генної інженерії та електроніки в єдиному руслі.

Згідно з класифікацією IUPAC, біосенсор — це автономний інтегральний аналітичний прилад, який забезпечує кількісний чи напівкількісний аналіз з використанням біологічного розпізнавального елемента, який прямо контактує з фізичним перетворювачем. Рушійною силою у дослідженні сенсорів було яскраво виражене розуміння їх широких практичних можливостей. Ці дослідження зумовлені постійною потребою поліпшення охорони навколишнього середовища, контролю біотехнологічних процесів, перевірки якості харчових продуктів і питної води, збільшення кількості клінічних тестів у медичній та ветеринарній діагностиці. Водночас інтереси військовиків незмінно зосереджені на спеціальних вимогах біологічного та хімічного захисту. Також привабливою є можливість безперервного *in vivo* моніторингу метаболітів, лікарських препаратів і білків з допомогою мініатюрних і портативних систем. Прикладом клінічного застосування є сенсор глюкози для хворих на діабет, що став класичним об'єктом досліджень у сфері біосенсорів.

Біосенсори складаються з трьох частин:

- біоселективного елемента (біологічний матеріал, наприклад тканини, мікроорганізми, органи, рецептори, ферменти, антитіла, нуклеїнові кислоти і т. д.), матеріал біологічного походження або біоміметик. Чутливий елемент може бути створений з допомогою біоінженерії.

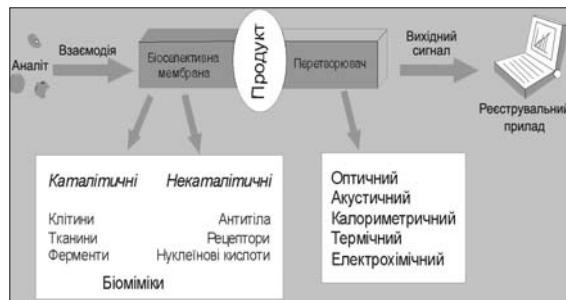
- перетворювач (працює на фізико-хімічному принципі; оптичний, п'єзоелектричний, електрохімічний і т. д.), який перетворює сигнал, що створюється внаслідок взаємодії аналіта з біоселективним елементом, в інший сигнал, який вимірюється;

- реєструвальний прилад, який відповідає насамперед за відображення результатів у зручному для користувача вигляді.

Важливими перевагами біосенсорів є висока селективність і чутливість (особливо у випадку антиген-антитіло), можливість мініатюризації і сумісність з комп'ютерними процесами; недоліками — обмежена стабільність та складність у приготуванні біоелемента. Нині опубліковано низку оглядів, монографій, багато експериментальних праць, в яких описано різні типи біосенсорів. Залежно від типу перетворювача, біосенсори класифікують на оптичні, акустичні, калориметричні, термічні і електрохімічні (Іл. 1).

Електрохімічні біосенсори своєю чергою ділять на потенціометричні, амперометричні і кондуктометричні.

Амперометричний метод ґрунтується на вимірюванні густини чи сили струму, що проходить крізь електрохімічну комірку за постійного потенціалу. Амперометрична система складається з трьох електродів (Іл. 2): один з них робочий, на нього

1. Класифікація біосенсорів

наносять біологічно чутливий шар, другий — допоміжний, а третій — електрод порівняння, який містить відому хімічну сполуку, зазвичай це Hg/HgCl (насичений каломельний електрод) або Ag/AgCl (хлоросрібний електрод).

Амперометричні біосенсори можна поділити на три типи:

1. Безмедіаторні (основною яких є вимірювання концентрацій природних субстратів і продуктів ферментативної реакції). Під час перебігу будь-якої реакції утворюються продукти і поглинаються субстрати. Якщо вони електроактивні, то їх концентрацію можна вимірювати безпосередньо з допомогою амперометричного перетворювача. Ферменти, які каталізують реакції такого типу, — це оксидази.

2. Медіаторні (сенсори в них — низькомолекулярні частинки або медіатори, які використовуються як переносники електронів з активного центра ферменту на електрод). Це дає змогу працювати з нижчими потенціалами і таким чином зменшувати вплив кисню на відгук (у разі оксидази). Медіатори можна додавати до вимірювального розчину або іммобілізувати їх на поверхню електрода.

3. Амперометричні біосенсори, основою роботи яких є пряме перенесення електронів між активним центром ферменту та електродом. Це пов'язано з каталітичною природою процесу загалом і з тим, що перенесення електрона з електрода на молекулу субстрату і навпаки відбувається

безпосередньо через активний центр ферменту за відсутності будь-яких переносників електронів. Таким сенсорам притаманні висока селективність, чутливість і брак впливу інтерферуючих частинок і реакцій.

Кондуктометричні біосенсиори — дуже перспективний клас високочутливих приладів. Кондуктометрия — це метод, за якого електродні електрохімічні реакції не відбуваються взагалі або є допоміжними і не враховуються. Цей метод ґрунтується на вимірюванні провідності розчинів електролітів. Провідність рідин — результат дисоціації розчиненої речовини (електроліту) на іони та їх міграції під дією електричного поля. Під час проходження електричного струму крізь електроліти останні розкладаються на атоми чи групи атомів, які є частинами молекули розчиненої речовини, а саме іонами. Провідність розчину залежить від концентрації та рухливості його іонів. Під час реакції можуть утворюватись нові іони, змінюватись їх концентрація та рухливість. Все це призводить до зміни провідності розчину, що й реєструється кондуктометричним датчиком. Кондуктометричний перетворювач — це мініатюрний

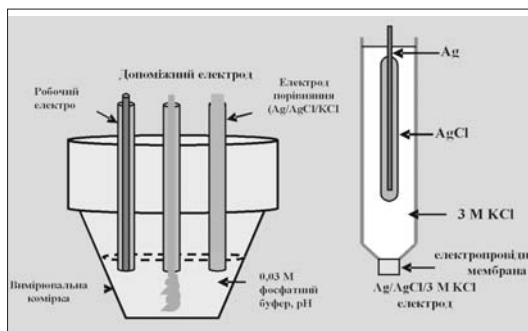
двохелектродний пристрій для вимірювання провідності тонкого шару розчину, який міститься безпосередньо біля поверхні електродів. У цих приладах використовують дві пари ідентичних електродів. Мембрана, що містить іммобілізований фермент, розташовується між однією парою електродів, а „чиста” мембрана — між іншою парою. Якщо є ферментна активність, то спостерігається зміна електричного опору. Класичний кондуктометричний метод вимірювання застосовують у ферментативному каталізі для визначення концентрації певних речовин та активності ферментів.

Потенціометричний ферментний електрод характеризується тим, що різниця потенціалів формується на чутливому елементі і вона вимірюється дуже чутливим приладом, до того ж не виникає струму крізь мембрану і тому рівень дифузії не є важливим. Потенціометричні сенсори, що використовуються в біосенсорах, включають іоноселективні електроди, газочутливі електроди та польові транзистори. Іоноселективні та газочутливі електроди вже широко застосовуються в клінічному аналізі і знайшли місце в біосенсорах. Іоноселективний польовий транзистор (ІСПТ) включає іоноселективну мембрану, яка дозволяє пройти тільки одному типу іонів. Водневий іоноселективний електрод (рН-електрод) був використаний для аналізу пеніциліну за використанням ферменту бета-лактамази, яка перетворює пеніцилін на пеніцилову кислоту. Електрод рН визначає концентрацію кислоти. Амонійний іоноселективний електрод використано в поєднанні з іммобілізованою уреазною мембраною для визначення сечовини в крові. Також відомі йодид та фторид — іоноселективні електроди як компоненти біосенсорів. Польовий транзистор (ПТ) — це перетворювач, в якому провідність напівпровідникового матеріалу контролює електричне поле. ПТ піддається мініатюризації і зберігає високу чутливість, що робить цей прилад

дуже перспективним до використання *in vivo*.

Для аналізу ФА запропоновано кілька типів біосенсорів, які відрізняються як природою біоелемента (клітинні, ензимні), так і за характером перетворювача: потенціометричні, кондуктометричні, амперометричні. Потенціометричні біосенсиори базувались на рН-чутливих польових транзисторах (рН-ПТ) та чутливих до ФА біоелементах, іммобілізованих на поверхні електрода: клітинах метилотрофних дріжджів *Hansenula polymorpha*, неметилотрофних дріжджів *Candida maltosa*, *Saccaromyces cerevisiae*, а також ферментів — алкогольоксидази (АО) метилотрофних дріжджів і алкогольдегідрогенази (АдДГ) бактерій. Ці сенсори ґрунтуються на утворенні мурашиної кислоти під час окислення ФА біорозпізнавальним елементом та зміні під впливом дифундуючих протонів електронної провідності елемента. Ферментні біосенсиори на базі рН-чутливих польових транзисторів більш чутливі, ніж клітинні. Біосенсор з використанням АО є високоселективним до ФА, не дає потенціометричних відгуків на первинні спирти, проявляє високу стабільність при зберіганні — 30 днів, його операційна стабільність —

не менше 7 год. (70 аналізів). Час відповіді біосенсора на аналіт — 10—60 сек., лінійний діапазон концентрацій — 10—300 мМ ФА. Описано інший потенціометричний біосенсор з використанням АО та золь-гелю і полі(2-гідроксиетилметакрилату) (рНЕМА) як матриці для іммобілізації ензиму, який має перевагу над згаданим. Цей сенсор давав відгук на 1—100 мМ ФА і був селективним до ФА, хоча деякі спирти (метанол, етанол та гліцерол)

2. Принципова схема триелектродної конфігурації амперометричного сенсора

та інші субстрати (ацетальдегід і глюкоза) виявляли інтерферуючий вплив під час визначення ФА. Потенціометричний біосенсор з використанням АдДГ *Pseudomonas putida*, іммобілізованої на поверхні рН-ПТ карбодіімідним методом, виявляв вищу чутливість до ФА (лінійний діапазон — 20—200 мМ, нижня межа визначення — 10 мМ), ніж біосенсор з АО із *H. polymorpha*. Основними хибами рН-ПТ біосенсорів є залежність відгуку від буферної ємності зразків та нижча чутливість порівняно з іншими типами сенсорів.

Показано, що високу селективність до ФА, крім потенціометричних, мають кондуктометричні біосенсиори. В основі роботи цих сенсорів лежить ферментативна реакція, яка призводить до генерації іонів і спричинює зміну провідності аналізованого розчину, що і фіксується за допомогою кондуктометричного аналізу. Як біоелемент для конструювання такого типу біосенсорів використано формальдегіддегідрогеназу (ФдДГ) *P. putida* і АО *H. polymorpha*. Лінійний діапазон роботи сенсорів лежить у межах 1—50 мМ і 0,05—500 мМ відповідно. Обидва біосенсиори проявили високу стабільність при зберіганні 90 днів (ФдДГ-біосенсор) і 30 днів (АО-біосенсор). Важливою характеристикою такого типу сенсорів є залежність відгуку від рН розчину. Кондуктометричний біосенсор на основі ФдДГ проявив високу селективність до ФА, хоча давав незначні відгуки на метанол (2,7 відсотка відгуку на ФА), етанол (2,2 відсотка) і гліцерол (7 відсотків).

Описано амперометричну детекцію ФА, яка полягає у генерації струму на робочому електроді в процесі передачі електронів від аналіту через посередництва NADH і синтетичного медіатора. Під час створення ФА-чутливих амперометричних біосенсорів у ролі біоселективного елементу широко використовують NAD^+ -залежну ФдДГ бактерій *P. putida*, *Pseudomonas* sp. Останнім часом використовують осмієвісміні медіатори, які переносять електрони з утвореного в дегідрогеназній реакції NADH на електрод. Розроблені біосенсиори характеризувались хорошою стабільністю. Наприклад, сенсор із використанням ФдДГ *Pseudomonas* sp. зберігав до 50 відсотків відгуку протягом 25 днів, його операційна стабільність — 10 днів (за 20 вимірів протягом дня). Сенсор є селективним до ФА (100 відсотків), хоча давав відгуки на ацетальдегід (18,6 відсотка), пропіональдегід (16 відсотків) та масляний альдегід (6,5 відсотка), але на первинні спирти відгуку не було. Сконструйовано амперометричні біосенсиори з використанням бактерійного ферменту (ФдДГ) та хінонів як електрохімічних медіаторів перенесення електронів від NADH на електрод. Такі біосенсиори дають можливість визначати 0,2—2 мМ ФА в розчині.

Для кількісного визначення ФА ми розробили безреагентні амперометричні біосенсиори, здатні до функціонування без внесення в аналізований розчин жодних із реагентів, включаючи медіатори, з використанням NAD^+ і глутатіонзалежної рекомбінантної ФдДГ метилотрофних дріжджів (*Il.* 3) або клітин дріжджів з надпродукцією цього ферменту. Для ензимного біосенсора максимальна відповідь становить $250 \pm 5,3$ мкА для електрода діаметром 3,05 мм. Км для ФА становить $120 \pm 5,3$ мМ. Верхня межа лінійної області калібрувальної кривої для створеного біосенсора становить 20 мМ.

Як медіатори для передачі сигналу використовували осмієвісміні полімери для ензимного сенсора і вільнодифундуючий 2,6-дихлорофеноліндофенол (ДХІФ) для клітинного сенсора. Амперометричні біосенсиори з використанням клітин (діапазон лінійності в межах 1—7 мМ) є менш чутливими порівняно з ензимними, але їх переважає дешевизна. Показано використання описаних сенсорів для аналізу концентрації ФА у фармацевтичних та дезінфікуючих засобах, стічних водах, рибних продуктах та вакцинах.

Як відомо з літератури, багато сенсорів для аналізу ФА ґрунтуються на хімічних реагентах як чутливих елементах. Описано ручний ФА-чутливий газовий сенсор із використанням 4-аміногідразин-5-меркапто-1,2,4-тіазолу (АГМТ), який адсорбовано на скляному фільтрі. Лінійний діапазон хемосенсора лежить у межах 0,08—1 ppm ФА в повітрі, мінімум визначення — 0,04 ppm. Сенсор володіє швидкістю відповіддю (в межах 3 хв.) порівняно з описаним раніше.

Для аналізу ФА в повітрі описано біля 15 сенсорів, основою яких є окиси металів (NiO , SnO_2 - NiO , $\text{NiO}/\text{Al}_2\text{O}_3$, $\text{ZnO}/\text{ZnSnO}_3$, $\text{CdO}-\text{In}_2\text{O}_3$, $\text{SnO}_2-\text{In}_2\text{O}_3$ - CdO , $\text{LaFe}_{1-x}\text{Zn}_x\text{O}_3$). Сенсори на основі оксидів не-

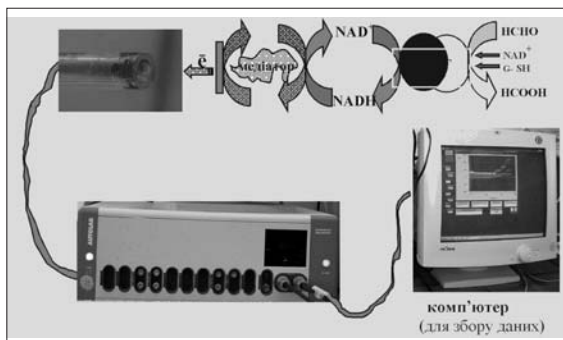
дорогі та прості у користуванні, але проблемою у їх експлуатації є потреба високотемпературного режиму, тому їх застосування обмежене через енергетичні затрати споживання. Розроблено газові біосенсиори, чутливі до дії ФА за кімнатної температури і дії ультрафіолетового світла.

Нещодавно сформовано новий напрям науково-технічних та біохімічних досліджень, що об'єднує нанонауку, нанотехнологію, нанобіотехнологію, наномедицину. Основним продуктом нанотехнологій є наночастинки (НЧ) — органічні та неорганічні структури, що мають розмір менше 100 нанометрів. Особливі властивості НЧ пов'язані як з надзвичайно розвинутою поверхнею, так і з властивими їм електронними та квантовими ефектами. Використання НЧ у нових сигнальних технологіях виготовлення перетворювачів, нановимірювання дають змогу розробити прості і швидкі методи аналізу ФА *in vivo*, що суттєво розширює можливості методів біоелектрохімічного аналізу.

Перспективним у сенсорних технологіях є використання тонких шарів полімеру в поєднанні з НЧ, які володіють високою чутливістю, швидкістю відповіддю, здатністю працювати за кімнатної температури. Наприклад, Зенг показує альтернативне використання полімеру поліаніліну (ПАНі) з TiO_2 частинками на електроді, таке доповнення підвищило термостабільність сенсора. Інша група дослідників пропонує інші композиції: поліпірол з MoO_3 та ПАНі з MoO_3 . На відповідь до аналізу згаданих сенсорів впливають розмір і форма оксидних частинок, ступінь дисперсії, вид взаємодії між органічною та неорганічною фазами безпосередньо. Для амперометричного визначення ФА у

водних розчинах описано використання сенсора, основою якого є поєднання платинових НЧ з ПАНі, який покриває вуглецеві нанотрубки на поверхні графітового електрода. Його лінійний діапазон — 10^{-9} до 10^{-3} М, діапазон чутливості — $4,6 \cdot 10^{-11}$ М, що переважає відомі аналоги. Описано електрохімічний сенсор з основою НЧ Pt-Pd, нанесених на поверхню нафтонової плівки карбонового електрода. Лінійний діапазон — до 10 μM , з межею детекції 3 μM . Вперше Кюрі описав біосенсор із ковалентно іммобілізованою ФдДГ на нанокристалі CdS , якими модифіковано золотий електрод. Сенсор проявляє хорошу операційну стабільність — 6 год., мінімум визначення для ФА — 41 млрд. Показано, що кристали CdS можуть збільшити ефективність фотохімічного відгуку, бути пов'язані з ензимом (для генерації нових фотохімічних систем) і слугувати ефективним світлочутливим матеріалом, щоб замінити кофактори NAD^+/NADH для передачі сигналу в дегідрогеназній реакції.

Показано використання електрохімічного біосенсора для аналізу ФА, який вивільнюється під час лікування ракових захворювань деякими препаратами. Основою сенсора є іммобілізована ФдДГ на вуглецевих нанотрубках (CNT), якими модифіковано SPE. Використання НЧ розширює можливості методів аналізу ФА, що може бути доповненням до класичних біохімічних методів.

3. Принципова схема функціонування безреагентного формальдегідного біосенсора на основі рекомбінантної ФдДГ

Уже розроблено низку ензимних біосенсорів для аналізу токсикантів у водних зразках: ацетилхолінестеразу (АцХЕ) використовували для визначення пестицидів і α -анатоксинів, лактатдегідрогеназу — для аналізу пентахлорофенолу, целобіаздегідрогеназу — для дослідження фенольних похідних, глутатіон-S-трансферазу — для визначення каптану, уреазу — для ртуті, міді й кадмію, карбоксилестеразу — для селену. Оптичний біосенсор на основі АцХЕ розроблено для визначення параоксону та каптану у водних зразках.

Біосенсиори, які базуються на АцХЕ, карбоксилестеразі, альдегіддегідрогеназі та уреазі і глутаматдегідрогеназі, застосовано для визначення пестицидів в екстрактах ґрунту. Незважаючи на значну активність, спрямовану на розроблення біосенсорів на основі ензимного інгібіторного аналізу, аналітичне застосування їх обмежене. Це пов'язано з тим, що більша частина із розроблених біосенсорів не здатна розрізняти різні токсичні речовини в одному й тому самому зразку. Наприклад, біосенсиори на основі холінестераз є чутливими як до пестицидів, так і до іонів важких металів. Відповідно, одночасна наявність іонів важких металів і пестицидів не дає змоги визначати специфічний аналіт з необхідною точністю. Сьогодні дослідники спрямували значні зусилля на розв'язання цих проблем шляхом створення мультибіосенсорів.

Наприклад, для створення мультисенсора на основі рН-чутливих польових транзисторів підібрано оптимальні умови для одночасної роботи біоселективних елементів на основі АцХЕ, уреаз, бутирилхолін естерази, глюкозооксидази та триензимної системи — інвертази, мутаротази, глюкозооксидази у складі. Розроблений варіант мультибіосенсора та запропонована методика визначення токсикантів може бути використана для визначення певних пестицидів та іонів важких металів.

Для визначення іонів важких металів, зокрема іонів Hg^{2+} та Ag^+ , створено кондуктометричні біосенсиори на основі триферментної системи (інвертаза, мутаротаза, глюкозооксидаза). Для такого сенсора використовували диференційну пару планарних золотих гребінчастих електродів, нанесених на ситалову підкладку. В основі роботи біоселективного елементу розробленого кондуктометричного біосенсора лежить каскад ферментативних реакцій з участю згаданих ферментів. У ході реакцій генеруються протони, при цьому змінюється рН і провідність розчину, яку і можна реєструвати з допомогою кондуктометричного перетворювача.

Останні дослідження показали можливість застосування електрохімічних біосенсорів як непрямих методів для визначення важких металів. Так, іони Cd^{2+} , Cu^{2+} , Cr^{3+} , Zn^{2+} , Ni^{2+} і Pb^{2+} та Hg^{2+} можна визначати із використанням уреазного біосенсора. Cd^{2+} , Co^{2+} , Zn^{2+} , Ni^{2+} і Pb^{2+} — з допомогою біосенсора на основі лужної фосфатази; Cd^{2+} , Cu^{2+} і Pb^{2+} — на базі глюкозооксидази; Hg^{2+} — за використанням глюкозооксидази, інвертази та мутарози;

Cu^{2+} , Cd^{2+} , Mn^{2+} та Fe^{3+} із застосуванням ацетилхолінестерази; Cu^{2+} , Cd^{2+} , Zn^{2+} та Pb^{2+} — нітрат редуктази, Cu^{2+} , Cd^{2+} , Pb^{2+} — пероксидази хрому.

Крім того, є речовини, контроль яких може свідчити про якість харчових продуктів та напоїв, а перевищення концентрацій деяких із них може бути токсичним для людини. Визначення вмісту лактату та етанолу має важливе значення в клінічній діагностиці, в бродильному виробництві та контролі якості харчових продуктів. Так, дія етанолу на організм призводить до змін у багатьох системах та органах, оскільки він залучається до найважливіших процесів життєдіяльності. Дія етанолу спричиняє різноманітні розлади внутрішньоклітинного обміну. Рівень молочної кислоти в крові слугує важливим клініко-діагностичним індикатором гіпоксії, молочнокислого ацидозу, шокового стану, гострого інфаркту міокарда і має значне прогностичне значення в реанімаційній терапії.

Створено лабораторні прототиби амперометричних сенсорних систем для аналізів лактату та етанолу. Сконструйовано новітній L-лактат-селективний біосенсор на основі флавоцитохрому b^2 із термотолерантних дріжджів *H. polymorpha* та показано можливість прямого переносу електронів із відновленого флавоцитохрому b^2 на поверхню графітового електроду. Це відкриває широкі перспективи для його застосування під час створення лактат-селективних амперометричних біосенсорів третього покоління. Завдяки використанню оригінальної сендвіч-архітектури біоселективного шару, розроблено бі-ензимні амперометричні біосенсиори для аналізу етанолу, метанолу та ФА на основі пероксидази хрому та АО зі клітин штаму метилотрофних дріжджів *H. polymorpha*. Сенсор характеризувався високою операційною стабільністю та стабільністю при зберіганні.

У світі існує низка промислових біосенсорних приладів для аналізу глюкози, сечовини та ін., але аналітичних пристроїв для визначення іонів важких металів, пестицидів та формальдегіду ще немає. Створені лабораторні моделі ферментних біосенсорів та мультибіосенсора для експресного визначення концентрацій токсичних речовин у водних розчинах можуть бути основою під час розробки та налагодження промислового випуску вимірювальних приладів для інтегрального та селективного аналізу певних забруднювачів води.

Біосенсиори¹ можуть бути використані в широкому спектрі наук, зокрема в медицині, для самообстеження та самоконтролю пацієнтами, для моніторингу навколишнього середовища, для контролю за якістю харчових продуктів. Але особливу увагу привертає придатність деяких типів біосенсорів для використання *in vivo*. Отже, біосенсиори — надзвичайно вдале досягнення сучасної науки, перед яким необмежене поле діяльності.

Галина ГАЙДА,
Михайло ГОНЧАР, Ольга ДЕМКІВ

¹ Дзядевич С. В., Солдаткін О. П. Наукові та технологічні засади створення мініатюрних електрохімічних біосенсорів. 1-ше вид.— К., 2006.— 256 с.; Оптимізація кондуктометричного триензимного біосенсора для визначення іонів важких металів / І. С. Кучеренко, О. О. Солдаткін, В. М. Пешкова та ін. // Біотехнологія.— 2009.— Т. 2.— № 3; Розроблення процедури мультибіосенсорного визначення важких металів і пестицидів у довкіллі / О. О. Солдаткін, О. С. Павлюченко, О. Л. Кукла та ін. // Там само.— 2010.— Т. 3.— № 2; Formaldehyde oxidizing enzymes and genetically modified yeast *Hansenula polymorpha* cells in monitoring and removal of formaldehyde / V. Sibirny O. Demkiv, S. Sigawi et al. // Chapter 6 in the Book „Waste Water — Evaluation and Management“ / Ed. F. S. G. Einschlag.— In Tech. (Croatia).— 2011.— P. 115—154 та ін.

З АРХІВНОЇ ПОЛИЦІ

ІВАН ЛИННИЧЕНКО ТА МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
(ДО ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАЦІЙНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У
СЕРЕДОВИЩІ КИЇВСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ)

Вивчення взаємовідносин між істориками дає можливість глибше осягнути складний та суперечливий процес формування наукових шкіл, суспільно-політичних та наукових поглядів їх представників. Відповідні студії щодо київської історичної школи мають певну традицію¹. На основі маловідомих джерел доповнено відомості про взаємини між професором Одеського Новоросійського університету Іваном Линниченком (1857—1926) та Михайлом Грушевським (1866—1934) — членами цієї школи, але водночас й антиподами. Впродовж усього життя вони зберігали пієтет до свого вчителя В. Антоновича, але стосовно історії та сучасності українського народу мали різні погляди. Власне, вони мали різну національну ідентичність — відповідно малоросійську та українську. Найбільш яскраво ці розбіжності відображені у відкритому листі І. Линниченка до М. Грушевського 1917 р.² Для більшості історіографів цей лист і досі чи не єдине джерело інформації про І. Линниченка та, зокрема, про його контакти з М. Грушевським. Лише кілька українських дослідників спробували створити більш відповідний образ взаємин між І. Линниченком та М. Грушевським як тривалих, складних, іноді неоднозначних³.

Менш відомі джерела дають можливість поглибити саме цю дослідницьку лінію. На час навчання М. Грушевського у Київському університеті у другій половині 1880-х — першій половині 1890-х рр. І. Линниченко вже мав ступінь магістра руської історії та статус приват-доцента Московського університету. На початку 1890-х рр. він готувався до захисту докторської дисертації саме у Київському університеті. У дослідженнях середньовічної історії Галичини, лекційних курсах, публіцистиці вже окреслився шлях, що обрав І. Линниченко в науці та суспільно-політичному житті: не заперечуючи

плідності обласницького підходу В. Антоновича, вітаючи поглиблене дослідження історії Південно-Західної Руси, він розглядав історію України як невід'ємну частину „русской“ історії, спільної з історією Росії та Білоруси.

У 1880-х рр. він співпрацював із „Киевской стариною“, але водночас симпатизував галицьким русофілам. З деякими з них він налагодив досить інтенсивні контакти, наприклад, з А. Петрушевичем. Спілкування з цим ученим могло бути одним із джерел формування ставлення І. Линниченка до М. Грушевського. Взаємини І. Линниченка з українофілами, зокрема із В. Антоновичем, не могли не зазнати тріщини у зв'язку з його гострими випадками у періодиці проти Д. Багалія та Д. Яворницького. Однак уривчасті та іноді не досить чіткі щоденникові нотатки М. Грушевського початку 1890-х рр. про свого колегу не дають підстав твердити про гостру неприязнь між ними. 1892 р. І. Линниченко був ініціатором особистого знайомства з молодшим колегою, а 1893 р. М. Грушевський вже „балакав за кандидатуру [Линничен]ка в нашій університеті“ з одним зі своїх київських колег⁴. Історики цікавилися дослідженнями один одного, адже вони працювали у межах української медієвістики. Проте у розмовах із колегами М. Грушевський міг покритувати І. Линниченка, а після однієї зі спільних вечірок занотував, що, слухаючи його, І. Линниченко „сидів хмурий, як ніч“⁵.

Але вже 1894 р. І. Линниченко запросив М. Грушевського співпрацювати з „Известиями“ Московського археологічного товариства, що виходили за його редакцією. Зокрема, у листі він просив М. Грушевського повідомити про стан розвитку археології у Галичині, надсилав йому свої роботи⁶. М. Грушевський повідомляв свого колегу про обставини початкового періоду своєї роботи у Львів-

¹ Лабунька М. Микола Павлович Дашкевич та Іван Андрійович Линниченко // 125 років Київської академічної традиції. — Нью-Йорк, 1993. — С. 243—263; Короткий В. Взаємини М. Максимовича та В. Антоновича (До питання тяглості української історіографічної традиції) // Історіографічні дослідження в Україні. Вип. 16. — К., 2005. — С. 80—126.

² Линниченко И. Малорусский вопрос и автономия Малороссии. Открытое письмо проф. М. С. Грушевскому. — Петроград; Одесса, 1917. — 40 с.

³ Толочко О. О. Дві не зовсім академічні дискусії: І. А. Линниченко, Д. І. Багалій, М. С. Грушевський // Український археографічний щорічник: Нова серія. — К., 1993. — Вип. 2. — С. 92—103; Хмарський В. М., Білоусова Л. В. М. С. Грушевський та одеські науковці // Архіви України. — 1996. — № 1—3. — С. 61—69; Хмарський В. М. Листування Івана Линниченка та Михайла Грушевського // Український історик. Журнал українського історичного товариства. — Нью-Йорк; Київ; Львів; Торонто; Париж, 2002. — Т. XXXIX. — Ч. 1—4. — С. 538—547; Зленко Г. „Чужий серед своїх“ // Лицарі досвітніх вогнів. 33 портрети діячів одеської „Просвіти“ 1905—1909 років. — Одеса, 2005. — С. 138—145.

⁴ Грушевський М. Щоденник 1886—1894. — К., 1997. — С. 151, 207.

⁵ Там само. — С. 92, 208.

⁶ Центральний державний історичний архів України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 303, арк. 390—392; спр. 873, арк. 293—294.

ському університеті⁷. Більше того, у 1900 р. І. Линниченко планував запровадити при Одеському товаристві історії та старожитностей премію за найкращі праці з історії Південної Русі та надати першу премію „Історії України-Руси“ М. Грушевського⁸. Можливо, це був своєрідний віддачунок за те, що 1899 р. докторська дисертація І. Линниченка була видана в українськомовному перекладі М. Павлика та з передмовою М. Грушевського у 7 томі „Руської історичної бібліотеки“ (РІБ) під назвою „Суспільні верстви Галицької Русі XIV—XV ст.“ у зв'язку з тим, що „для галицьких читачів мусить мати особливий інтерес“⁹.

Дисертація І. Линниченка започаткувала у „РІБ“ серію монографій з внутрішньої суспільно-культурної історії українських земель, що спричинило розмови деяких одеських недругів про його „неблагонадійність“. Професору навіть довелося наголошувати на тому, що переклад з'явився без його відома. Ставлення І. Линниченка до цього видання було суперечливим. Він зауважував, що „моя дисертація була перекладена, незважаючи на те, що я неодноразово виступав проти політики видавця Грушевського. Але вочевидь Гр[ушевський] здатний на те, на що нездатний Казанський [професор Новоросійського університету, російський шовініст, запеклий опонент І. Линниченка] — не змішувати питань особистих з науковими“¹⁰.

Однак у 1917 р. він уже зазначав, що факт появи цього видання викликав у нього розчарування, адже це свідчило про те, що науковці-галичани не знають російської літературної мови¹¹. Втім, перша полеміка між істориками не мала політичного характеру. Її предметом було обговорення питання про автентичність грамот галицького князя Лева Даниловича, яке дало плідні наукові результати у процесі вироблення методики аналізу цих складних середньовічних текстів¹².

Світоглядні суперечності між вченими загострилися у 1905—1907 рр. Саме тоді І. Линниченко написав основну частину свого відкритого листа до М. Грушевського. У листі до О. Шахматова від 23 лютого 1905 р. він зазначав, що „я не люблю полеміку, она не выясняет дело, но разжигает самолюбие и превращает ученых противников во врагов. Но Грушевскому ответу, т[ак] к[ак] он тенденциозен [...] в Истории Украины тенденция — разорвать русскую и малорусскую историю“¹³. У листі до О. Лаппо-Данилевського від 5 серпня 1906 р. І. Линниченко писав, що „Грушевский на меня сердит, но у него есть специальные причины не ссорится со мною. Недавно украинцы дали нам в совет просьбу об учреждении 4 малорусских кафедр“¹⁴. Водночас І. Линниченко не уникав контактів із М. Грушевським. 26 серпня 1906 р. М. Грушевський занотував у своєму „Щоденнику“: „В поїзді було претісно, стрілися з Лінніченком і балакали до Волочиська; дуже він несприятливий, але для Саші се добра нагода“¹⁵. У цьому реченні привертає увагу не так згадка про „несмицність“ І. Линниченка (гадаємо, що тут мовиться не про суспільно-наукові розбіжності, а про „колючий“ характер одеського професора, що відзначали майже всі сучасники), як сама можливість тривалої розмови між, здавалося б, несумісними опонентами. Ці слова М. Грушевського

Іван Линниченко

свідчать, що історики обговорювали питання про влаштування на посаді приват-доцента кафедри руської історії Новоросійського університету Олександра Грушевського. Напевно, розмова на цю тему була позитивною. Принаймні листування І. Линниченка та В. Іконникова свідчить про те, що одеський професор сприяв братові свого опонента. Навіть критикуючи лекторські здібності та науковий доробок останнього, він пояснював це його молодістю.

⁷ Державний архів Одеської області (далі — ДАОО), ф. 153, оп. 1, спр. 285, арк. 1—2, 3—4.

⁸ Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису (далі — НБ України ім. В. І. Вернадського), ф. III, спр. 49898—49943, арк. 69.

⁹ Вступне слово до 7-го тому „Руської історичної бібліотеки“ // Грушевський М. Твори.— Львів, 2004.— Т. 6.— С. 356.

¹⁰ Линниченко И. Господин Казанский и Дон Базилио // Одесские новости.— 1915.— 28 января.

¹¹ Линниченко И. Малорусский вопрос и автономия Малороссии. Открытое письмо проф. М. С. Грушевскому // Украинский сепаратизм в России.— Москва, 1998.— С. 276.

¹² Грушевський М. Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва? Критично-історична розвідка // Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі — Записки НТШ).— Львів, 1902.— Т. XLV, кн. I.— С. 4; Линниченко И. Грамоты галицкого князя Льва и значение подложных документов как исторических источников.— СПб., 1904.— 23 с.; Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII — першої половини XIV ст. Дослідження, тексти.— Львів, 2004.— С. 22.

¹³ Санкт-Петербургский филиал архива Российской Академии наук, ф. 134, оп. 3, д. 849, л. 45.

¹⁴ Там само.— Ф. 113, оп. 3, д. 223, л. 13—14.

¹⁵ Щоденник М. С. Грушевського (1904—1910 рр.) // Київська старовина.— 1995.— № 1.— С. 17.

Показово, що надалі І. Линниченко не висловлював жодного незадоволення фактом українськомовності лекцій О. Грушевського, хоча він послідовно заперечував запровадження окремої кафедри української історії¹⁶. Під час гучної справи з відставкою О. Грушевського 1908 р. імені І. Линниченка немає у протоколах Ради професорів як серед прибічників, так і серед противників винагородження вченого за прочитані ним українськомовні лекції. Найімовірніше, І. Линниченко, який сам був в опозиції до чорносотенної Ради університету, бажав уникнути участі в очевидній брудній розправі, але, з іншого боку, уникав і можливого ототожнення себе з прихильником українофілів. Ці обставини не давали можливості М. Грушевському вільно висловити свою реакцію на відкритий лист І. Линниченка. Тому одеський опонент опублікував свого листа лише 1917 р.

До того ж на початку 1910-х рр. відбувалися досить жваві контакти між І. Линниченкою та М. Грушевським стосовно НТШ. На сторінках „Записок НТШ” М. Грушевський надрукував з власною передмовою отриманий від І. Линниченка текст записки німецького автора кінця XVIII ст. Ф. Гендльовіка про банатських запорожців¹⁷. Цінність цього видання у тому, що автор висвітлював недостатньо відому долю запорожців після ліквідації Січі. Примірник рідкісної праці виявився в одеській бібліотеці, з якого її й скопіював І. Линниченко. Обмін виданнями з Бібліотекою НТШ налагодило Одеське бібліографічне товариство, незмінним головою якого був І. Линниченко¹⁸. На сторінках „Записок НТШ” з'являлись рецензії на праці І. Линниченка, його учнів та видання Одеського бібліографічного товариства при Новоросійському університеті¹⁹.

У зв'язку з цим не видається дивним лист І. Линниченка до „друга українців” О. Шахматова (опублікований далі). Написання листа зумовлене тривалими та розгалуженими зв'язками І. Линниченка з низкою академіків, не лише з О. Шахматовим, але й з Н. Кондаковим, О. Лаппо-Дани-

левським, Ф. Коршем та ін. Отже, І. Линниченко обрав шлях більш ліберального ставлення до свого опонента, ніж той, до якого його спонукали деякі кореспонденти з правого табору. 25 липня 1914 р. київський професор Ю. Кулаковський писав І. Линниченкові з приводу щойно прочитаної ним „Ілюстрованої історії України-Руси”: „Вот творение, которое надлежало бы Вам отхлопать самым ядовитым образом, вспомнив старый задор храбреца. Галичина, Волынь превратились в Украину. Вы бы сумели поиздеваться над этой нелепостью

Михайло Грушевський

и вытеснить п. Грушевского с его стези научными изложением, в котором сказывается и гайдамак, и запорожец, но без того идеала, каким те были живы в свое время. Тряхните стариной, распните пана Грушевского в издательской статье, как Вы делали когда-то. Раз пропаганда фальшивых идей идет неприкрыто, то должны же русские историки заступиться за Русь Нестора и „Слова о Полку Игоревом“²⁰. У джерелах ще не виявлена участь РАН у справі М. Грушевського 1914 р. У будь-якому разі, дії колег М. Грушевського дали певний результат лише у 1916 р., коли історик повернувся з Казані до Москви. На початку 1917 р. М. Грушевський у листі запропонував І. Линниченкові працювати заради блага України. Проте, попри свій вчинок у 1914 р., 1917 р. І. Линниченко ще більш завзято виступив проти діяльності М. Грушевського та Центральної Ради.

Про це яскраво свідчать не лише його публіцистика, але й щоденникові записи. „Єдиною людиною з головою“ серед українських провідників 1917 р. він вважав не М. Грушевського, а С. Петлюру²¹.

Знаменно, що у листах до І. Линниченка О. Шахматов повністю поділяв його думки. У всіх текстах І. Линниченко, на відміну від деяких колег, уникав хамства стосовно М. Грушевського. 1918 р. І. Линниченко востаннє особисто зустрівся з М. Грушевським у Києві. Під час розмови про шляхи розвитку Української Академії наук історики вкотре радикально розійшлися у поглядах²². Зокрема, М. Грушевський висловив жаль з приво-

¹⁶ НБ України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису, ф. III, спр. 49898—49943, арк. 51; спр. 49913, арк. 45.

¹⁷ Линниченко І. Записка Гендльовіка про банатських запорожців. З передмовою Г[рушевського] М. // Записки НТШ.— Львів, 1911.— Т. СІ, кн. І.— С. 134—141.

¹⁸ ДАОО, ф. 45, оп. 4, спр. 2843, арк. 32.

¹⁹ Г[рушевський] М. [Рец. на:] Западно русская летопись по списку Румянцевскаго музея.— Одесса, 1903.— XI + 53 с. (Відбиток: Записки Одесского исторического общества. — Т. XXIV) // Записки НТШ.— Львів, 1903.— Т. LI, кн. І.— С. 28—29; Гребеняк В. [Рец. на:] Линниченко И. А. Владимир Бонифатиевич Антонович 1830—1908 // Труды четырнадцатого археологического съезда в Черниговѣ 1909 год.— Москва, 1910—1911.— Т. III.— С. 346—360 // Там само.— 1913.— Т. CXIV, кн. II.— С. 188 та ін.

²⁰ ДАОО, ф. 153, оп. 1, спр. 335, арк. 1.

²¹ Там само.— Спр. 7, арк. 42.

²² Там само.— Спр. 202, арк. 3—5.

ду ігнорування І. Линниченком української мови. Розмова між ними відбувалась російською.

Ознайомлення з матеріалами останнього періоду життя І. Линниченка, під час його перебування у Криму (1919—1926), свідчить про те, що його учень Михайло Слабченко повідомляв учителя про життя М. Грушевського, зокрема, історик цікавився долею свого колишнього опонента, не полишаючи надії залучити його до наукової діяльності України²³. Програми лекцій І. Линниченка, які він читав сімферопольським студентам, свідчать, що він рекомендував студентам праці цього вченого²⁴.

Фінальним акордом у взаєминах між істориками слід вважати некролог на І. Линниченка в журналі „Україна“, який історіографічна традиція наполегливо приписує М. Грушевському (втім, можливо, що автором був М. Слабченко). Текст просякнутий сумом за тим, що І. Линниченко так і не пристав до українського наукового життя²⁵. Отже, ці вчені віддавали належне здібностям один одного, але жодний не зміг здобути перемоги у заочному перетягуванні опонента у свій табір.

Олександр МУЗИЧКО

ДОДАТОК

Лист Івана Линниченка до Олексія Шахматова

„Многоуважаемый Алексей Александрович.

По газетным известиям М. Грушевский задержан в Киеве. Вы знаете, что я лично во многих и общих и частных вопросах радикально с ним расхожусь, нахожу массу тенденциозности в его исторических трудах (о публицистических и говорит нечего), но многое здесь объясняется странностью его натуры, нетерпимостью к чужим мыслям, самовлюбленностью* — и главным образом тем, что он жил в маленькой стране, где не доставало широкого горизонта, и где поэтому маленькое поистине принимало грандиозные размеры. Но за ним и большие заслуги. Он очень начитан, много знает фактов, трудолюбив и трудоспособен, способен будить интерес к историческим занятиям, и поднял на значительную высоту ученые интересы Галиции. Мне кажется, Академия Наук могла бы выступить на его защиту. В Галиции может быть и нельзя будет его оставить по политическим соображениям, а у нас он, успокоившись и попав в иную умственную атмосферу, может быть очень полезен.

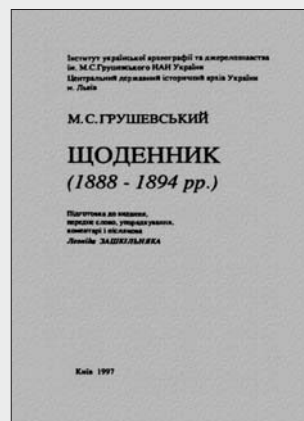
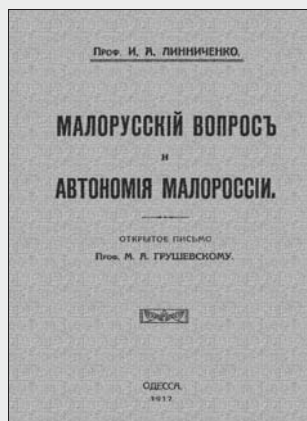
Все еще не окончательно оправился от инфлюэнцы. Между 15—20 выведу еще не знаю как, б[ыть] м[ожет] сначала Москва, потом Петербург, и опять Москва, где я обещал прочесть доклад в Московском Археологическом обществе о Хвойке²⁶.

Будьте здоровы

1914 6 / XII

И. Линниченко“

Санкт-Петербургский филиал архива Российской Академии наук, ф. 134, оп. 3, д. 849, л. 123—124.

²³ Державний архів при Раді міністрів Автономної Республіки Крим, ф. 538, оп. 1, спр. 82, арк. 1.

²⁴ Там само.— Спр. 66, арк. 73.

²⁵ Україна.— 1927.— Кн. 3.— С. 210.

* Ця думка повторюється і в епістолярній та мемуарній спадщині багатьох сучасників М. Грушевського.

²⁶ І. Линниченко перебував у дружніх взаєминах із В. Хвойкою, популяризував та відстоював його ідею про автохтонність трипільської культури. Після смерті археолога він кілька разів виступав зі спогадами про нього в одеських та столичних товариствах. Див.: Музичко О. Є. Археологічні студії професора І. А. Линниченка наприкінці XIX — на початку XX ст. // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. Вип. 2.— Одеса, 2008.— С. 26—36.

НАШІ СЛАВНІ НТШІВСЬКІ ЮВІЛАРИ

6 січня 2013 р. виповнилося 90 років від народження і 65 років наукової, педагогічної та громадської діяльності видатного українського вченого в галузі лісівництва, екології лісів, регіонального природокористування і лісової економіки, доктора сільськогосподарських наук, професора, дійсного члена Лісівничої академії наук України, дійсного члена НТШ (з 22 жовтня 1998 р.), лауреата Державної премії України і лауреата Міжнародної премії та золотої медалі IUFRO в галузі лісівничої науки, лауреата Ордена за заслуги III ступеня — Степана Генсірука.

Народився С. Генсірук у с. Будки неподалік Почаєва на Кременеччині. В рідному селі закінчив початкову школу, згодом Кременецьку гімназію, а 1943 р. — Кременецький лісовий технікум. 1949 р. закінчив лісгосподарський факультет Львівського сільськогосподарського інституту, а одночасно й Львівську консерваторію (клас професора Соломії Крушельницької).

1955 р. вчений успішно захистив кандидатську дисертацію на тему: „Смеречини Карпат і особливості господарства в них“. На основі глибокого вивчення природи карпатських лісів, їх росту, відновлення та використання С. Генсірук розробив наукові основи комплексного лісового господарства в гірських умовах. За наукову розробку проблем боротьби зі стихійними лихами в Карпатах (вітровалів і паводків), а також захисту лісів від надмірного використання дослідника нагороджено Великою срібною медаллю ВСГВ у Москві. Згодом його запрошено на наукову роботу до Києва у Національну академію наук України.

С. Генсірук написав низку наукових статей, в яких глибоко обґрунтовує закономірності лісовидних процесів у дубових, букових і смерекових лісах Карпат, розробив систему лісгосподарських заходів щодо створення біологічно стійких і високпродуктивних лісостанів і оптимізації лісокористування. Його монографія „Ліси Українських Карпат та їх використання“ стала настільною книжкою карпатських лісівників. 1966 р. С. Генсірук захистив докторську дисертацію, здобув диплом доктора сільськогосподарських наук, згодом — професора і став керівником відділу проблем лісових ресурсів і охорони природи Ради з вивчення продуктивних сил НАН України у Києві, який очолює до грудня 1986 р. Вперто долаючи байдужість тодішньої влади до збереження лісових багатств України, Степан Генсірук пише серію наукових праць: „Комплексное лесное хозяйство в горных условиях“ (1970), „Лісові ресурси України, їх охорона та використання“ (1973), „Леса Украины“

(1975, 1-ше вид.), „Комплексное лесохозяйственное районирование Украины и Молдавии“ (1981), „Охрана лесных экосистем“ (1984), „Зелені скарби України“ (1990), „Ліси України“ (1992 — 2-ге вид.), „Регіональне природокористування“ (1992). Вчений у своїх монографіях вперше обґрунтував теоретичні основи комплексного лісгосподарського районування, регіонального природокористування, збільшення ресурсно-екологічного потенціалу, закономірностей розміщення і відновлення лісів та створив низку інших екологічних розробок для охорони навколишнього природного середовища та лісгосподарського виробництва України. Дослідник зібрав і узагальнив дані, що дали йому змогу створити серію оригінальних мап, які відображають зміни лісистості території України, починаючи з I тисячоліття нашої ери. Вчений опрацював питання надмірного використання лісових ресурсів від XVI ст., визначив наслідки для України надмірного лісокористування. Наукові роботи С. Генсірука органічно поєднуються з проблемою охорони природи, збереження її багатств для майбутніх поколінь. У 1968 р. завдяки його науковим розробкам і наполегливим старанням зменшено обсяги головних рубок лісу в Україні втричі (з 15 млн. м³ до 5 млн. м³ деревини на рік), що дало змогу зберегти 660 тис. га стиглого лісу із запасом деревини 200 млн. м³.

1986 р. С. Генсірук повертається до Львова, де працює професором в Українському державному лісотехнічному університеті, читає студентам лекції з лісівництва та лісової історії на лісгосподарському факультеті і очолює лабораторію екологічних проблем природокористування. Наукову і організаційну роботу поєднує з активною громадською діяльністю. На той час він — член двох спеціалізованих Вчених рад з присудження вчених ступенів кандидатів і докторів наук. С. Генсірук створив і успішно розвиває нові наукові напрями — лісове ресурсознавство, регіональне природокористування, сталий розвиток у лісовому господарстві, які сприяють збереженню лісових багатств і охороні природного середовища України. Численні монографічні праці дослідника є вагомим внеском у розвиток вітчизняної і світової лісівничої та екологічної науки. За цикл монографій з лісівничих проблем України Президія академії наук 1976 р. удостоїла С. Генсірука премії імені О. Г. Шліхтера.

1991 р. С. Генсірука обрано дійсним членом чотирьох спеціалізованих академій: інженерної, екологічної, лісівничої і технологічної кібернетики. Науковий доробок вченого — понад 500 наукових праць, у тому числі 30 монографій. 1993 р. вченому надано почесне звання Заслуженого діяча науки і техніки України, 1998 р. він став лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки, а також лауреатом премії ім. В. Вернадського за десять монографій з проблем раціонального лісокористування і охорони природи в Україні.

7 серпня 2000 р. Президент ІUFR0 Дж. Барлей вручив Степанові Генсіруку Міжнародну наукову нагороду — Диплом Лауреата і золоту медаль ІUFR0. А ще він — фундатор, укладач і головний редактор першої двотомної української енциклопедії лісівництва (УЕЛ), перший том якої вийшов 1999 р., а другий 2007 р. Підготовка і видання С. Генсіруком енциклопедії — це патріотичний подвиг, оскільки держава не надавала належної матеріальної допомоги.

Враховуючи фундаментальність наукових досліджень, опублікованих у численних монографіях, їх вагоме значення у розвитку вітчизняного і світового лісівництва, а також плідну науково-дослідну, викладацьку та громадську роботу професора, Заслуженого діяча науки і техніки України С. Генсірука Вчена рада Національного лісотехніч-

ного університету України висунула на здобуття Ордена за заслуги III ступеня, яким він був нагороджений Указом Президента В. Ющенка.

Все, чого досягнув Степан Генсірук — результат великої працездатності, наполегливості всупереч різним перешкодам. Найбільша для нього нагорода — визнання у світовій науці і в Україні. Непересічний його дар — невтомно працювати на благо України, її народу — доносити людям правду про стан рідної природи і лісових багатств.

С. Генсірук здобув заслужену шану, визнання серед науковців світу. Віримо, що ще не одна праця вийде з-під пера невтомного вченого-лісівника. Побажаємо йому довгих років життя, плідної праці на благо незалежної України.

Ярослав КОВАЛЬ,
Леонід КОПІЙ, Степан СТОЙКО

Упродовж майже 50-ти років наукова та педагогічна діяльність відомого фахівця у фармацевтичній хемії і науково-технічній термінології, дійсного члена НТШ (з 1995 р.), професора Марії Ганіткевич пов'язана з Львівською політехнікою. Тут відбулося її остаточне становлення як знаного і шанованого науковця та педагога.

Народилася М. Ганіткевич 28 січня 1928 р. у м. Сокалі Львівської обл. в родині свідомих українців, працюючих хліборобів Йосипа та Ганни Ганіткевичів, які були активними членами „Просвіти”. Мама була однією з провідних виконавиць головних ролей в аматорському драматичному гуртку. У родині любили українську пісню, глибоко шанували народні звичаї і традиції. Навчання Марія Ганіткевич почала у польській школі (1935), продовжила його в час першого приходу радянської влади (1939—1941), німецької окупації (1941—1944) і 1946 р. закінчила Сокальську середню школу № 1.

1947 р. вступила на фармацевтичний факультет Львівського медичного інституту. Після першого курсу навчання у Медінституті, у період літніх канікул (1948) М. Ганіткевич екстерном склала іспити в Сокальському педучилищі і отримала свідоцтво вчителя початкових класів. Водночас почала наукову роботу у студентському гуртку при кафедрі технології ліків. Її праця про одержання стабільних лікарських суспензій визнана найкращою серед студентських наукових розробок і відзначена грамотою першого ступеня (1951).

Своє самостійне життя М. Ганіткевич розпочала у Гродненському аптекоуправлінні (Білорусь), куди була скерована як молодий спеціаліст після закінчення Медичного інституту (1951). Працюючи в аптеці, вона розпочала тут свою першу педагогічну практику — викладає хемію у 7—10-х класах середньої школи та читає фармакологію на курсах медсестер.

1955 р. вступає в аспірантуру при Медінституті. Тут під керівництвом професора М. Туркеви-

ча Марія Ганіткевич розпочала наукову роботу, спрямовану на синтез нових речовин і вивчення їх властивостей, а саме 3-заміщених похідних тіазолідону-4 як потенційних біологічно-активних препаратів. 1959 р. успішно захистила кандидатську дисертацію на Вченій раді Ленінградського хеміко-фармацевтичного інституту.

Марія Ганіткевич продовжує наукову і викладацьку діяльність на кафедрі біохемії Медичного інституту, змінюючи напрям наукових пошуків. Вона вивчає обмінні процеси у клітинах живих організмів, досліджує вплив інсуліну, АТФ, пірофосфату на обмінні процеси з участю вуглеводів в ядерних еритроцитах та асцитах клітинного раку Ерліха.

1963 р. М. Ганіткевич переходить працювати на кафедру загальної хемії Львівської політехніки, де читає курс загальної та неорганічної хемії для студентів різних напрямів (хеміків, енергетиків, механіків), проводить лабораторні та практичні заняття. Порядність, принциповість і водночас справедливість та доброта у стосунках зі студентами та колегами, висока ерудиція та ясність викладу матеріалу здобувають їй заслужену повагу й авторитет серед студентів та колег. Тут вчена відновлює дослідження з синтезу нових біологічно-активних сполук та створює свій, новий для кафедри загальної хемії, науковий напрям „Синтез 3-карбоксіалкілтіазолідинтіон-2-онів-4”.

У рамках цього напрямку, завдяки різностороннім знанням і науковій інтуїції, опертій на працелюбність і працездатність, Марія Ганіткевич синтезувала власноруч понад 190 нових речовин на основі аміносполук, вивчила їх перетворення, фізико-хемічні і біологічні властивості. Апробація синтезованих сполук на антивірусну, антимікробну і рістстимулювальну активність довела, що низка отриманих нею нових сполук проявляє антивірусну активність щодо кліщового енцефаліту, вибірково антимікробну активність до грампозитивних мікроорганізмів, а частина з них є ефективними стимуляторами росту рослин. Окрім питань синтезу і вивчення властивостей нових сполук, Марія Ганіткевич звертає увагу і на проблеми виробництва. Вона співпрацює з колективами Львівського хемфармзаводу, Львівського шкірзаводу та іншими, де реалізовує ідеї щодо утилізування відпадкових продуктів виробництва і цим допомагає

вирішити низку проблем, пов'язаних з охороною довкілля. Зокрема, вона розробила метод одержання поживного середовища для вирощування мікроорганізмів і одержання біомаси — білково-вітамінного концентрату з високим вмістом протеїну та окремих амінокислот з кислотного гідролізату згустків крові великої рогатої худоби, що залишався після виділення амінокислот гістидину і лізину (Львівський хемфармзавод), метод утилізації гідролізату колагену для одержання гідрофільних полімерних плівок (Львівський шкірзавод) тощо.

За результатами комплексу здійснених досліджень зі синтезу і вивчення фізико-хімічних та біологічних властивостей нових речовин 1988 р. Марії Ганіткевич у Московському медичному інституті ім. І. М. Сеченова надано науковий ступінь доктора фармацевтичних наук, а 1990 р. — вчене звання професора кафедри загальної хімії Львівської політехніки.

В той час поновлює свою діяльність „Просвіта”, засновується Товариство української мови ім. Тараса Шевченка в Україні, і Марія Ганіткевич з великим ентузіазмом, притаманною їй відповідальністю і енергією поринає в роботу з відродження і вдосконалення української науково-технічної термінології. Відтоді майже весь свій творчий потенціал вона спрямовує на унормування української науково-технічної термінології. Тоді з'явився сумнозвісний Держстандарт України ДСТУ 2439—94 „Елементи хімічні та речовини прості”, розроблений під керівництвом М. Корнілова у Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка. Найбільшою хвилюючою цього стандарту, окрім розділення назв хімічних елементів і простих речовин та написання назв хімічних елементів з великої літери, є заміна всіх українських назв хімічних елементів латинськими або латинізованими їх відповідниками. Розуміючи, які наслідки для української мови загалом і української термінології зокрема матиме така новація, якої, до речі, немає в жодній країні світу, Марія Ганіткевич, хіміки Львівської політехніки і Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології актив-

но виступили проти введення названого стандарту. Однак ні звернення до Держстандарту, ні до Верховної Ради України, ні виступи М. Ганіткевич на наукових конференціях різного рівня, ні публікації у наукових виданнях та інших друкованих засобах не дали позитивного результату щодо відміни цього Стандарту. Ця нерозв'язана проблема української мови і термінології тривожить і спонукає до активної дії Марію Ганіткевич і сьогодні. Вона впродовж останніх двадцяти років віддає всі свої сили, знання та енергію на збереження, унормування і розвиток української термінології. Разом з А. Зелізним видала „Російсько-український словник з хімії і хімічної термінології” на 17 тис. термінів (Львів, 1994, 315 с.), „Російсько-український словник і звороти з технології нафти” на 12 тис. слів і зворотів (Львів, 1998, 306 с.), „Російсько-український словник з інженерних технологій” на 42 тис. термінів (Львів, 2005, 1018 с.). М. Ганіткевич бере участь і виступає з доповідями на термінологічних конференціях у Львові, Києві, Ужгороді, Донецьку, Тернополі, співпрацює у царині хімічної термінології з науковцями української діаспори в Америці. Загалом у науковому доробку вченої приблизно 100 наукових праць, у т. ч. шість авторських свідоцтв та патентів на винаходи.

М. Ганіткевич цікавиться також питаннями відродження і збереження історичної пам'яті нашого народу, наслідком цієї роботи стало видання у співавторстві книжок „Сокальська гімназія” (Львів, Сокаль, 2001, 503 с.) та „Родовід Ганіткевичів та споріднених родин” (Дрогобич, 2007, 120 с.). Ювілярка є палким і незламним українським патріотом, гідним продовжувачем славних традицій роду Ганіткевичів. Для колег — науковців, друзів, товаришів і знайомих М. Ганіткевич є еталоном любові до Бога, України і сім'ї, працьовитості, твердості і незламності духа.

Щиро вітаємо Марію Ганіткевич з нагоди її 85-річчя і бажаємо їй міцного здоров'я, збереження притаманної їй енергії і завзятості у праці та добрих життєвих ужинок на многі літа.

Михайло НИКИПАНЧУК

В українській археології відомо небагато людей, чий внесок у науку був би таким значущим і помітним, як Лариси Крушельницької, 85-ліття якої вшановуємо 5 квітня цього року. Стан археологічних досліджень пам'яток доби бронзи — раннього заліза (основна тема наукових зацікавлень ювілярки впродовж майже 60 років), який застала Лариса Крушельницька

на початку своєї наукової діяльності наприкінці 1940-х — на початку 1950-х рр., порівняно з тим, що нею зроблено за цей час, не може не вражати.

Лариса Крушельницька здійснила понад 50 археологічних експедицій у Галичині — на Покуття, Розточчя, Західне Поділля, Північну Буковину та Південно-Західну Волинь. За той час відкрито

близько 600 різночасових пам'яток — від епохи середнього палеоліту до періоду середньовіччя включно. На 60 з них, що належать до перед- і ранньоскіфського часу, вчена провела стаціонарні розкопки, результати яких опубліковані у 170 наукових статтях та дев'яти монографіях. Наймасштабніші розкопки дослідниця провела впродовж семи польових сезонів (від 1974 р.) на дністрових берегах біля с. Непоротів на Чернівецьчині в зоні затоплення Могилів-Подільської ГЕС, де, згідно з планом, усі села мали зникнути під плесами водосховища. Закладено 12 розкопів і траншей на площі до 7000 кв. м, в яких виявлено розвали десятків наземних і напівземлянкових споруд, кам'яні жертovníки, ритуальні захоронення людей і тварин у глибоких круглих ямах, дивовижної краси керамічний посуд із візним і затертим білою пастою орнаментом, прикраси, зброя, виробничі комплекси і майстерні... Рятували все, що могли. Звичайно, наставав розпач, що такі чудові подільські й буковинські села (понад 100 сіл!) уздовж Дністра невдовзі мають „піти під воду” і неможливо цьому зарадити,

а з іншого боку — почала відкриватись надзвичайно оригінальна (ще передскіфського часу) культура, про яку до розкопок Лариси Крушельницької на Середньому Придністров'ї ніхто і не здогадувався. 1998 р. вийшла друком монографія дослідниці „Чорноліська культура Середнього Придністров'я“, в якій вперше майже повністю опубліковані знайдені в Непоротівському матеріали.

На початку 1980-х рр. після вимушеного припинення роботи Непоротівської експедиції Л. Крушельницька концентрує свою увагу на проблемі археології Українських Карпат: можливості взаємозв'язків тогочасних культур по обидва боки гір. Унаслідок постійних виїздів на Гуцульщину і Сколівщину, піших мандрівок верхами Бескидів і Чорногори, Лариса Крушельницька дійшла висновку, що наші гори ніколи не були непрохідним бар'єром, попри поширені уявлення про важкопрохідність карпатських перевалів у ранньоісторичний період. Як довели кількарічні розкопки дослідниці біля с. Текуча (Косівщина) і с. Лосєва (Надвір'янщина), місцеве підгірське населення — носії голіградської культури, вже близько 3,2 тисячі років тому виварювало сіль із тутешньої сировиці, споруджуючи для цього великі комплекси зі спеціальними печами. На підставі розкопок тих прагущульських солеварень Л. Крушельницька зробила висновок, що видобуту у нас сіль місцеве населення використовувало в торгово-обмінних операціях із сусідніми спільнотами, де сіль у той час виступала як товарний еквівалент (на солевиробничих комплексах у Текучій і Лосєвій знайдено спеціальні конусоподібні керамічні посудинки, в яких формували сіль стандартної форми і ваги). Внаслідок цих „солеобмінних“ транзакцій на Покутті і Бойківському Підгір'ї саме в час існування голіградської культури раптово й у великих кількостях з'являються різноманітні бронзові вироби — мечі, серпи, казани, браслети, наперска списів та ін., які були переважно трансільванського або семігородського походження. Великий доробок Лариси Крушельницької також у вивченні однієї з найбільш яскравих пізньобронзових культур Центральної Європи — висоцької, до відкриття якої в середині 1890-х долучилися тодішній голова НТШ М. Грушевський і сеньйор Ставропігійського інституту І. Шараневич.

Восени 2012 р. вийшла друком монографія Л. Крушельницької „Золоті Михалківські скарби та їх доля“ (у співавторстві), в якій повністю публікуються відомі на сьогодні матеріали з історії відкриття одного з найбільших скарбів Європи передскіфського часу — золотих коштовностей з Михалкова (понад 7,5 кг), знайдених поблизу Борщова на Тернопільщині в 1876 і 1897 рр. У монографії також уперше подано копії оригінальних листів і нотатки людей, причетних до відкриття, оцінки та подальшої долі Михалківських скарбів, передусім власників найбільшої частини колекції коштовностей — родини графства Дідушицьких. Зі змісту листів виразно вимальовується трагічна доля цієї унікальної пам'ятки, перипетії зі збереженням, постійним намаганням продажу, і властиво, нерозуміння її наукової вартості. Крім того, польські власті цілковито ігнорували признание цього епохального відкриття власне на українських землях.

Вчена проявила себе також як публіцист і мемуарист. Це, зокрема, спогади з життя родини Крушельницьких „Рубали ліс... Спогади галичанки“ та „Злочини Сандормохи стукають у моє серце“

(написана після відзначення 60-ліття розстрілу в урочищі Сандормох у Карелії в'язнів Соловецького ГУЛАГу, серед яких були члени родини Крушельницьких).

Лариса Крушельницька брала активну участь у відновленні Наукового товариства ім. Шевченка в Україні у жовтні 1989 р., у його науково-організаційному та науково-видавничому процесах. 28 березня 1992 р. її обрано дійсним членом НТШ. Від початку уконституювання структури Товариства — голова Археологічної комісії Історично-філософської секції НТШ (з її участю вийшло друком три томи „Записок НТШ. Праці Археологічної комісії“ — 1998, 2002, 2007 рр.).

Широкого міжнародного резонансу набула діяльність Л. Крушельницької на посаді директора Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (1991—2003) (нині — Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника). За час її праці у бібліотеці значно активізувалась наукова діяльність, вперше частково здійснено ремонтно-реставраційні роботи у чотирьох корпусах. Під керівництвом Л. Крушельницької у бібліотеці розгорнуто активну роботу над темами, що пов'язані зі створенням національної бібліографії, дослідженням проблем бібліотекознавства, книгознавства та історії періодики; здійснюється науково-бібліографічне опрацювання і розкриття рідкісних фондів, колекцій та збірок. При бібліотеці створено єдиний в Україні Науково-дослідний центр періодики, австрійські та німецькі наукові бібліотечні зали. Особливо послідовно тоді і тепер вчена обстоює цілісність і непорушність фондів ЛННБ ім. В. Стефаника. Дослідниця систематично виступає з доповідями на регіональних і міжнародних конференціях, симпозіумах та семінарах як з проблем бібліотечної справи, так і з питань археології бронзового та ранньозалізного віку Центральної і Південно-Східної Європи. Нині Л. Крушельницька є почесним директором згаданої бібліотеки, головою Археологічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка, членом наукового товариства „Український історик“ (США), членом Львівської організації ЮНЕСКО.

У різні роки за розвиток історичної науки, за багаторічну наукову, організаційну та видавничу діяльність, подвижницьке служіння Україні Ларису Крушельницьку нагороджено численними почесними грамотами, у т. ч. Верховної Ради України (2003), Президії НАН України (1998, 2002, 2003), Міністерства освіти і науки України, обласних і міських рад, а нещодавно Орденом княгині Ольги 3-го ступеня (2008) та Орденом княгині Ольги 2-го ступеня і Почесною грамотою Кабінету Міністрів України.

Ювілярка і нині плідно працює. У вересні 2012 р. на Міжнародному книжковому форумі у Львові відбулася презентація нової книжки дослідниці — „Від сьогодні до завтра...“, в якій висвітлено проблеми нашого сучасного національного буття, розкрито механізми й виробничі тонкощі функціонування однієї з найбільших книгозбірень держави — ЛННБ ім. В. Стефаника, в т. ч. листи до вищих державних посадовців країни і реагування можновладців на них.

Від усього серця бажаємо дорогій Ларисі Крушельницькій звершити всі наукові задуми, надалі зберігаючи творчий запал і життєву витривалість!

Микола БАНДРІВСЬКИЙ

Дійсний член НТШ (від 15 грудня 1992 р.), професор Іван Климишин, якому 17 січня цього року виповнилося 80 років,— учений на-вдивовижу різногранного прояву творчого таланту. Біографічні та бібліографічні відомості про нього можна прочитати в енциклопедіях та довідниках, у „Віснику НТШ” (ч. 39) та в Інтернеті. Тут наго-лосимо на неповторності

почерку вченого, на „художності” його наукових та науково-популярних текстів. За 55 років активної наукової творчості і педагогічної праці він видав понад 60 книжок, серед яких — монографії, підручники, навчальні посібники та науково-популярні книжки, а також більш ніж 800 наукових статей; приблизно півтора тисячі науково-популярних лекцій.

Найвідоміші праці вченого: „Астрономія”, „Календар і хронологія”, „Астрономія наших днів”, „Збагнути світ і себе в ньому”, „Основи пасхалії”, „Добро у добрі”, „Основи формальної логіки”, „Релятивістська астрономія”, „Атлас зоряного неба”, „Історія астрономії”, „Основи космології”, „Вчені знаходять Бога”, „Наука і релігія” та ін. Більшу частину їх перевидавано по кілька разів й перекладено англійською, французькою, російською, грузинською та іншими мовами. Кожна його книжка — наче гарна пісня.

Широка ерудиція, невтомні пошуки свого стилю, талант і натхнення відчувуються у кожній праці І. Климишина. Недарма він любить згадувати вислів Анрі Пуанкаре: „Важко повірити, яку велику економію думки може здійснити одне добре підібране слово. Часто досить винайти нове слово, і це слово стає творцем...”

Дотримуючись засадничих принципів науки (трьох „ізмів” — каузалізм, універсалізм, раціоналізм), І. Климишин звертає увагу на ще одну

суттєву обставину: а чи все ми спроможні пояснити лише природничими законами, чи всеосяжним є натуралізм апіорі? Бо ж хіба нам відомі межі світу? Так ставити питання може учений, що мислить космічними масштабами.

Нещодавно у листі до колеги, згадуючи свої юнацькі роки, ювіляр зізнався: „Маю нестандартне сприйняття дійсності, неземне...”

„Ви — один з небагатьох вчених, який намагається поєднувати науку і світоглядні речі, беручи активну участь у моральному оздоровленні суспільства,— зауважив якимось один журналіст, звертаючись до професора Климишина. З цього приводу дослідник відповів: „Вчений не живе у вакуумі, а серед людей. Він зобов’язаний правдиво формувати суспільний світогляд. Я завжди пам’ятаю про це”. Можливо, саме ці високі принципи допомагають ювіляру вловити у сьогоденні глибинні потоки і тенденції розвитку науки та екстраполювати ці тенденції на досягнення гармонії Людини і Всесвіту.

Наукова діяльність Івана Климишина має загальне визнання — його обрано членом Міжнародного астрономічного союзу (з 1964 р.), Заслуженим працівником Вищої школи України (1988), дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка (1992), академіком Академії наук Вищої школи України (з 1993); нагороджено Орденом „За заслуги” III ступеня (2000), медаллю „Ветеран праці” (1985); 2004 р. удостоєний премії ім. В. Вернадського. А ще І. Климишин — „Відмінник освіти України” (2000), почесний член „Просвіти” (з 1995 р.), почесний член Української астрономічної асоціації (2000).

Двічі (у 1994 і 1995 рр.) американський Біографічний інститут визнавав І. Климишина „Людиною року” за досягнення в астрономії. У 1993 р. ім’я „Климишин” присвоєно малій планеті ч. 3653 (обертається між Марсом та Юпітером), яку 1979 р. відкрив співробітник Кримської астрофізичної обсерваторії М. Черних.

Творчого натхнення Вам, шановний наш Ювіляре!

Ad astra per aspera et per ludum!

Ярослав ДОВГИЙ, Богдан НОВОСЯДЛИЙ

У розквіті творчих сил та кипучої енергії зустрічає свою вісімдесяту весну заступник голови Хемічної комісії НТШ, дійсний член Товариства Мирослава Ковбуз.

Народилася М. Ковбуз 23 квітня 1933 р. у м. Львові. Батьки — педагоги Олексій та Марія Ковбузи — часто переїжджали з місця на місце, зокрема працювали в Рогатині, Коломиї та

Львові. 1942 р. родина повертається в Коломию, де професора класичної філології О. Ковбуза призначено директором гімназії. У воєнні роки М. Ковбуз навчалася у Коломийській гімназії. Вже тоді у 13-річній Мирослави та її старших друзів був присутній дух українського патріотизму. У ці військові часи молодь мала чіткі патріотично сформо-

вані погляди. Мирослава Ковбуз, Роман Іваничук, Дмитро Павличко, Юрій Сеньковський, Богдан Винниченко та Ярослав Гусак активно включились у національно-визвольний рух, зокрема переносили пошту УПА, а також секретну інформацію в ліс „нашим хлопцям”. 1949 р. сім’я Ковбузів переїжджає до Львова, де М. Ковбуз 8—10 класи навчалася у середній школі № 78, а 1949 р. вступила на хемічний факультет Львівського державного університету.

Наукову роботу почала вже з I курсу у проф. Черкашина під керівництвом Є. Гладішевського, досліджуючи рідинні потрійні системи. Вже на I курсі виступала на науковій конференції з доповіддю. На II курсі дослідження продовжила на кафедрі аналітичної хемії в Олександра Комлева, а на III курсі — Григорія Моргуну, проводячи екстракційне розділення суміші органічних речовин піперидином. На IV курсі Мирослава Ковбуз і Йосип Андор успішно працюють у науковому гуртку кафедри фізичної хемії, проводячи спектральний аналіз різних речовин. Й. Андор працює

під керівництвом проф. Тихона Полонського, а М. Ковбуз — Романа Кучера, досліджуючи колоїдно-хемічні властивості розчинів.

1954 р. вступає до аспірантури при Львівському університеті за рекомендацією кафедри фізичної та колоїдної хемії. Після закінчення аспірантури три роки працювала науковим співробітником науково-дослідної частини університету, а 1960 р. — кафедри технології біологічно-активних сполук Львівського політехнічного інституту. Важливу роль у формуванні Мирослави Ковбуз як науковця відіграв Роман Кучер, який керував виконанням аспірантської наукової роботи „Емульсійне окиснення ароматичних вуглеводнів молекулярним киснем“, котру захистила у 1962 р. У 1963 р. отримала вчене звання старшого наукового співробітника.

В ці роки М. Ковбуз активно досліджувала хемії пероксидних сполук, які були тривалими та трудоемкими, вимагали безперервного контролю, а тому часто їх проводили цілодобово. Вчена проводила дослідження окиснення вуглеводнів, розклад пероксидів, оптимізуючи умови протікання реакції з найвищим виходом продуктів. Слід відзначити, що для досліджень М. Ковбуз прагнула використовувати завжди нові методи, такі-як: полярографію, мас-спектроскопію, дериватографію.

Разом із Сергієм Іванчовим та Віленом Антоновським М. Ковбуз сформувала цікавий напрям досліджень, який ліг в основу наукової школи „Фізико-хемія полімерів“, що протягом багатьох років ефективно розвивається у Львівському університеті. Від 1993 р. у коло наукових зацікавлень вченої поряд із реакційною здатністю пероксидних сполук входять дослідження аморфних металевих сплавів як перспективних конструкційних матеріалів. Мирослава Ковбуз одна з перших на хемічному факультеті працює в напрямку досліджень наноструктурованих систем. Вчена бере участь у численних наукових конференціях, що сприяє появі цінних наукових та людських контактів, які дають перспективи для розвитку та вдосконалення молодих науковців.

Дослідниця опублікувала понад 400 наукових праць та 15 авторських свідоцтв і патентів.

Наукова діяльність Мирослави Ковбуз тісно пов'язана з педагогічною. Вона завжди почувала себе педагогом і 1965 р. радо повернулася на за-

прошення свого вчителя Р. Кучера у Львівський університет ім. І. Франка до викладацької діяльності, а 1968 р. отримала звання доцента. Працюючи на кафедрі фізичної та колоїдної хемії, читала лекції з курсів „Фізична хемія“, „Методи дослідження полімерів“, „Електрохемія“ та ін. Лекції Мирослави Ковбуз відрізнялися новизною та оригінальністю. Вчена підготувала понад 10 методичних вказівок з фізичної та колоїдної хемії, хемії високомолекулярних сполук для студентів хемічного та біологічного факультетів.

Мирослава Ковбуз упродовж багатьох років очолювала хемічне відділення Малої академії наук, була секретарем секції хемії Західного наукового центру, секретарем спеціалізованої ради із захисту кандидатських та докторських дисертацій при хемічному факультеті.

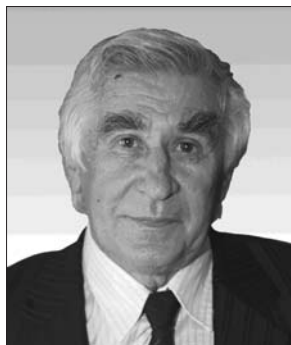
М. Ковбуз — також активний громадсько-політичний діяч: ініціатор створення Товариства української мови ім. Т. Шевченка, Народного Руху у Львівському університеті ім. І. Франка, а також відновлення Наукового товариства ім. Шевченка, дійсним членом якого обрана 9 березня 1995 р. Вона є заступником голови Хемічної комісії, членом редколегії наукових праць Товариства. 1993 р. дослідниця ініціювала проведення I симпозиуму Хемічної комісії НТШ, а з 1995 р. — наукової конференції „Львівські хемічні читання“. 2013 р. відбудеться XIV наукова конференція „Львівські хемічні читання“, яка з регіональної перетворилась на міжнародну.

За сумлінну педагогічну діяльність М. Ковбуз нагороджена Почесними грамотами та відзнаками, зокрема „Відмінник народної освіти“ (1983), Сороківський доцент (1995).

Зі студентських років Мирослава Ковбуз захоплювалась альпінізмом. У 1953 р. нагороджена значком „Альпініст СРСР 1ст.“, виконала норматив третього розряду — в 1954 р., другого — 1956 р., отримала звання молодшого інструктора з альпінізму у 1957 р., звання молодшого інструктора гірського і лежачого туризму 1958 р., судді третьої категорії у 1959 р.

У свій ювілей Мирослава Ковбуз сповнена творчих задумів та планів. Тож побажаємо нехай і надалі її шлях буде щедрим на добро та багатий на успіхи!

Лідія БОЙЧИШИН

2 січня 2013 р. виповнилося 75 років видатному українському математику, доктору фізико-математичних наук, професору, дійсному члену НТШ, академіку НАН України Анатолію Самойленку.

Народився А. Самойленко 1938 р. в с. Потіївка Радомишльського р-ну Житомирської обл. 1955 р. вступив до Київського державного уні-

верситету ім. Т. Шевченка (КДУ) на геологічний

факультет. Однак, серйозно захопившись математикою, продовжив навчання на механіко-математичному факультеті, який закінчив 1960 р. На запрошення академіка Ю. Митропольського став аспірантом Інституту математики АН УРСР, де долучився до Київської наукової школи Крилова-Боголюбова, що тоді активно розвивалась. 1963 р. захистив кандидатську дисертацію і почав працювати в Інституті математики АН УРСР. 1967 р. захистив докторську дисертацію „Деякі питання теорії періодичних та квазіперіодичних систем“ і став наймолодшим доктором наук в Україні. Опонентами дисертації були всесвітньо відомі математики В. Арнольд та Д. Аносов.

З 1965 по 1974 р. А. Самойленко працював старшим науковим співробітником Інституту матема-

тики АН УРСР, викладаючи за сумісництвом у КДУ. 1974 р. отримав звання професора, а 1978 р. його обрано членом-кореспондентом АН УРСР. 1969 р. опублікував монографію „Метод ускореної сходимости в нелинейной механике”, над якою працював разом із академіками М. Боголюбовим та Ю. Митропольським.

Від 1974 до 1987 р. вчений керував кафедрою інтегральних та диференціальних рівнянь на механіко-математичному факультеті КДУ. Тоді ж разом із Ю. Митропольським та Д. Мартинюком отримав значні результати з теорії диференціальних рівнянь із запізненням, а з М. Перестюком — із теорії диференціальних рівнянь з імпульсними збуреннями.

З 1987 р. А. Самойленко очолює відділ звичайних диференціальних рівнянь Інституту математики АН УРСР (сьогодні — відділ диференціальних рівнянь та теорії коливань Інституту математики НАН України), директором якого є з 1988 р. Початок цього плідного творчого етапу наукової біографії вченого відзначено фундаментальною монографією, присвяченою якісній теорії інваріантних многовидів динамічних систем. Ця робота стала основою для побудови загальної теорії збурень інваріантних торів нелінійних динамічних систем на торі. У співпраці з Ю. Митропольським та В. Куликом, зокрема, застосовано метод функцій Ляпунова до дослідження дихотомій у лінійних диференціальних системах загального вигляду. Разом із М. Ронто, а згодом із В. Лаптинським та К. Кенжебаєвим розвинено конструктивні методи теорії крайових задач для систем звичайних диференціальних рівнянь. Спільно із А. Бойчуком досліджено складні класи резонансних крайових задач, лінійна частина яких не описується фредгольмовими операторами нульового індексу. У співпраці з Ю. Теплінським (Кам'янець-Подільський національний університет) зроблено суттєвий внесок у теорію зліченних систем звичайних диференціальних рівнянь. Широке коло якісних питань теорії нелінійних динамічних систем на торі досліджено разом із Р. Петришиним (Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича).

Наукові зацікавлення вченого охоплюють широке коло актуальних і важливих проблем якісної теорії диференціальних рівнянь нелінійної механіки та теорії нелінійних коливань.

А. Самойленко — засновник визнаної світовою математичною спільнотою наукової школи з теорії багаточастотних коливань та теорії імпульсних систем. Баторичне успішне керівництво Інституту математики НАН України сприяє значному розвитку української математики та продовженню найкращих традицій всесвітньо відомої київської наукової школи Крилова-Боголюбова-Митропольського. Міжнародне визнання математичних результатів ученого підтверджують поширені в літературі назва „чисельно-аналітичний метод Самойленка” та термін „функція Гріна-Самойленка”, що позначає ядро інтегрального оператора, пов'язаного із задачею про інваріантний тор динамічної системи. А. Самойленко — автор понад 600 публікацій, серед яких 30 монографій та 15 навчальних посібників. Більшу частину його робіт перевидано іноземними мовами.

Велику увагу вчений приділяє підготовці висококваліфікованих наукових кадрів. Протягом кількох десятиліть він викладає у КДУ, керує науковою роботою аспірантів та докторантів. У

1998—2011 рр. Анатолій Самойленко читав лекції у Національному технічному університеті України „Київський політехнічний інститут”, зокрема очолював кафедру диференціальних рівнянь фізико-математичного факультету.

Незважаючи на надзвичайно насичений та щільний робочий графік, за яким він працює вже понад 20 років на посаді директора Інституту математики НАН України (а з 2006 р. також виконує обов'язки академіка-секретаря Відділення математики НАН України), знаходить час і на науково-організаційну та громадську діяльність. Зокрема, А. Самойленко активно долучився до діяльності Математичної комісії НТШ, був одним із ініціаторів створення наукового журналу „Математичний вісник НТШ” (регулярно видається з 2004 р. і входить до переліку фахових видань з математики) і став його головним редактором. Він є президентом Всеукраїнського фонду сприяння розвитку математичної науки, який надає значну підтримку в організації престижних міжнародних математичних конференцій в Україні, у тому числі Українських математичних конгресів, а також допомогу здібній до вивчення математичних наук учнівській та студентській молоді.

Вся наукова діяльність А. Самойленка пов'язана з Києвом. Саме тут, продовжуючи традицію визначних попередників, учений започаткував та регулярно проводить наукові семінари з теорії диференціальних рівнянь в Інституті математики НАН України та на механіко-математичному факультеті КДУ. Він є членом Київського, Українського та Американського математичних товариств, входить до складу редакційних колегій багатьох українських та зарубіжних математичних журналів, серед яких: „Український математичний журнал”, „Доповіді Національної академії наук України”, „Математичні методи та фізико-механічні поля”, „У світі математики”, „Nonlinear Mathematical Physics”, „Memoirs on Differential Equations and Mathematical Physics”, „Miskolc Mathematical Notes”. Ювіляр є одним із співзасновників та головним редактором журналу „Нелінійні коливання”. 1995 р. його обрано дійсним членом НАН України, а 2002 р. — дійсним членом Європейської академії наук і НТШ (23 листопада 2002 р.).

А. Самойленко нагороджений багатьма державними нагородами, зокрема Почесною грамотою Президії Верховної Ради України (1987) та Орденом Ярослава Мудрого V ступеня (2008), йому присвоєно почесне звання Заслуженого діяча науки і техніки України (1998). Він є лауреатом Державних премій України в галузі науки і техніки (1985, 1996) та Державної премії України в галузі освіти (2012). Його наукові здобутки також відзначені низкою іменних премій НАН України, серед яких імені М. Крилова (1981), М. Боголюбова (1998), М. Лаврентьєва (2000), М. Остроградського (2004) та Ю. Митропольського (2010), а також отримав звання Соросівського професора (1998).

Вже понад півстоліття Анатолій Самойленко невтомно працює на благо математичної науки. Він сповнений нових ідей, сил та наснаги. НТШівська громада від щирого серця бажає дорогому ювілярові нових досягнень, успіхів у всіх починаннях, яскравих наукових результатів та міцного здоров'я.

Роман КУШНІР, Богдан ПТАШНИК

ОГЛЯДИ НОВИХ КНИЖОК, РЕЦЕНЗІЇ

Мирон Капраль. Люди корпорації: Львівський шевський цех у XVII—XVIII ст. / Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАН України.— Львів, 2012.— 552 с. + 16 іл. (Львівські історичні праці. Дослідження.— Вип. 5).

Поява ґрунтовного дослідження з історії львівського шевського цеху є важливим кроком до поглиблення студій над професійними середовищами ранньомодерного Львова. Попри те, що ця сфера досліджень привертала увагу істориків віддавна, акцент робився переважно на артистичних ремеслах, а більша частина праць написана у довоєнний час і значною мірою застаріла як методологічно, так і з огляду на якість роботи з інформацією. У післявоєнний час ремесла та цехи вивчалися переважно з погляду економіки та соціальної боротьби, але й ці студії були позначені вимушеною кон'юнктурною тенденційністю і часто їм бракувало глибшого аналізу.

Шевці не стали об'єктом спеціальних студій з огляду на невисокий соціальний статус та брак визначних постатей у своєму середовищі. Однак М. Капраль звернув увагу на шевський цех як на найчисленнішу ремісничу корпорацію Львова, яка, до того ж, змогла продемонструвати приклад товариського співіснування двох етнокультурних громад — поляків та українців (С. 17).

Аж ніяк не кожному цехову корпорацію вдається дослідити ретельно — інколи просто бракує відповідних джерел, однак стосовно шевців збереглися цехові книги 60-х рр. XVII — 30-х рр. XVIII ст., які разом з іншими міськими книгами дають можливість масштабно розглянути життя шевської конфраaternії, а до того ж подати детальну статистичну канву. Попри те, що у світовій історіографії підвищена увага до статистики і різноманітних кількісних обчислень якомсь мірою відійшла на другий план, це не применшує їхньої актуальності. Це підтверджує рецензована праця. У монографії М. Капрала численні статистичні підрахунки є обґрунтуванням для широких наукових висновків.

Хоча хронологічні межі праці охоплюють лише XVII—XVIII ст., М. Капраль висвітлює передісторію об'єднаного шевського цеху у XV—XVI ст., зокрема критично підходить до факту існування окремого „руського” цеху, про який писав Я. Кісь, та заперечує припущення істориків про членство українців у міському шевському цеху до XVII ст. (С. 29—30).

Інтенсивне збільшення населення міста наприкінці XVI — на початку XVII ст. підвищило попит на шевську продукцію і породило численних партачів (здебільшого українських), які організували на передмісті власний цех під старостинською юрисдикцією, що, врешті, змусило порозумітися польських та українських шевців і створити 1641 р. об'єднаний цех. Ці процеси М. Капраль дослідив дуже ретельно (С. 34—44). У подальшому організаційному розвитку цеху було дві епохальні дати — т. зв. додаткові статті 1671 р. та нереалізований проєкт цехової реформи 1704 р., на яких дослідник зупинився детальніше (С. 45—49).

Важливою для розуміння соціальних, економічних та культурних процесів у Львові є етноконфесійна складова співжиття міщан. Про неї чимало написано, однак загальна картина цього питання й далі вимальовується дуже розмито і фрагментарно. І тут дослідження М. Капрала суттєво розширило дотеперішні уявлення у цій сфері, зокрема завдяки порівнянню Львова з багатоетнічними чи поліконфесійними містами Європи (передусім німецькими, у яких неодноразово католицьке населення займало не панівні, а підпорядковані позиції) (С. 67—70).

У монографії етноконфесійні стосунки у житті львівських шевців розглянуті крізь призму епохи „конфесіоналізації” XVI—XVIII ст., коли релігія політизувалася, а водночас багато сфер життя секуляризувалися. М. Капраль констатував, що у той час міжконфесійні тертя мали маргінальний характер для співіснування „католицької” та „руської” частин цеху і протистояння бували радше „у прихованій формі соціального суперництва та економічної конкуренції” (С. 76). Дослідник зазначає, що в цеху не було дискримінації українського населення за релігійною та національною ознакою, але існувала певна конфесійна дистанція між українцями та поляками, яка збереглася навіть після переходу Львівської єпархії на унію в 1700 р., і проявлялася вона передусім в існуванні окремих шлюбних ринків обох національних громад (С. 116—117).

М. Капраль приділив увагу маловивченій досі взаємодії світських (професійних) та релігійних

конфратерній. Дослідник дійшов висновку, що шевці не обмежувалися лише братствами храмів, закріплених за цехом, і входили до інших конфратерній. Також виявилось, що у житті української спільноти церковні товариства відігравали важливішу роль, ніж католицької (С. 96). Щодо секуляризації, то М. Капраль виявив, що вона у середовищі львівських шевців виступала передусім у формі занедбання релігійних практик (із паралельним збільшенням пиятик) та у почастішанні зневажливого ставлення до духовенства (С. 105, 111—112).

Дослідження матеріального стану львівських шевців показало невтішну картину — шевці дуже рідко володіли у повному обсязі нерухомістю у середмісті. Переважно ж вони винаймали частину помешкання або жили у скромних дерев'яних будинках поза мурами. М. Капраль звернув увагу на те, що шевцям складно було втримати належний майновий статус — наприклад, жодну з т. зв. чотирнадцятих яток не вдалося втримати у спадковій власності впродовж трьох поколінь (С. 126). Шевці мали клопоти з партачами, з приїжджими майстрами (особливо жовківськими), із шевцями-слугами короля (сервіторами) та магнатськими шевцями, яких обороняли їхні покровителі, а також із євреями (хоча з ними тісно співпрацювали).

Попри всі ці труднощі, шевський цех зумів вижити, великою мірою завдяки попиту на взуття та стабільності цін на нього (цінова політика формувалася не так цехом, як відповідними комісіями, до складу яких входили переважно шляхтичі). Тут можна дійти висновку, що розвиток шевського ремесла у Львові був на високому рівні — кількість найменувань шевської продукції була не менша, ніж, наприклад, в Авгсбурзі, а реміснича спеціалізація львівських виробників взуття значно перевищувала столичних варшавських шевців (С. 162—164).

Друга частина монографії М. Капралю охоплює демографію, соціотопографію, питання кар'єри та соціального життя шевців. Автор зауважує, що у другій половині XVII — у XVIII ст. населення міста не зростало, а кількість шевців збільшувалася. Такі тенденції спостерігалися і в багатьох європейських містах, що пояснювалося частими війнами, а, як відомо, „войак без взуття не міг бути добрим войком“ (С. 172).

Дослідник на підставі чистових реєстрів львівських громадян встановив, що впродовж 1667—1727 рр. міське право Львова прийняло 270 шевців, тобто пересічно 4,42 особи щороку (з урахуванням чернеткових реєстрів громадян ці показники, за нашими підрахунками, мали б бути дещо більшими — відповідно 310 шевців загалом і 5 шевців щороку). За реєстром 80-х рр. XVII ст. шевський цех, імовірно, мав близько 150 майстрів (М. Капраль припускає, що таке число може бути завищеним, хоча, на нашу думку, ця кількість не є, як на той час, неймовірною). У подальшому прийняття громадянства шевцями сповільнилося, а на по-

чатку XVIII ст. від епідемії чуми, за підрахунками М. Капралю, померло більше половини всіх цеховиків (С. 177—178). Після цього кількість шевців стабілізувалася, а їхній цех і надалі залишався найчисленнішим у місті.

М. Капраль з'ясував, що в одній шевській майстерні у тогочасному Львові працювало приблизно 1,7 підмайстра, а на одного майстра-громадянина припадало сім учнів-неміщан (С. 182—183, 187—188). Це опосередковано вказує на співвідношення між громадянами та негромадянами Львова — тобто, що осіб без міського права могло бути значно більше, ніж у літературі (традиційно наводять 70—75 відсотків, а за нашими підрахунками, негромадяни у досліджуваній час становили 82—83 відсотки загалу міста).

М. Капраль також детально висвітлив географію походження шевців-майстрів (аналогічні підрахунки під дещо іншим ракурсом проводив О. Заяць), а особливо цінними є його дані про походження шевських учнів, оскільки це питання досі взагалі не вивчалось. Дослідникові вдалося

суттєво відкоригувати частку українців у шевському цеху — 40 відсотків (за нашими підрахунками, на підставі антропонімії в реєстрах громадян — лише 30 відсотків).

У монографії автор детально відтворив внутрішньоцехову кар'єру, навчання та „визволення“ учнів, життя підмайстрів, „мłodzianів“ та „маслаків“, стосунки цих членів цеху із майстрами, права та обов'язки цехмістрів, старших, молодших і столових майстрів тощо. Колоритно описаний щоденний побут львівських шевців, особливо його негативний бік — зверхність урядників щодо шевців, образи гідності шевців, закиди у позашлюбному чи селянському походженні, сварки біля яток, звинувачення у крадіжках, вбивстві собак, чародійстві та розпусті, зловживання алкоголем, конфлікти з євреями тощо. Детальне відтворення цехового повсякдення надзвичайно цікаве, оскільки шевці постають перед читачем не як безлика професійна група, а як живі люди з їхніми вадами та чеснотами.

Монографія М. Капралю написана якісно, з добрим теоретичним підґрунтям і на широкому тлі ремісничого життя в інших містах Речі Посполитої чи Європи загалом. Текст надзвичайно інформативний, насичений фактажем, а спостереження підкріплені розглядом конкретних ситуацій з життя шевського цеху. Численні деталі та маса фактів можуть дещо спантеличити недосвідченого читача, але для професійного історика це цінне джерело інформації. Об'ємні додатки є добрим орієнтиром у шевському середовищі. Особливо варто звернути увагу на біографи шевських майстрів (додаток 2), які містять основні біографічні дані про особу, її сім'ю та кар'єру. Запропонована М. Капралем детальна схема біограм складається з 16 пунктів і може бути використана як зразок іншими дослідниками — уніфікованість підходів дасть можливість за якийсь час звести до спіль-

ного знаменника зібрану істориками інформацію про львівське міщанство. Отже, можна ствердити, що монографія М. Капралія є важливою віхою у вивченні міського суспільства Львова і вислов-

люємо сподівання, що вона надихне істориків до глибшого дослідження професійних та інших соціальних груп у місті.

Орест ЗАЯЦЬ

Крізь століття. Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя / Редколегія: О. Вінниченко, Г. Гмітерек, Л. Зашкільняк, А. Заяць, О. Купчинський, Н. Яковенко.— Львів, 2012.— 644 с. (Наукове товариство ім. Шевченка; Українознавча наукова бібліотека НТШ, ч. 33).

Збірник наукових праць опублікований з нагоди 80-річчя відомого українського історика Миколи Крикуна. Книжка розпочинається розвідкою „Історичні студії Миколи Крикуна“ (С. 7—22), у якій науковий редактор видання Олексій Вінниченко зробив огляд дослідницького доробку ювіляра, що стосується пізньосередньовічної та ранньомодерної історії України (аграрна історія, історична демографія, історична географія, адміністративно-правовий устрій українських земель, історія Поділля, Брацлавщини та загалом Правобережної України, історія правобережного козацтва тощо).

Після вступної статті вміщено список праць М. Крикуна за 2002—2012 рр. (С. 25—32), укладений О. Вінниченко, який є продовженням бібліографії вченого попередніх років¹ і налічує 201 позицію.

У наступній частині збірника опубліковано 35 статей і матеріалів (С. 35—639), підготовлених колегами, друзями й учнями ювіляра (36 авторів), котрі представляють наукові осередки Львова, Києва, Дрогобича, Луцька, Острога, Кременця, Одеси, Любліна, Варшави, Мінська та Москви. Дослідження загалом стосуються історії Центрально-Східної Європи XIV—XVIII ст. й упорядковані за хронологічним принципом. Сім статей та три публікації мають джерельні додатки (17 документів).

Тематично переважають праці з історії шляхти та її землеволодінь (13). Зокрема, у статті Анни Сохацької мовиться про початки холмського сеймику (С. 78—91). Українсько-польський шляхетський рід Лідухівських XV — першої половини XVII ст. став об'єктом скрупульозного генеалогічного дослідження Володимира Собчука (С. 92—126). Автор склав генеалогічну таблицю роду, висвітлив матримоніальні зв'язки його представників, маєткову політику, службову кар'єру. У статті Володимира Поліщука (С. 127—150) розглядаються „сейми Волинської землі“ кінця XV — другої третини XVI ст. як соціальне явище та публічний простір для шляхти. Олексій Вінниченко на підставі аналізу зізнання про „кальницькі“ маєтки Софії Іванівни із Заславських Загоровської вислов-

лює цікаві спостереження про тенденції розвитку землевласницьких відносин на Брацлавщині XVI—XVII ст. (С. 151—173). Про політичне оточення та родину відомого сеймового діяча XVI ст. з Холмської землі Миколая Сеніцького мовиться у статті Павла Юсяка (С. 192—202). Про суспільний та маєтковий статус панських родів Брацлавщини 1569—1648 рр. йдеться у дослідженні Генрика Літвіна (С. 297—322). Наталя Старченко на прикладі конфлікту за спадок князя Андрія Курцевича-Буремського (1592—1596) виявляє особливості повсякденної практики (культури) ворожості у шляхетській спільноті Волині того часу, показує ставлення представників цього соціуму до суспільних норм та правових принципів, механізм провадження суперечок (С. 370—395). Два епізоди про часткову втрату актових книг Подільського та Брацлавського воєводств 1595 і 1704 рр. описує Віталій Михайловський (С. 396—416). Перший стосується брацлавських гродських книг у період повстання під проводом Северина Наливайка, а другий — долі кам'янецьких гродських актів після турецької окупації Поділля в 1672—1699 рр. Ігор Тесленко на підставі публікованого реєстру 37 слуг князя Януша-Павла Острозького та інших джерел реконструює персональний склад його двору з 67 осіб (С. 417—448). У дослідженні Петра Кулаковського (С. 498—525) йдеться про діяльність сеймику Волинського воєводства 1642 р., аналізуються вимоги місцевої шляхти, викладені в інструкції послам на сейм 1642 р. Євгеніуш Янас та Вітольд Клячевський вивчають особливості королівського затвердження урядників у Речі Посполитій другої половини XVII—XVIII ст. (С. 526—539). На постаті поморського воєводи Фелікса Антонія Лося та історії його маєтків з центром у м. Наролі зосередив увагу Генрик Гмітерек, зокрема опублікував заповіт магната (С. 596—605). Завершує блок публікацій про шляхту стаття Валентина Голубєва, у якій автор розглядає білоруську історіографію панського маєтку Білоруси XVI—XVII ст. (С. 631—639).

До другої за величиною тематичної групи збірника входять статті з історії міст та їх жителів (9). Орест Заяць досліджує еволюцію престижності міського громадянства Львова в XIV—XVIII ст.

¹ Див.: Вінниченко О. Бібліографія праць професора Миколи Крикуна // Вісник Львівського університету. Серія історична.— Львів, 2002.— Вип. 37.— Част. 1.— С. 57—66.

і доходить висновку, що значення цього соціально-правового інституту поступово нівелювалося (С. 43—56). Визначенню ролі українських міст у політичному житті Польського королівства за часів Владислава Ягайла присвячено статтю Божени Новак (С. 57—62). Андрій Заяць на широкому джерельному матеріалі висвітлює особливості судочинства в приватних містах Правобережної України XVI — першої половини XVII ст. (С. 219—243). Олег Купчинський публікує дві фундаційні грамоти Святоюрської юридики у Львові, видані єпископами Арсенієм (Марком) Балабаном 1560 р. та Гедеоном (Григорієм) Балабаном 1578 р., а також їхні королівські підтвердження 1634 і 1700 р. (С. 283—296). У передмові до публікації вчений детально аналізує формуляр та зміст єпископських документів. Історію Миколаєва над Дністром у 1570—1772 рр. вивчає Леонтій Войтович, а також наводить у перекладі документи, що стосуються прав цього містечка (С. 323—346). Про подібність та відмінність локаційного процесу Замостя і Томашова наприкінці XVI — першій третині XVII ст. йдеться у праці Ришарда Щигла (С. 347—357). Оксана Вінниченко розглядає дипломатичний формуляр та елементи змістової структури заповітів львівських вірмен XVII — першої половини XVIII ст. (С. 449—467). Владній верхівці львівського шевського цеху XVII—XVIII ст. присвячена стаття Мирона Капраля (С. 468—481), у якій він детально аналізує статус, повноваження та обов'язки цехмістрів, столових, старших майстрів і патронів шевської корпорації. Дослідження Володимира Александровича (С. 564—574) стосується нової постаті зі середовища німецьких митців на західноукраїнських землях 1720—1760-х рр. Каспера Коллерда, котрий працював у Львові, Вишнівці, Станіславі та його околицях, зокрема у Войнилові.

У третій групі статей збірника висвітлена історія церкви (5). Леонід Тимошенко на широкому історіографічному та джерельному тлі переосмислює історію православних братств у Київській митрополії XVI ст., формулює низку цінних зауваг щодо їхньої генези, хронології виникнення, співвідношення світського і релігійного чинників, ідеології, типології, періодизації, права патронату, ставропігії, впливу католицької братської традиції тощо (С. 174—191). Шляхи формування земельних володінь Луцького домініканського монастиря (до 1625 р.) досліджує Сергій Горін (С. 244—267). Михайло Дмитрієв висвітлює діяльність митрополита Михайла Рогози та Берестейські собори жовтня 1596 р. (С. 358—369). Олег Дух, вивчивши факти виготовлення ниток, свічок та випікання проскур у жіночих монаших спільнотах Львівської та Перемишльської єпархій XVII—XVIII ст., наголошує на важливості господарської діяльності (зокрема, ремесла) у їхньому повсякденному житті (С. 540—548). Про соборний храм св. Івана Хрестителя в Кам'янці як конкатуру Львівської єпархії на Поділлі

останньої чверті XVIII ст. пише Ігор Скочиляс (С. 606—616). Зокрема, автор зосередив увагу на єпархіяльному управлінні, історії катедр, її матеріальному забезпеченні, соборному духовенстві та подіях, пов'язаних із конфіскацією храму російською владою 1794 р.

У збірнику представлено три статті з історії селян. Іжегож Явор вивчає різні форми випасу худоби волохами на гірських просторах українських земель та Малопольщі в XIV — першій половині XVI ст. (С. 35—42). У статті Юрія Зазуляка розглянуто випадки вживання в Галичині XV ст. терміна „руське право“, яке стосувалося здебільшого селян та служилих людей, меншою мірою заможної шляхти і місцевого можновладства (С. 63—78). Валентин Голубев та Олександр Довнар на прикладі панцирних бояр Озеричанського староства Вітебського воєводства аналізують соціальний статус цієї категорії служилих селян у Білорусі другої половини XVI — першої половини XVII ст. (С. 268—282).

Три статті стосуються історії козацтва. У своєму дослідженні Віктор Брехуненко поставив питання: чи існував Степовий Кордон Європи в уяві християнських козаків XVI — першої половини XVII ст.? (С. 203—218). Олександр Серєда опублікував цінний документ — дефтер грошових видатків на утримання Карла XII, Івана Мазепи та їхнього почту під час перебування в Бендерах 1709 р. (С. 549—561). Діяльність обозного Якова Лизогуба в період гетьманства Данила Апостола вивчає Володимир Пришляк, а також публікує перелік генеральної старшини, полковників та бунчукових товаришів Гетьманщини з 1730 р. (С. 575—595).

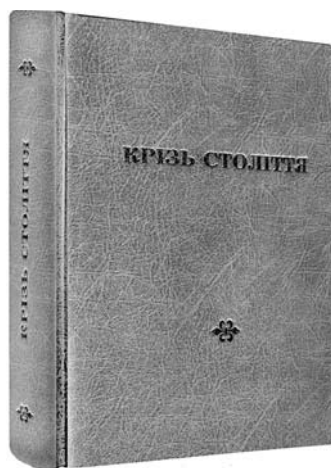
Стаття Наталі Яковенко присвячена шляхті, духовенству та козацтву (С. 482—497). Автор зосередила увагу на світоглядних пріоритетах української шляхти і вищого православного духовенства напередодні козацької війни середини XVII ст., проявах „руського патріотизму“, їхній стратегії пристосування під час повстання, надіях на поліпшення ситуації з огляду на Гадяцьку угоду, і насамкінець — на поведінці під час поглиблення соціального катаклізму, спровокованого Конотопською битвою 1659 р.

Леонід Зашкільняк написав Біографічно-історіографічний нарис про Оскара Галецького (1892—1973), концепцію Центрально-Східної Європи вченого та сприйняття її в українській історіографії (С. 617—630).

Збічник закінчується списком 14 ілюстрацій до п'ятих статей (С. 640).

Наприкінці зазначимо, що проблеми пізньосередньовічної та ранньомодерної історії України, які були і є в сфері дослідницьких зацікавлень М. Крикуна, успішно вивчають його послідовники та однодумці.

Андрій ФЕЛОНЮК

Наталія Гавдида. Літературно-малярський дискурс творчості Богдана Лепкого.— Київ: Смолоскип, 2012.— 228 с.

Богдан Лепкий — оригінальний лірик-живописець, „художник за світосприйняттям“, у словесних полотнах якого яскраво виявляється синкретична єдність мистецтв. Тому закономірно, що об'єктом свого дослідження Н. Гавдида обрала літературно-малярський дискурс спадщини цього митця, що тривалий час був поза увагою науковців.

Дослідження Н. Гавдида — цілісне і самобутнє, оскільки в ньому вперше у практиці українського літературознавства актуалізовано проблему трансформації різновидів мистецтва у творчості Б. Лепкого, введено у науковий контекст і проаналізовано мистецтвознавчі праці письменника („В'їзд Хмельницького до Києва — образ Миколи Івасюка“ (1898), „Про артиста-малювача п. Северина“ (1908), „Олекса Новаківський“ (1911), „Як виглядав гетьман Іван Мазепа?“ (1932), „Українські фрески в краківській катедрі“ (1940), визначено форми перекодування невербальних засобів творення художньої образності у вербальні, встановлено внесок Б. Лепкого у розвиток українського літературно-мистецького дискурсу кінця XIX — початку XX ст. Важливо, що дослідниця на сторінках газети „Діло“ знайшла оповідання „Дивак“, яке не входило до жодної збірки автора, уточнила рік видання „ескізу“ „Шумка“ (1894), який помилково датувався 1895 р. Ці знахідки в контексті сучасного лепкознавства мають неабияке наукове значення і є надзвичайно багаторічними плідними зусиллями автора.

Природу багатогранного таланту Б. Лепкого автор намагається збагнути через вплив на його творчість мистецького генія Яна Матейка. Так, у першому розділі „Постать Богдана Лепкого на тлі українського культурного життя кінця XIX — першої половини XX ст.“ Н. Гавдида наголошує на наявності „міжкультурної комунікації, що простежується на рівні знаково-символічних систем“ (С. 56). На прикладі полотна „Коронація Данила“, яке є своєрідною малярською ремінісценцією живопису Яна Матейка, вона обґрунтовує думку, що рецепція його полотен ще в дитячому віці сформувала естетичний смак майбутнього письменника, інтерес до історичного малярства.

Погоджуємося з думкою дослідниці, що історична белетристика Б. Лепкого „проростала“ з його малярських візій, мистецтвознавчої ерудиції та образного мислення. Таким способом Н. Гавдида відшукує важливі чинники генези епопеї „Мазепа“: у „Скарбчику“ („Словнику Матейка“) Б. Лепкий розшукав портрет Івана Мазепи, що засвідчує синтез мистецтв як іманентну ознаку його творчого процесу. Цю думку підтверджує і розгляд постаті Станіслава Виспянського крізь призму його творчих взаємин із Б. Лепким, близького за світосприйняттям. Таким чином, сугестив-

на сила художніх полотен Я. Матейка (особливо картини „Блазень Станьчик“), драматичних творів С. Виспянського (драма „Весілля“) виявляється на сторінках пенталогії „Мазепа“, демонструючи тісні генетико-контактні зв'язки між митцями.

Крім детального аналізу творчих контактів Богдана Лепкого з польською культурою, авторка особливу увагу приділяє його активним взаєминам з українськими художниками: Миколою Івасюком, Іваном Северином, Олексою Новаківським, Осипом Куриласом та ін. Автор відшукала на сторінках часопису „Діло“ невідому сучасним науковцям статтю „В'їзд Хмельницького до Києва“, образ Миколи Івасюка, підписану криптонімом „Б. Л.“ Це мистецтвознавче дослідження яскраво демонструє, що саме „завдяки умовності та гнучкості видових меж між малярством та літературою пластичні візії Б. Лепкого-художника реалізувалися на структурно-семантичному рівні словесного доробку Б. Лепкого-письменника“ (С. 66).

У другому розділі „Творчість Богдана Лепкого крізь призму літературно-малярської взаємодії“ досліджуються такі особливості мислення письменника, як яскрава образність, що моделюється завдяки зоровим і слуховим асоціаціям, зворушлива настроєва тональність і музичність, які забезпечують появу з-під пера письменника „глибокого живописно-образного музично-поетичного твору“, як, наприклад, пісні „Чуєш, брате мій“. Н. Гавдида здійснює інтертекстуальний аналіз цього тексту, простежуючи його рецепцію в українському прозовому дискурсі XX ст., зокрема в романах „Реве та стогне Дніпр широкий“ Ю. Смолича, „Червоні троянди“ М. Івасюка, трилогії „Заметіль“ Р. Купчинського, повісті-казки „Пригоди журавлика“ В. Нестайка, повісті „Чуєш, брате мій“ Ю. Хорунжого. Автор наголошує, що українські письменники використовували пісню Б. Лепкого як „засіб вираження одвічних мрій українців про соборність“ (С. 114), осмислення складних історичних подій в Україні періоду національно-визвольних змагань, трагізму долі митця в тогочасному суспільстві.

Художня рецепція поезії „Чуєш, брате мій“ Б. Лепкого в українському прозовому дискурсі XX ст. засвідчує її важливу історіософську, естетичну функцію, зумовлює розкриття основної думки творів чи авторського задуму.

У полі зору Н. Гавдида — генеза епопеї „Мазепа“ крізь літературно-малярський синтез, зокрема мистецтвознавчої праці „Як виглядав гетьман Іван Мазепа?“, оповідання „Під портретами предків“, драми „Мотря“, поезій „В Різдва́ну ніч“, „Коли б не ті кістки“ та ін. Погоджуємося з думкою, що „художній образ, створений засобами малярства, трансформувалася у свідомості митця у вербальний

і оживав на структурно-семантичному рівні літературного тексту“ (С. 127). Це визначає іманентну властивість пластичного мислення Б. Лепкого, його синкретизм: „пластичні візії Лепкого-малювача реалізовувалися у творах Лепкого-письменника“ (С. 127).

Низка творів письменника містить рецепцію творчості Т. Шевченка, насамперед на рівні живописної образності. У цьому контексті важливі дослідження наукових студій „Про життя і твори Тараса Шевченка“, „Шевченко про мистецтво“, „Про „Наймичку“, поему Тараса Шевченка“. На основі аналізу їх Н. Гавдида обґрунтовує близькість світобачення і світосприйняття обох митців-ліриків, які передавали „враження побаченого, пропущене крізь призму душі“. Це дає можливість говорити про спільні ознаки творчої манери поетів-живописців, образного типу їхнього мислення. Цікавим видається і твердження дослідниці про асоціації Б. Лепкого, які виникали у нього під час читання повістей „Княжна“, „Варнак“, „Наймичка“, „Художник“, поеми „Неофіти“, із жанрами сакрального живопису: прозові — з іконами (станкове малярство), поетичні — з фресками (монументальний живопис) (С. 143).

Особливу увагу авторка рецензованої монографії приділяє аналізу оповідань „Дивак“, „Образ“, „Чорні діаманти“, „Ікона“, які містять автобіографічний елемент, а тому є важливим джерелом вивчення технології творчості Б. Лепкого, своєрідної техніки написання картин, формування його особистості як оригінального митця („Дивак“), становлення і реалізації художнього задуму маляра, моделювання його внутрішнього світу у момент творчого натхнення („Образ“), проблеми протистояння митця і маси („Чорні діаманти“), осмислення символіки творів сакрального живопису і розуміння категорій „прекрасне“, „духовне“, „божественне“ („Ікона“). Літературні твори на малярську тематику демонструють мистецтвознавчі зацікавлення Б. Лепкого, його вміння глибоко розкривати суть ідейно-духовного образу з допомогою малярських технік. Але поза увагою авторки монографії залишилися модерністський дискурс цих оповідань, які прочитуються у контексті символізму та імпресіонізму ХХ ст.

Вагомим внеском у лепкознавство стали глибокі роздуми Н. Гавдида з приводу основних ознак художньої манери митця у творах синкретично-

го характеру: поезіях у прозі „Шумка“, „Ліричне інтермецо“, „Дівчинка з квітками“, „Легенда“, „Вертають“, віршах „Острів смерті“ (До образу Бекліна), „Намалюй мені, друже, картину“, в яких органічна єдність музично-літературно-малярського образу розкриває трагізм змодельованих автором ситуацій — смерті, емоційної напруги, ностальгії та ін.

Важливо, як обґрунтовано вважає дослідниця, що основним засобом художнього вираження почуттів, внутрішнього світу героїв, конфлікту між ними став колір. Тому за жанром це переважно ескізи, написані в імпресіоністському („Шумка“, „Ліричне інтермецо“) чи експресіоністському („Дівчинка з квітками“) стилі. Таким чином, малярський хист Б. Лепкого зумовив високий тематичний і формотворчий рівень його лірики і прози, а живописні ремінісценції визначили майстерне перекодування знаково-символічних систем, особливо у прозі митця.

Варто зазначити, що рецензована монографія вражає чисельною бібліографією (352 позиції), яка містить невідомі джерела й диспори матеріяли М. Голубця, С. Гординського, В. Державина, П. Карманського, М. Климишина, В. Лева, Л. Лепкого, О. Луцького, Є.-Ю. Пеленського, В. Сімовича, Р. Смал-Стоцького, Р. Смика та ін. Автор залучила архівні матеріяли фондів Бібліотеки ім. О. Ольжича (м. Київ), Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, Наукової бібліотеки Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (м. Чернівці), Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (м. Київ), Музею Богдана Лепкого (м. Бережани), Ягеллонської бібліотеки у м. Кракові. Зокрема, до аналізу долучається велика епістолярна, публіцистична та мистецтвознавча спадщина письменника, що, без сумніву, робить висновки більш виваженими та аргументованими. Завдяки цьому дослідження займає помітне місце серед лепкознавчих студій, стає прикладом плідної і систематичної пошукової роботи, яка вимагає міждисциплінарних підходів та акцентів.

Вважаємо, що монографія Н. Гавдида — новаторське й цілком самобутнє явище в науковому дискурсі сучасного лепкознавства, адже відкриває нові обрії осмислення багатогранної творчості Б. Лепкого.

Світлана БОРОДИЦА

Ольга Збожна. Учнівські та студентські „Громади“ — школа виховання української національної еліти. Видання друге, виправлене і доповнене. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2012.— 232 с.: + 48 с. вкл.: фото.

Останнім часом в Україні з'явилася низка наукових праць, які заповнюють чимало прогалин у вивченні становлення національної еліти, її ролі в українському відродженні та національно-визвольних змаганнях. Власне, книжка Ольги Збожної й присвячена одній з таких маловідомих сторінок —

історії таємного товариства українців-гімназистів „Громада“ Тернопільської гімназії (січень 1863 р. — липень 1877 р.), 150-річчя від заснування якого минає цього року. З лона цієї учнівської „Громади“ вийшла плеяда видатних українських вчених і громадсько-політичних діячів.

О. Збожна передусім історично обґрунтовує виникнення „Громад” — таємних товариств у Наддніпрянщині та Галичині. Вона пише про роль окремих представників української інтелігенції, здебільшого греко-католицького духовенства (львівського єпископа Лева Шептицького, о. Івана Гудза, о. Г. Фаленцького) у вживанні різних заходів перед австрійським урядом для здобуття українцями рівних прав з іншими народами Габсбурзької імперії. Під впливом просвітницьких ідей у Галичині українські священники відстоювали рідну мову, створювали суспільно-культурні товариства. Наприклад, Львівське товариство формувалося навколо митрополита Михайла Левицького, а Перемишльське очолював о. Іван Могильницький, до якого згодом увійшов єпископ Іван Снігурський, а також священники Йосиф Лозинський, Юліан Желіховський, Іван Лаврівський. Згадується у книжці також літературний гурток ченців-василіян у Почаєві, навколо якого ширився український патріотичний дух, а о. Юліан Добриловський став автором відомої пісні „Дай нам, Боже, добрий час”.

Подальший розвиток просвітництва серед українців продовжив гурток „любителів руської (української) старовини, народної мови та культури” (С. 27), який виник наприкінці 1833 р. у Львівській духовній семінарії з ініціативи М. Шашкевича і „ставив собі за мету започаткувати нове, народне письменництво у Галицькій Русі” (С. 27), що започаткувало діяльність „Руської Трійці”. Гуртківці (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький) і їхні прихильники укладали поетичні збірки народною мовою, брали участь в „азбучній війні” й, найголовніше, опублікували 1836 р. знамениту „Русалку Дністрову”. Вона, за словами О. Збожної, „разом з її творцями вже будила і відроджувала в українцях українців” (С. 32). Підсумовуючи, авторка підкреслює, що після смерті М. Шашкевича його друзі-однодумці розійшлися різними шляхами — „хто подався до москвофілів і став їх тимчасовим „столбом”, хто став підпорою польських „слупів”. Шкода...” (С. 33).

У той час була створена Головна Руська Рада, яка вперше задекларувала єдність всіх українських земель, вимагала запровадження української мови в діловодство застав, військовий вишкіл та написання цією мовою назв населених пунктів, навіть розглядала на одному із засідань питання про спорудження пам’ятника Б. Хмельницькому у Львові. Все це, здавалося б, відкривало нові горизонти для українців.

Загальнополітичне і культурне піднесення, підкреслено у книжці, дало поштовх літературній творчості послідовників „Руської Трійці” — Миколи Устияновича, Антона Могильницького, Івана Гушалеви́ча та ін. А вершиною здобутків українців у той час стала брошура Василя Подолинського „Слово перестороги”, в якій він проголосив: „Так, ми є українці, і сильно віримо у відродження вільної незалежної України...” (С. 37).

Зазначимо, що проголошений В. Подолинським постулат незалежності українського народу за-

свідчив початок нового етапу в розвитку національно-політичної ідеї в Галичині, що виходила від „Руської Трійці” й відповідала національно-політичній думці у Наддніпрянщині, представленій концепцією Кирило-Мефодіївського братства.

Однак із придушенням Австрією і Росією угорської революційної армії влітку 1849 р. у Габсбурзькій імперії відновлено абсолютистський режим з його централістично-бюрократичною системою. Національний розвиток у Галичині припинено майже на десятиліття. „Прикро,— пише О. Збожна,— але сучасники і навіть однодумці-побратими Маркіяна Шашкевича у той відповідальний для землі рідної час розділилися... Розділилися на три окремі табори. І стали одні народовцями, другі — москвофілами, а треті — полонофілами” (С. 39).

Окремою главою у книжці виділено діяльність Кирило-Мефодіївського братства. Автор, не заглиблюючись у висвітлення його діяльності, на підставі попередніх досліджень, зокрема, що стосується членства у братстві П. Куліша і Т. Шевченка, просто констатує: „Важливою для нас є їхня

праця, яка, як тоді формувала, так і сьогодні формує в українцях — Українці! І за це ми їм безмежно вдячні” (С. 41). Тут подано короткі біографи братчиків.

Далі О. Збожна стисло описує національно-культурну та громадсько-політичну діяльність „Громад” у Наддніпрянщині. Дослідниця насамперед коротко охарактеризувала Петербурзьку „Громаду”, яка дала поштовх до виникнення відповідних осередків безпосередньо на рідній землі — в Києві, Чернігові, Полтаві, Харкові, Одесі. Очевидно, добре, що автор подала невеличкі біографи всіх членів „Громад”, сказавши при цьому, що головну роль відігравали: у Петербурзі — М. Костомаров і П. Куліш;

у Києві — В. Антонович, П. Житецький, Ф. Вовк, П. Чубинський, Т. Рильський, М. Драгоманов та ін.; у Чернігові — С. Ніс (С. Волошин), Л. Глібов; у Полтаві — О. Кониський, В. Кулик, М. Жученко, Є. Милорадович; у Харкові — О. Потебня, В. Мова, Х. Алчевська; в Одесі — Є. Борисів, О. Андрієвський.

У книжці зазначено, що наддніпрянські громадивці підтримували тісні зв’язки зі своїми галицькими побратимами, насамперед із Львівською „Громадою”. Принагідно скажемо, що до її заснування був причетний П. Куліш, а її душею, за О. Барвінським, був „палкий, здібний і рухливий, навіяний месіанізмом Данило Телячків, питомець духовної семінарії, відомий із своїх писань у „Вечерницях”, а описав і в „Меті”.

Центральне місце у праці відведено діяльності Тернопільської „Громади”. На підставі вивчення епістолярної спадщини її колишніх членів О. Збожна чітко вказує, що „тернопільське таємне товариство гімназистів-українців „Громада” засноване в 1863 році” (С. 77), а її творцем був учень 6-го класу — Іван Пулюй. За зразком сільської громади, яку очолював війт, учнівська молодь свого керівника теж стала називати війтом. Першим війтом „Громади” був Андрій Січинський,

згодом Михайло Чачковський, а також Іван Горбачевський, Іван Федорович і останнім — Євген Олесницький.

Метою товариства було: „жити в чистоті моральній; пильно вчитися в школі; ознайомитися з історією свого народу і його літературою; ставати в обороні рідного слова проти ворожих заходів москвофілів і поляків; говорити повсюдно рідною мовою; спомагати бідних учеників; піддержувати „Мету“. Як писав І. Пулюй, „ціль товариства була висока, моральна, гарна і патріотична“ (С. 81).

Крім того, автор, використовуючи рукописну спадщину, показує умови вступу до товариства, наслідування його членами всього народного в побуті, особливо в одязі, встановила їхню „домівку“ (місце зібрання). Зазначимо, що, навчаючись у німецькій гімназії, молоді громадівці розробили спеціальний розклад для вивчення рідної мови, письменства, історії, для чого створили свою бібліотеку, книжки для якої отримували головним чином з Львова, а також від громадівців із Києва. Книжковий фонд бібліотеки був доволі великим: складався здебільшого з творів Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Котляревського, П. Ку-

ліша, класиків польської та німецької літератури, а також часописів — „Основа“, „Правда“, „Мета“, „Нива“, „Вечерниці“.

Крім того, молоді громадівці мали свої кошти, зібрані як добровільні датки. Тернополяни підтримували зв'язки з учнівськими „Громадами“ Львова, Станіславова, Бережан, Перемишля, Дрогобича, Самбора, Чернівців.

Заслугою дослідниці є те, що у книжці подано повний список вихованців тернопільської „Громади“ — 40 осіб, з-поміж яких — Іван Пулюй, Олександр і Володимир Барвінські, Іван та Антін Горбачевські, Володислав Федорович, Євген Олесницький.

Надзвичайно важливими є додатки, в яких подаються спогади вихованців тернопільської „Громади“, окремі статті О. Збожної про громадівців.

Вважаємо, попри науково-популярний характер, а також деякі хиби, рецензована книжка є внеском у вивчення питань українського національного руху. Особливо цінна вона для національно-патріотичного виховання молоді — майбутнього української національної еліти.

Іван ПАТЕР

С. М. Лучканин. Загальномовознавчі теорії в історії української та румунської лінгвістики (зіставно-діахронне дослідження).— Київ: Науковий світ, 2012.— 338 с.

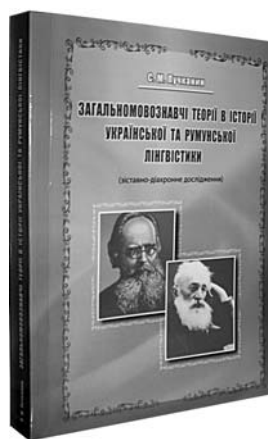
Процеси глобалізації сприяють перегляду історіографічного розуміння проблем формування, встановлення й розвитку наукових дисциплін, а також відкривають можливості для масштабніших порівняльних студій. Такий підхід започатковує нову галузь дослідження — порівняльне мовознавство, мета якого на сучасному етапі ще не зовсім окреслена. Однак її новизна виходить за межі чистого переліку здобутків у двох національних наукових традиціях. Уявне змагання за першість та прагнення бути першими відступають, а основним стає краще усвідомлення фундаментальних принципів еволюції науки. Цьому питанню присвятив книжку доцент кафедри загального мовознавства і класичної філології Інституту філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка — Сергій Лучканин.

Історіографічна модель С. Лучканина ґрунтується на визначенні ознак наукової парадигми та її еволюції, а також на встановленні періодизації. Науковець опротестовує вжиток терміна „донаукове мовознавство“ для вчень XI—XVIII ст. Такий підхід дає можливість авторові виокремити предмет, підходи, персоналії та здобутки чотирьох наукових парадигм — описової,

порівняльно-історичної, структуралістичної й антропоцентричної (Розд. 1).

Найдавніша й найпоширеніша парадигма — описова, до якої автор зараховує усі найвидатніші граматики Стародавнього світу, Середньовіччя й Відродження, Нового часу, не оминаючи й українських здобутків (граматичні трактати XVI—XIX ст.). За цими ж принципами й тепер укладаються університетські граматики української та румунської мов. Порівняльно-історична парадигма сформувалася на початку XIX ст. Її молодограматична течія була визначальною для німецьких, українських, російських, румунських порівняльних студій, хоча водночас її розвиток залежав від геополітичних перемін. Геополітика ще більше позначилася на поширенні ідей структуралізму. Автор аргументовано показує, як концепція Ф. Сосюра поширилася у

Швейцарії, Франції та Чехії і з якими труднощами її сприймали значно пізніше вчені Німеччини й Італії. У структуралізмі виокремилася кілька течій і шкіл: празький гурток у Чехії, данська глосематика, американський дескриптивізм та — неоднозначно — лондонська школа в Об'єднаному Королівстві. Завдяки дослідженням французьких

і чеських лінгвістів структуралізм поширився в Україні, ширше — в СРСР, та Румунії. Трансформаційно-генеративна граматики Н. Хомського сприяла поверненню наукової уваги до антропоцентризму мовознавчих студій. Із 1980-х рр. з'явилася нова методологія досліджень — когнітивізм, яка ґрунтується на встановленні зв'язків між процесами мовлення і мислення.

У другому розділі монографії описано розвиток українського та румунського мовознавства від початків, але, на жаль, не згадано поетики Київської Русі. Фактичні часові межі — від XVI до XIX ст. Виклад супроводжується широким історико-культурологічним коментарем. Тут зібрані вагомі факти з історії українського мовознавства: висловлювання Станіслава Оріховського про своє походження („Я з українців, про що заявляю охоче і з гордістю“, 1548), описи української мови Теодора Біблійндра й Петра Страторіуса (XVI ст.), використання перекладача для спілкування Лаврентія Зизанія із російським царем (1626—1627). Відправною точкою для обох мовознавчих шкіл став пошук національної ідентичності (автохтонності, автентичності) через мову. Саме історико-філологічні студії закладали основи подальших методологічних пошуків, вплинули насамперед на кодифікацію мов і розвиток лексикографії. Перебуваючи в подібних соціолінгвістичних умовах (панування іншої мови — російської в Україні та старослов'янської в Румунії), обидві мови проходили аналогічний шлях наукового й національного розвитку завдяки грамадикам, які уклали українські науковці (Михайло Лучкай, Олексій Павловський, Йосиф Левицький та ін.) й румуни (Самуїл Міку, Георге Шінкай, Іоан Мольнар-Піуаріу та ін.). Цікаво, що в двох країнах одночасно — впродовж XIX ст. — відбулася правописна дискусія, яка мала не лише наукову, а й націєтворчу вагу.

Наприкінці XIX ст. і в Україні, і в Румунії з'являються нові течії мовознавства, з яких найсильнішою був молодограматизм — позитивістичне дослідження живих мов в історично-порівняльному аспекті. Емпіричні студії та порівняння мов дали можливість Олександрові Потебні та Богданові Хашдеу розвивати однакову методологію загальнолінгвістичних пошуків: орієнтація на розмовну мову в її реалізації окремими індивідуумами, розмежування мови й діалекту, лінгвістичні основи поетики та системності мови. Таке порівняння висвітлює українсько-румунські наукові взаємини. Вагомо, що окремий розділ присвячено постаті Павла Житецького — одному з найвидатніших українських лінгвістів. Його праці з історії української мови (фонетики), поетики твору

та соціолінгвістики й донині актуальні, втім, недостатньо досліджені.

Третій розділ — найбільший у монографії, адже висвітлює розвиток загального мовознавства впродовж XX — початку XXI ст., а це найплідніший період світового мовознавства. Автор змальовує портрети українських мовознавців, які досліджували порівняльно-історичні й типологічні проблеми та, зокрема, питання румуністики в українському контексті — Агатангел Кримський, Іван Шаровольський, Петро Бузук, Леонід Булаховський, Андрій Білецький. Шкода, що не висвітлено, як досліджувалася українська мова з погляду румунської перспективи (якщо такі дослідження були, чи, може, румунські науковці були більше заклопотані походженням і правописом власної мови). Політичний аспект у мовознавчій історії теж став предметом розгляду в монографії С. Лучканина, де охарактеризовано і вплив марризму, і заідеологізовану лексикографічну працю, і відлуння т. зв. мовознавчих праць Сталіна в двох країнах. Автор проаналізував навіть характер і обсяг цитування партійних вождів у наукових дослідженнях 1960—1980-х рр. у двох наукових традиціях.

Із суто мовознавчого погляду важливі спостереження С. Лучканина щодо поширення ідей структуралізму. В Україні і Румунії це відбувалося двома хвилями: з погляду історії перша у 1920—1930-х рр. була радше експериментом через свою коротку тривалість, натомість друга з кінця 1950-х рр. принесла поважні здобутки насамперед у математичній лінгвістиці. Завершальним акордом є підрозділ про розвиток когнітивної лінгвістики, що є сміливим кроком, адже для історії краще обирати осмислений і канонізований матеріал.

Автор не заглиблюється у проблему стосунків між румунською та молдавською мовами, оскільки його увага сконцентрована лише на одній мовній школі — румунській. Найбільша цінність монографії С. Лучканина полягає в тому, що в українське мовознавство вводиться багатий фактаж, недоступний дослідникам, які не знають румунської мови. Подано також чималий історичний фактаж (можливо, подекуди аж надто широкий). Хотілося б, щоб у новій редакції монографії більше уваги приділялося внеску Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні у розвиток загального мовознавства, зокрема у структурну лінгвістику, кібернетику й машинний переклад. Бракує критичного розгляду академічної п'яти томної „Граматики української мови“ (про неї навіть не згадано).

Отож дослідження варте продовження і обіцяє бути плідним.

Тарас ШМИГЕР

Наталя Єрмакова. Березільська культура. Історія, досвід / Інститут проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України.— Київ: Фенікс, 2012.— 512 с.

2012 рік для української театральної культури пройшов під знаком Леся Курбаса, 125-ліття від

народження якого минуло 25 лютого, а 75-літні роковини трагічної загибелі — на початку лис-

топада. До різноманітних за жанром та адресністю мистецьких акцій активно долучилось низкою наукових конференцій та тематичних видань і національне театрознавство.

Наприкінці року вийшла друком монографія, що стала, без сумніву, не лише його завершальною подією, а й вагомим етапом у поступі вітчизняної театрології: книжка Н. Єрмакової „Березільська культура. Історія, досвід”.

Насамперед слід наголосити на тому, що ця праця для Н. Єрмакової — відомого українського театрознавця, критика та педагога — з категорії „книг життя”. Її задум виношувався роками, окремі розділи та положення проходили апробацію на численних українських та зарубіжних наукових конференціях і в публікаціях на сторінках фахових видань, а тему Курбасової спадщини Н. Єрмакова почала досліджувати ще тоді, коли це загрожувало кар’єрі молодого науковця. Можливо, тому півтисячі сторінок „прожитого власним життям” матеріалу опрацьовано в ошатну та стильну палітурку (дизайн — О. Червінський) — наче очищено від зайвого, неістотного, сумнівного.

Уже в самій назві книжки заявлено вкрай важливий об’єкт дослідження: культура „Березоля”. Тобто не лише історія, факти, імена, постаті, вистави — але й той найголовніший контекст, що об’єднував велелюддя й багатоголосся театального довкілля Курбаса: модерна сценічна культура. Для розкриття цього явища авторка поєднала методологічні засади феноменології, історії та соціології мистецтва, рецептивної естетики, компаративістики, застосувавши діахронний та синхронний способи розгортання матеріалу. Кожен розділ монографії присвячено новій сторінці в історії колективу, але в межах кожного періоду діяльність театру, окремих його митців постають у розмаїтті історично-культурних, соціологічних, політичних контекстів.

Н. Єрмакова у своєму дослідженні розширила часові межі: життя „Березоля” датується 1922—1934 рр., але родовід цього славетного колективу автор розпочинає на п’ять років раніше, присвячуючи перший розділ книжки діяльності Молодого театру (1917—1919). Наступним історичним кроком — і відповідно другим розділом дослідження — є короткий період Київського драматичного театру (1921—1922), третій розділ присвячено діяльності Мистецького об’єднання „Березіль” (1922—1926), четвертий — діяльності „Березолю” у Харкові (1926—1934). Власне, дослідниця достеменно розкриває поступовість та неперервність пошуків Курбаса та його однодумців упродовж усіх цих шістнадцяти років, і це дає можливість їй окреслювати місце „Березоля” у вітчизняній культурі як окреме, засадниче й унікальне для формування українського модерного театального дискурсу явище.

Зрозуміло, Н. Єрмакова — не перша вивчає творчий доробок Леся Курбаса. Дослідниця впев-

нено „стоїть” на плечах таких атлантів українського курбасознавства другої половини XX ст., як Наталія Кузякіна, Юрій Бобошко, Юрій Шерех, водночас покликаючись і на корпус джерел — друкованих та рукописних — курбасівської доби. У синтезі маловідомих та, здавалося б, добре відомих фактів, подій, цитат, народжується вдумливо-об’єктивний, спокійний, доказовий та „неавторитарний” спосіб викладу матеріалу, що разом із врівноважено-професійною лексикою, прозорістю й переконливістю думки, добірністю мови становлять особливий авторський стиль Н. Єрмакової.

Виважена концепція книжки дає можливість авторові не потонути в обширі зібраної інформації та впевнено „масштабувати” мистецькі явища, розглядаючи не лише їхні епіцентри, найголовніші події, а й периферійні, наче б другопланові терени. Так, зокрема, детально розглянуто діяльність усіх (!) творчих майстерень МО „Березіль” — незалежно від вагомості та тривалості їхньої праці. Рівно ж доробок колег та соратників Леся Курбаса всіх періодів (від Молодого театру до останнього сезону „Березоля” у Харкові) висвітлено не менш ретельно та послідовно, аніж творчий досвід самого Майстра: власне, саме це й дає можливість говорити про творення нової — березільської — сценічної культури як певної спільної території колективного досвіду, суголосного найновішим літературним, образотворчим, музичним тенденціям.

У межах кожного розділу поступ мистецького життя подано за сезонами. Здається, можна б було вибрати інший „формат” оповіді — але ж власне цей відповідає трибу самого театального життя. Тому вслід за автором від сезону до сезону, від перших максималістських ідей молодотеатрівців через ентузіастичний вихор творення театральної мегаструктури МОБу до свідомого мистецького стоїцизму „Маклени Граси” переймаєшся книжкою неначе справжнім літописом, де поряд із голосами очевидців, учасників тих подій звучать напружені думки дослідників наступних поколінь, вступають поміж собою у діалог різні точки зору, зіставлені майстерною рукою автора задля народження якісно нового розуміння феномена Курбаса і березільської практики.

Важливо, що праця Н. Єрмакової сприяє руйнації набутих останніми роками міфів, неточно відчитаних та прокоментованих документів, прибілних уявлень та упереджених тверджень. Власне, сьогодні, коли кількість сказаного і написаного про Курбаса значно зросла і зростає, саме такі видання слугують гідним професійним орієнтиром для усіх, хто прагне глибокого й несутного пізнання історії театру: і як читач, і як дослідник.

Майя ГАРБУЗЮК

Марія Вавричин. Відтворення України: історія картографії, краєзнавство, біографістика / Упоряд. Н. Паславська, Н. Халак; Ред. рада: П. Сохань (голова), Н. Паславська, Н. Халак та ін.— Львів: ІУАД, 2012.— 552 с. + 24 с. іл. + 2 карти.

Збірник праць дослідниці М. Вавричин (20 березня 1935 р. — 28 грудня 2010 р.), а також спогадів про неї упорядкований у Львівському відділенні Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України і є своєрідним підсумком її внеску в національну науку.

Книжка складається зі вступу, бібліографії праць дослідниці, двох розділів, тематика яких відповідає науковим зацікавленням Марії Вавричин — історії картографії та краєзнавству України, додатків — спогадів та двох окремих карт, до перевидання яких вона долучилася — Генеральної карти України Г. Л. де Боплана 1660 р. та карти Лемківщини (мірило 1 : 325 000). Репродукції мап подаються у зменшеному вигляді; варто було б зазначити кратність зменшення.

У вступній статті широко досліджено науковий шлях та спадщину, яку залишила для майбутніх дослідників української картографії та краєзнавства М. Вавричин — учений в галузі історії, картографії, краєзнавства, науково-культурний діяч, науковий співробітник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (1993—2010), член Комісії бібліографії та книгознавства Наукового товариства ім. Шевченка, член Львівської обласної організації Всеукраїнського товариства „Лемківщина“. Дослідниця написала понад сто праць з історичної картографії, архівознавства, джерелознавства, краєзнавства України, більша частина яких оприлюднена протягом останніх двох десятиліть.

Творчий шлях дослідниці формувався у середовищі Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, де вона працювала у 1950—1980 рр. В архіві на початку 1960-х рр. під керівництвом І. Крип'якевича з участю Я. Дашкевича, О. Купчинського та інших вчених проходили науково-теоретичні семінари з архівознавства та спеціальних історичних дисциплін, також спеціально присвячені історичній географії та методиці опису картографічних матеріалів. М. Вавричин долучилася до формування картотеки й описів картографічної колекції, створення експозиції кабінетів спеціальних історичних дисциплін; від того часу історично-картознавча тематика перебувала в епіцентрі наукових зацікавлень дослідниці. Вона збирала й узагальнювала матеріали до теми „Картографічні джерела до історії України XV—XVII ст.“, проводила наукові пошуки оригіналів карт українських земель, складених французьким інженером Г. Л. де Бопланом у середині XVII ст.

Захистити кандидатську дисертацію на вже затверджену Науковою радою АН УРСР тему

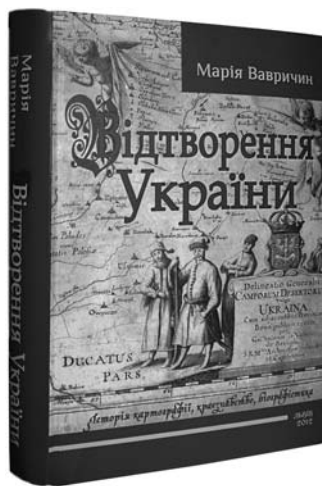
„Картографічні джерела з історії України XV—XVII ст.“ (як здобувач вона була прикріплена до Інституту суспільних наук АН УРСР) так і не вдалося, оскільки середньовічні мапи подавали „нерадянську“ інформацію про етнічні українські землі.

У січні 1980 р. М. Вавричин обійняла посаду завідувача редакційно-видавничого відділу Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. З'являється ще один напрям її професійної діяльності — як укладача і наукового редактора. Попри щоденну редакторську роботу, дослідниця знаходила час і для праці над стародавніми картами.

У фондах бібліотеки — одна з найбільших в Україні картографічних колекцій. Учена досліджувала картографічні джерела з історії України з цього фонду. У бібліотечних збірниках виходить низка підготовлених нею статей з історичного картознавства. Розпочата в другій половині 1970-х рр. дослідницька діяльність напштовхнулася на ідеологічні табу й через це була обмежена працею в позаробочі години над складанням картотек, зокрема географічних назв до мап Г. Боплана, зокрема нанесених на Спеціальну (1650) та Генеральну (1648 та 1660) карти України, карти Дніпра (за виданням Блау, 1662), карти Дніпра і Північного Причорномор'я (із серії т. зв. карт-ілюстрацій до „Опису України“). Спільно з Я. Ісаєвичем М. Вавричин працювала над створенням каталогу „Картографічні джерела до історії народів СРСР XV—XVII ст. в фондах ЛНБ ім. В. Стефаника АН УРСР“, у якому бібліографічний опис карт мав бути поданий за хронологічним принципом, з анотаціями та науково-довідковим апаратом.

Працювала багато, не шкодуючи себе, — адже це буде потрібно тим, хто у незалежній Україні писатиме правду про кордони українських територій. Вона щиро у це вірила. У листі до І. Бутича писала: „Відродиться й Україна!“ Із розпадом СРСР почала видавати напрацьоване. Пишучи 1996 р. про внесок в українську картографію П. Тутковського, М. Вавричин з гіркотою узагальнила і свій науковий шлях у сфері картознавства у часи СРСР: „...вивчення історії картографії в Україні завжди було не тільки непростим, але й небажаним, напівзабороненим, бо давні карти свідчили про розвиток української території, утвердження назви „Україна“ для окремої географічної й політичної цілості, а це було не вигідно тим, хто нею володів“.

У незалежній Україні М. Вавричин однією з перших почала відновлювати академічні дослідження української історичної картографії й досягла у цій справі значних успіхів. Випуски серії

„Пам'ятки картографії України“, започаткованої століття тому фундаментальним чотиритомним атласом, який уклав Веніамін Кордт і підготовлені до друку з участю М. Вавричин, стали взірцями факсимільних видань стародавніх карт. Провідна тематика її досліджень — „Картографічні джерела до історії України XV—XVII ст.“, зокрема картографічна спадщина Г. Л. де Боплана та її значення для історії України. Наукова спадщина М. Вавричин з історичного картознавства — це розвідки, книги, альбоми, факсимільні видання середньовічних карт українських земель. Вона — автор численних статей, упорядник збірників, член редколегій, науковий редактор.

На початку 1990-х рр. Я. Дашкевич організував у Львівському відділенні Інституту осередок дослідження історії картографії України, в якому активно працювала М. Вавричин. Учені започаткували проведення в Україні наукових конференцій з історії картознавства, у яких взяли участь українські та закордонні фахівці, видали низку наукових збірників. 6—7 жовтня 1998 р. зусиллями Львівського відділення Інституту української археографії та ЦДІА України у Львові (керівником якого у той час був О. Мацюк) проведено першу в незалежній Україні наукову конференцію з історії картознавства — „Картографічна спадщина України“, чим започатковано серію міжнародних наукових конференцій: „Боплан і Україна“ (Запоріжжя, 12—13 жовтня 2000 р.), „Картографія та історія України“, присвячена 400-річчю від народження Г. Л. де Боплана (Львів, 20—21 листопада 2000 р.), „Соціотопографія України“ (Львів, 17—18 жовтня 2002 р.). Ці форуми мали міждисциплінарний характер, у них брали участь історики, картографи, географи, архітектори, археологи, бібліографи, мовознавці, архівісти, геодезисти, працівники державної картографічної служби, геодезичних підприємств, видавництв. За матеріалами конференцій видані збірники наукових праць. 21 листопада 2000 р. на Міжнародній науковій конференції „Картографія та історія України“ Я. Дашкевич і М. Вавричин ініціювали створення Наукового товариства дослідників картографії України.

Дослідниця також брала участь у щорічних наукових засіданнях та семінарах, які організову-

вали Комісія книгознавства та бібліографії, Археографічна та Історична комісії НТШ, була членом Товариства.

М. Вавричин також є автором нарисів про лемківські села, розвідок про видатних діячів цього краю, регулярних дописів (до „Лемківського календаря“, інших видань) про Львівське товариство „Лемківщина“ (протягом тривалого періоду виконувала обов'язки його секретаря), про наукові конференції, присвячені лемківській проблематиці. Дослідниця збрала велику бібліографію про Лемківський край та фахово підібрану колекцію книжок. Була консультантом двох карт цієї території, навіть почала писати „Історію Лемківщини“, завершити яку не судилося. Планувала також видати краєзнавчо-історичний словник Лемківщини, до якого мали ввійти як історичні дані про кожне село, так і відомості, що відображали б сучасний стан їх. Увесь цей доробок присвячений відтворенню України — її території в минулому, історії, громадсько-культурному й духовному життю українського народу.

Зібрані у книжці статті — це передовсім дослідження картографічних збірок із львівських колекцій і спадщини Г. Л. де Боплана, а також історичні нариси про села Лемківщини та Галичини, біографії діячів українського національного відродження, в яких, серед іншого, порушуються питання збереження історичної пам'яті українського народу. Вперше публікуються дев'ять рукописних праць авторки, у т. ч. покажчики населених пунктів, зазначених на Генеральній карті України 1648 р. Г. Боплана й ідентифікованих відповідно до сучасного адміністративно-територіального поділу. Цю працю вчена здійснювала спільно з О. Гольком.

У книжці вдало підібрані фотографії наукової та родинної тематики.

Науковий доробок М. Вавричин з історичного картознавства повернув українській картографії європейський вимір, а водночас відродив і продовжив традицію національної картографії на західноукраїнських землях, перервану за радянських часів.

Іван РОВЕНЧАК

Львів. Комплексний атлас / За ред. О. І. Шаблія.— Київ: ДНВП „Картографія“.— 2012.— 192 с.

Вийшов друком комплексний науково-довідковий атлас великого міста, перший такого типу в Україні. Об'єктом картографічної збірки стало одне з найдавніших міст України, духовна столиця галицького краю і України загалом — місто Львів.

Атлас охоплює понад 240 карт і картосхем, що виконали за єдиною програмою вчені географічного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка, більшість яких є членами НТШ, спільно з працівниками ДНВП „Картографія“ та архітектурно-планувальної майстерні „Містопроєкт“. Ці вчені та картографи створили

модерний картографічний твір, унікальний як за змістом, так і за картографічним оформленням.

Унікальність цього видання передовсім у самій програмі, структурі та й у змісті. Атлас складається із восьми розділів: „Природне довкілля“, „Археологія. Історія“, „Населення. Міграції“, „Соціальна, ринкова та інституційна інфраструктура“, „Виробнича та інвестиційна інфраструктура“, „Промисловість“, „Територіальне розпланування. Генеральний план (2010—2025 рр.)“. Книжка містить 192 сторінки з 243 картами, картосхемами і картоїдами, більша частина яких — оригінальні.

Вони доповнені рисунками, слайдами, схемами і картинами (О. Новаківського, Е. Козака, Л. Долинського, Я. Матейка та ін.), текстами тощо.

У першому розділі, крім фотосхеми Львова у ракурсі з космосу, вміщені мапи про положення міста на Головному європейському вододілі (за А. Рудницьким), у системі природно-географічного поділу (за К. Геренчуком), фізико-географічного положення Львова в Європі та соціально-економічній системі України (на міжнародних транспортних магістралях). Цікавою є карта про розташування Львова в Європі, на якій зазначено міста-побратими, розташування міста стосовно економічних та соціально-економічних угруповань країн, щодо країн із найбільшою концентрацією українства, стосовно цивілізаційних і міжконфесійних меж. На окремій мапі зображено географічне розміщення міста Львова у Західноукраїнському регіоні (показано головні соціально-економічні зв'язки міста із сусідніми областями).

Фізико-географічні карти міста (загальна і тематичні) доповнені геологічними, гіпсометричними, гідрологічними і ґрунтовими профілями, графіками ходу температур та складових радіаційного балансу, показниками вітрів та ін., що додатково інформують читача про природно-географічні процеси і явища на території Львова. Окремі карти відображають місто в системі геоботанічного районування України (за Г. Біликом та М. Голубцем), сучасний стан і трансформацію ландшафтів на території Львова, а також природні геоекосистеми та природоохоронні території. Таким чином, вперше найбільш повно викладена просторова організація природного довкілля Львова.

Значний за кількістю (38) карт та інформативністю розділ „Археологія. Історія”, в якому подана інформація про минуле міста від заснування аж до нинішніх днів. Усім історичним періодам присвячено окремі мапи і картосхеми, які супроводжуються текстовою частиною про стан господарства міста, рисунками і фотографіями про визначні події і постаті, пам'ятні місця, суспільні процеси тощо. Поряд із сучасними є фрагменти старовинних планів (план міста кінця XVII ст., план Львова після знесення мурів Середмістя з 1841 р.), вигляд Львова з праці „Civitates Orbis Terrarum” 1617 р., фрагменти портолана А. Дульсєрта (1339) та карти Г. де Боплана (1650) та ін.).

Цікавою та досить інформативною є група історичних мап Львова кінця XIX — початку XX ст.: карти промислового і транспортного розвитку міста, освіти, науки і культури (в т. ч. позначено українські заклади й установи, зокрема НТШ), оригінальна карта місць проживання і діяльності Івана Франка та Михайла Грушевського (як перед тим і членів „Руської Трійці“).

Вперше опубліковано оригінальні три картосхеми, які відображають боротьбу українців за самостійність і створення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР).

Оригінальними є мапи, що відображають Львів у роки Другої світової війни. На них зображено розміщення радянських і гітлерівських

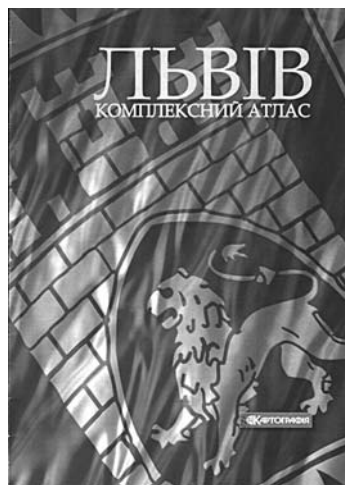
окупаційних органів, місця розстрілів та в'язниці, місця, пов'язані з рухом опору, лінії фронтів та ін. Дуже цікавими є карти „Львів у період здобуття незалежності України”, де позначено події 1987—1991 рр., місця перебування громадських і політичних організацій, встановлення пам'ятників. Окрема мапа атласу відображає місця національної пам'яті у Львові, пов'язані з боротьбою за незалежність України від часів Б. Хмельницького донині. На ній позначений екскурсійний маршрут місцями національної пам'яті, яким можуть мандрувати як жителі міста, так і його гості.

Насичений статистичною інформацією розділ „Населення. Міграції” (15 карт). На картах відображено людність міста й адміністративних районів та навколишніх поселень, щільність населення, природний рух, статеві-віковий і національний склад, розподіл працересурсного потенціалу, розподіл людей за джерелами засобів існування, обсягами й інтенсивністю міграцій. Велика кількість графіків, діаграм вдало доповнює карти і дає можливість виявити ті зміни, які відбулися у людності і структурі жителів Львова впродовж переважно другої половини XX ст. і до наших днів (динаміка людності представлена від 1880 р. до 2009 р. з прогнозом на 2020 і 2040 рр.). А національний склад населення представлений з початку XVII ст.

П'ятий і шостий розділи атласу відображають різні аспекти розвитку інфраструктури міста. При цьому редколегія атласу свідомо відходить від так званого виробничого принципу, за яким завжди перевага і пріоритет надавалися картам виробничої сфери. В атласі на першому місці мапи, що відображають освіту, науку, релігію, культуру, рекреацію, житлове господарство, побутове обслуговування, торгівлю та ін. Всі вони інформативні, містять багато довідкових даних. Карти інноваційної діяльності, інформаційної сфери та ринкової інфраструктури є новими як за змістом, так і за способами картографічного зображення. Крім мап міста з цієї тематики, виділено осередки різних видів інфраструктури, подано діаграми, що відображають величину і структуру закладів відповідних галузей та кількість працівників у них.

Кілька мап цього розділу відображають розвиток рекреації. Це „Екскурсійні маршрути”, „Парково-атрактивні об'єкти” (5 карт), „Сакрально-атрактивні об'єкти”. На них відображено туристичні об'єкти, які зацікавлюють жителів і гостей міста. Крім традиційних туристичних, подано картосхеми Музею народної архітектури і побуту „Шевченківський гай”, Стрийського парку, Личаківського та Янівського цвинтарів та ін.

Новими за змістом є карти, що відображають електоральні вподобання жителів Львова на виборах Президента (2004 і 2010) та Верховної Ради (2007), на яких подано кількість виборців та кількість голосів, відданих партіям і блокам як у Львові загалом, так і в окремих адміністративних районах міста. Це дає змогу користувачеві побачити певні територіальні відмінності в електоральній ситуації в окремих частинах міста, простежити динаміку виборчого процесу на його території.

Окремі групи становлять карти транспортно-комунікативної інфраструктури та „Промисловості”. На останніх позначено не тільки промислові підприємства різних галузей, кількість зайнятих у них, але й зміни, що відбулися останніми двома десятиліттями. Це передусім розвиток малого підприємництва, місце малих підприємств у промисловому виробництві тощо.

Останній розділ атласу відображає територіальний розвиток Львова: від його заснування — до наших днів і на перспективу (до 2025 р.). Найбільше карт зображають функціонально-планувальну структуру міста, його розташування у системі розселення, вартість землі, розвиток міста у перспективі. На картах відображені всі аспекти розвитку Львова (житлове будівництво, водо- і газопостачання, транспорт, торговельні заклади, зелені насадження) за його „Генеральним планом” (2011—2025).

У восьмому розділі вміщені комплексні карти адміністративних районів міста, доповнені багатим довідковим матеріалом про населення, господарство і сферу послуг районів, світлинами про цікаві об’єкти.

Більша частина мап складена у масштабах 1:100 000, 1:75 000, 1:60 000, 1:30 000, а його районів — 1:25000.

Карти і картосхеми атласу охоплюють всі аспекти життя міста, його демографічні, соціокультурні та економічні характеристики. Це сучасний атлас, бо відображає явища і процеси з сучасних наукових і методичних позицій, найновіші тенденції у розвитку політичних, історичних, економічних і соціальних явищ, подій та процесів. Він вирізняється високим рівнем науковості та інформативності, логічною структурою й мистецьким картографічним оформленням.

Ольга ЗАСТАВЕЦЬКА

Картографічні матеріали у складі проектної документації фондів ЦДНТА України.
Довідник / Укл. А. О. Алексєєнко, М. А. Балишев, О. Є. Дождєва, Є. В. Семенов;
Наук. ред. І. Б. Матяш, Р. І. Сосса.— Київ: Картографія, 2012.— 464 с.

У бібліотеках, архівах, музеях України зберігаються різноманітні картографічні твори, створені впродовж багатьох століть картографами, науковцями, фахівцями різних галузей економіки. Останніми двома десятиліттями спостерігається активізація наукових досліджень з історії картографії України. Вона окреслила питання збереження та, відповідно, каталогізації картографічної спадщини. Започатковано видання про картографічні фонди бібліотек й архівів, з’явилися перші бібліографічні покажчики картографічних творів і літератури з історії картографії України.

За останнє десятиліття в Україні вийшли друком роботи, в яких описано великі масиви архівних карт і планів та зроблено спробу уніфікувати описування документів, систематизувати відомості про них, зокрема, створено спеціальний довідник Державного архіву Херсонської області (2006). Фундаментальною є праця Р. Сосси „Картографічні твори на територію України (1945—2000 рр.)”, у якій систематизовано й описано значну кількість друкованих карт (2002).

З різних причин досі поза увагою дослідників великий обсяг картографічних матеріалів, що містяться у різноманітній проектній документації. Пропоноване довідкове видання покликане заповнити цю прогалину. У ньому зібрано відомості про карти та плани ХХ ст. (1906—1990), які входять до складу проектної документації Центрального державного науково-технічного архіву (ЦДНТА)

України у Харкові. Ця установа зберігає науково-технічну документацію, створену провідними науково-дослідними, проектними, конструкторськими, технологічними організаціями країни.

Карти, плани та схеми, що входять до складу проектної документації, представляють основні галузі господарства в межах території сучасної України. Картографічні матеріали уклали під час проведення інженерно-геологічних вишукувань для будівництва об’єктів теплоенергетики, транспорту, промислових підприємств тощо. Карти та плани містять відомості про територіальний та архітектурно-планувальний розвиток поселень України у складі містобудівних та проектів цивільного будівництва.

Низку картографічних матеріалів укладено під час опрацювання „Комплексної схеми використання водних і земельних ресурсів Української РСР”. Численні карти та плани входять до Генеральної схеми водопостачання Донбасу та Кривбасу, до проектів меліоратив-

них заходів, до проектних завдань розробки родовищ корисних копалин.

Великий масив отриманих довідкових даних — описи карт і планів, для зручності користування поділено за територіальною ознакою. За основу взято економічне районування України В. Поповкіна. Вчений регіоналізував Україну на п’ять макро-районів — Донбас і Придніпров’я, Західна Україна, Слобідська Україна, Причорномор’я, Центральна Україна (1993). Відповідно у структурі довідника

виділяють шість підсистем (частин): 1. Картографічні матеріали території України; 2. Картографічні матеріали Донецько-Придніпровського економічного району (Донецька, Дніпропетровська, Луганська і Запорізька обл.); 3. Картографічні матеріали Західноукраїнського економічного району (Рівненська, Волинська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Вінницька, Хмельницька, Закарпатська і Чернівецька обл.); 4. Картографічні матеріали Північно-Східного економічного району (Харківська, Сумська і Полтавська обл.); 5. Картографічні матеріали Причорноморського економічного району (Одеська, Миколаївська, Херсонська обл. і Автономна Республіка Крим); 6. Картографічні матеріали Центральноукраїнського економічного району (Київська, Чернігівська, Житомирська, Черкаська і Кіровоградська обл.).

Наприклад, у „Частині 1. Картографічні матеріали території України” містяться цікаві п'ять карт 1963 р. мірилом 1:2 000 000—1:1 500 000, присвячені проектуванню будівництва Чорноморсько-Балтійського глибоководного транспортного шляху. За проектом, його траса мала проходити лінією Чорне море—р. Дніпро—р. Прип'ять—канал—р. Неман—Балтійське море.

Окремо у структурі довідника виділяються географічний та іменний покажчики.

До видання увійшли описи лише горизонтальних карт і планів, хоча в довіднику наявні й інші. Всього у рецензованій праці описано 3 514 картографічних документів 150 комплексів з 51 фонду ЦДНТА України.

Всі карти, представлені у довіднику — тематичні. Більша частина з них належить до групи карт суспільних явищ. У цій групі переважають економічні карти, а також адміністративні, населення, соціальної інфраструктури. Карт природних явищ порівняно небагато — геологічні, кліматичні, ґрунтові, гідрологічні, ландшафтні та ботанічні.

З 51 фонду ЦДНТА України майже половина — 22 з проектних організацій Харкова, 17 — з Києва, 4 — з Дніпропетровська, 3 — зі Львова, по одному з Донецька, Запоріжжя, Кривого Рогу та Одеси.

З публікацією опису картографічних документів ЦДНТА України до наукового обігу вводиться цінна інформація про картографічні матеріали як складову проектної науково-технічної документації. Видання дає можливість не лише ознайомитися та практично використовувати великий пласт оригінальної картографічної інформації, але й з допомогою картографічних матеріалів вивчати історію розвитку вітчизняної науки і техніки.

Іван РОВЕНЧАК

Зиновія Служинська, Олександра Служинська. Спадковість людини.— Львів: Галицька видавнича спілка, Наукове товариство ім. Шевченка, 2012.— 364 с.

На перший погляд, книжка „Спадковість людини” містить всі ази генетики, притаманні посібникам і підручникам, що вийшли за останнє десятиріччя. Однак насамперед відзначимо корисне відхилення від навчальної програми. По-перше, у виданні вміщені описи Олександри Служинської гінекологічних хвороб, зумовлених впливом генетичних факторів (С. 206—208), і хромосомні хвороби (С. 161—172): подані описи фенотипів із порушеннями хромосомного комплексу, які відрізняються від інших, вміщених у раніше виданих підручниках. Це важливо для клініциста, бо підкреслює варіабельність фенотипових змін, чим зобов'язує лікаря оцінити кардіограму для безпомилкового діагнозу. О. Служинська подала рідкісний родовід (власні спостереження): серед шести вагітностей (двоє мертвонароджених) троє мало однакову хромосомну патологію — синдром Морріса, який трапляється досить рідко.

Нестандартний розділ включила Зиновія Служинська. Він стосується аналізів родоводів різних родин, простежених протягом шести—дев'яти поколінь (С. 281, 292, 297—322). Генеалогічний ана-

ліз дав можливість встановити велику кількість обдарованих нащадків науковців, музикантів, художників, що підтверджує спадкову схильність до талантів. Поеднуючи висновки цього розділу з висновками розділу „Характеристика популяцій”, створюється опосередкований зв'язок зі змінами генофонду українських популяцій. Чим більше видатних людей знищили окупаційні системи, чим більша втрата генів, тим менша ймовірність появи обдарувань у наступних поколіннях.

У розділі „Генеалогічні дослідження” схеми чітко ілюструють, що втрати генофонду катастрофічно впливають на „якість” сьогоденного і майбутнього поколінь.

„Спадковість людини” — це друге видання. Перше опубліковане 1997 р. і затверджене ЦМК з ВМО МОЗ України як посібник для вищих медичних закладів (рецензенти С. Кусень, В. Снітинський і

М. Ігнатова (Москва). Нове видання доповнене і розширене. Книжка включає розділи, яких немає в програмі, тому не є посібником, а додатковою літературою для студентів і учнів старших класів.

Видання складається з 13 розділів. Новиною є перші два розділи історії розвитку науки в Україні загалом і генетики зокрема, починаючи з княжих часів. Три наступні розділи подають основні генетики, цитогенетики та хромосомних хвороб. У розділі „Хромосомні хвороби“ опубліковані власні дослідження О. Служинської пацієнтів із порушенням комплексу статевих хромосом. Розділ „Клініко-генеалогічний метод“ містить власні дослідження Зиновії Служинської, який включає аналіз родоводів обдарованих (музично, вокально, науково) членів роду. Такі дослідження публікуються вперше у книжці з генетики. В останньому

розділі — „Характеристика популяцій“ — описано період окупацій, подано кількість жертв війни та післявоєнного періодів. Дослідниця, зокрема, зазначає, що втрата мільйонів осіб репродуктивного віку призвела до збідніння генофонду націй, зниження репродукції та депопуляції.

Книжка інформативна і корисна для учнів старших класів, для студентів високих шкіл (медичної, педагогічної, ветеринарної), а також всіх, хто цікавиться обдаруваннями народу (спортивними, військовими, вокальними та іншими).

Ірина СЕМКІВ

Атлас інфекційних хвороб / [М. А. Андрейчин, В. С. Копча, С. О. Крамарєв та ін.]; за ред. М. А. Андрейчина. — Тернопіль: ТДМУ, 2010. — 248 с.

Перший український атлас інфекційних хвороб привернув увагу широких кіл лікарів і науковців. Оскільки заразні хвороби, попри певний успіх боротьби з ними, далі розповсюджуються, то книжка має великий попит. Особливе занепокоєння в суспільстві викликають вірусні гепатити, ВІЛ-інфекція, гострі кишкові та респіраторні інфекції, які набули епідемічного поширення. Водночас сімейні лікарі та лікарі загальної практики, які першими стикаються з такими захворюваннями, часто не мають достатнього досвіду, щоб розпізнати інфекційних хворих у загальному потоці пацієнтів. Ще важче, особливо молодим фахівцям, вдається діагностувати рідкісні інфекції й захворювання з атипичним перебігом.

У рецензованому атласі вміщено приблизно 450 світлин, переважно кольорових, на яких зображені найбільш типові клінічні вияви конкретних інфекційних хвороб, у тому числі паразитних. Багато знімків подають яскраву й унікальну інформацію, яка надовго запам'ятається лікарю. Крім того, наведено фото збудників і візуальні дані сучасних апаратних обстежень пацієнтів (ультразвукове, комп'ютерна томографія, електрокардіографія, термографія тощо).

Під малюнками подано стислий опис симптомів і синдромів з посиланням на відповідні ілюстрації. Підписи до знімків продубльовано англійською мовою.

Описані хвороби поділено на чотири розділи відповідно до етіологічного чинника. У першому висвітлено 16 найважливіших вірусних інфекцій. З-поміж них ВІЛ-інфекція/СНІД, вірусні гепатити, грип та інші гострі респіраторні інфекції, герпетичні інфекції, кір, краснуха. У другому розділі подана текстова й іконотечна інформація про бактерійні, рикетсійні та хламідійні інфекції (всього 24 нозологічні форми). Серед них такі важливі для

сучасної практичної медицини, як ангіна, бешіха, ботулізм, дифтерія, скарлатина, кашлюк, лептоспіроз, сальмонельоз, шигельоз, ерсініоз, менінгококова інфекція.

У третьому розділі подані відомості і численні знімки стосовно п'яти найбільш актуальних протозойних паразитозів — амебіази, балантидіази, лейшманіозу, лямбліозу, малярії та токсоплазмозу. Останній, четвертий, розділ охоплює 11 актуальних гельмінтозів, зокрема дані про аскаридоз, гіменолепідоз, дирофіляріоз, дифілоботріоз, ентеробіоз, ехінококоз, опісторхоз, теніаринхоз, теніоз, трихінельоз і трихоцефальоз.

Важливо, що інформація наведена з урахуванням клінічних особливостей інфекційних хвороб у хворих різних вікових груп (і дітей, і дорослих). Певне місце відведено особливо небезпечним інфекціям, які можуть бути завезені з інших регіонів планети (наприклад, чума, холера, тяжкий гострий респіраторний синдром) і призвести до епідемічних ускладнень.

Автори атласу — досвідчені інфекціоністи з Тернополя, Києва, Чернівців і Донецька, які збирали ілюстративний матеріал понад 25 років. Книжка допомагає запідозрити і навіть розпізнати 57 інфекційних хвороб, а отже, надати

своєчасну кваліфіковану медичну допомогу ураженим та здійснити ефективні протиепідемічні заходи, щоб не допустити розповсюдження тих чи інших інфекцій.

На нашу думку, слід не тільки привітати авторів з виходом цінного атласу інфекційних хвороб, але й висловити сподівання, що вони продовжать цю корисну працю й невдовзі читачі отримають нове видання із ще більшим ілюстративним матеріалом.

Микола ЧЕМИЧ

КОНФЕРЕНЦІЇ, СИМПОЗІУМИ, АКАДЕМІЇ

29 серпня 2012 р. у приміщенні адміністративного корпусу нашої Alma Mater з ініціативи Лікарської комісії НТШ, Українського лікарського товариства у Львові, Студентського самоврядування ЛНМУ ім. Д. Галицького і за підтримки ректорату університету встановлено пам'ятну таблицю на честь борців за самостійність України — студентів Львівського медичного інституту, репресованих 1941 р. під час „Процесу 59-ти”, та усіх студентів-медиків, які постраждали від комуністичного тоталітарного режиму.

Кошти на таблицю зібрали студенти ЛНМУ ім. Данила Галицького, зокрема 2, 10, 12—21, 23—37 груп 1-го (сьогодні 2-го) курсу медичного факультету, колективи кафедр нормальної фізіології (завідувач М. Гжегоцький), нормальної анатомії (завідувач Ю. Кривко), епідеміології (завідувач Н. Виноград), гігієни та профілактичної токсикології (завідувач — Б. Пластунов), загальної гігієни з екологією (завідувач В. Федоренко), сімейної медицини (завідувач Ю. Кияк), а також представники професорсько-викладацького складу університету, лікарі Клінічної лікарні Львівської залізниці та інші небайдужі громадяни.

Активну участь в організації роботи з виготовлення та встановлення пам'ятної таблиці взяли І. Костюк, З. Служинська, Л. Матешук-Вацеба, голова УЛТ у Львові А. Базилевич, Б. Білинський, Ю. Кияк, О. Кіцера, В. Савран, В. Ковалишин, О. Служинська, В. Ковальський, Р. Ярема, Ю. Присташ, О. Бобак, Ю. Олійник. Проект і виготовлення здійснив художник Ю. Квасниця, архітектор — А. Васильєв.

„Процес 59-ти”, або „Процес другої езекутиви ОУН” — це великий політичний процес, який відбувся 15—18 січня 1941 р. у Львові. 59 молодих українців, переважно студентів вишів Львова, звинувачували у причетності до ОУН та в антирадянській діяльності. Під час процесу серед інших засуджено вісім студентів Медичного інституту: Безпалько Ірина-Орися, 1921 р. н.; Булка Орест, 1922 р. н.; Думанський Степан, 1918 р. н.; Коверко Дарія, 1922 р. н.; Крупа Теодозій, 1918 р. н.; Никифоров Мирослава, 1920 р. н.; Старка Богдан, 1922 р. н.; Шухевич Наталя, 1922 р. н.

2011 р. 17 січня рішенням сесії Львівської обласної ради визнано Днем пам'яті українських студентів, засуджених радянським комуністичним режимом у 1941 р. під час „Процесу 59-ти”.

Члени Лікарської комісії

15 листопада 2012 р. у будинку НТШ (Винниченка, 24) відбулася наукова конференція „Червенська та Перемишльська земля: початки історичної традиції”, яку організували Історична комісія і Комісія архітектури та містобудування НТШ з участю Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Виступ Юрія Дибби стосувався ойконіма Немоград у творі Константина Багрянородного та етноніма Нукарда в аль-Масуді. Ярослав Книш виголосив доповідь про джерельне підґрунтя та історіографічні трактування проблеми локалізації Червенських градів, а Василь Петрик — про нові архітектурно-археологічні дослідження княжого Холма. Чотири доповіді стосувалися ранньої історії Перемишля. Володимир Александрович говорив про спірні та неспірні питання найдавнішої історії міста, а також коротко прорецензував книжку „Przemyśl wczesnośredniowieczny” (Варшава, 2010), яка подає неоднозначний погляд на початки його історичної традиції. Генезу питання про православне єпископство в Перемишлі висвітлює у своєму виступі Іван Паславський. Ігор Скочилиас продовжив тему, порушену його попередником, зосередивши свою увагу на фундації Галицького владцтва в середині XII ст. та проблемі заснування Перемишльської єпархії. Юрій Лукомський повідомив про церкву князя Володаря у Перемишлі.

У загальній дискусії після заслуханих виступів учасники конференції обмінялися своїми думками про місце і значення Червенських міст та Перемишльської землі в українській історіографії, а також наголосили на перспективах подальшого дослідження цієї проблематики.

Андрій ФЕЛОНЮК

1 грудня 2012 р. в актовій залі ЛНУ ім. І. Франка після Загальних звітних зборів НТШ відбувся великий концерт. Мистецька імпреза присвячена вшануванню ювілейних дат М. Лисенка. У концертній програмі у виконанні учасників — вихованців Львівської середньої спеціалізованої школи-інтернату ім. С. Крушельницької прозвучали: Пісня без слів для фортеп'яно, № 1 Op. 10 (e-moll) М. Лисенка у виконанні Олега Рудницького; М. Лисенко. „Ой не світи, місяченьку” (українська народна пісня) у виконанні Лії Стаматакі (драматичне сопрано), концертмайстер — Ольга Місьо (фортеп'яно). „Без тебе, Олесю” (g-moll) для фортеп'яно з циклу „Три українські народні пісні” М. Лисенка прозвучала у виконанні Ольги Місьо.

У концертній програмі різнобічно представлені фортеп'янні твори Ф. Шопена, оскільки творчість польського композитора була однією з пріоритетних зацікавлень М. Лисенка і супроводжувала його все життя: Ноктюрн для фортеп'яно, Op. 27 (cis-moll), Експромт № 1 op. 29, Полонез для фортеп'яно, Op. 53 (As-dur), Мазурки для фортеп'яно № 1—4 op. 17 прозвучали в інтерпретації піаніста Олега Рудницького. Гра піаніста подивляла і зачаровувала одухотвореністю, умінням тонко передати глибинні переживання, красу, чуттєвий психологізм, поетичність і багатогранну мелодійність музичної мови великого польського композитора. На закінчення концертного вечора у виконанні О. Рудницького як синтез емоційного та інтелектуального прозвучала 2-га Рапсодія на українські народні теми „Думка-Шумка” для фортеп'яно Op. 18 (A-dur) М. Лисенка.

Після концерту голова НТШ в Україні Олег Купчинський привітав усіх учасників, а дарунком і приємною несподіванкою стала книжка Зиновія Библюка „Окрилена піснею”, присвячена 110-роковинам від народження української диригентки Анни-Зеновії Герасимович-Когут.

Ніна ДИКА

7 грудня 2012 р. у Львівській комерційній академії відбулася Друга всеукраїнська наукова конференція „Українська кооперація: історія, сучасність та перспективи розвитку”, присвячена 120-річчю від народження відомого громадського та військового діяча, педагога, вченого, дослідника української кооперації, члена НТШ Олени Степанів-Дашкевич. Її організували кафедра історії і політології юридичного факультету Львівської комерційної академії, Львівський національний університет ім. І. Франка, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, Наукове товариство ім. Шевченка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. У конференції брали участь провідні українські вчені з різних міст України. Подали заявки і наукові статті на конференцію зі Львова — С. Гелей, В. Кухар, М. Литвин, Г. Сварник, А. Сова, О. Шаблій та ін.; з Тернополя — І. Зуляк, А. Кліш, М. Чорна; з Полтави — М. Мовчан, Т. Оніпко, А. Пантелеймоненко; з Луцька — В. Вісин, Т. Вісіна; з Дрогобича — М. Сеньків, В. Футала; з Києва — В. Марочко; з Черкас — І. Фареній; з Вінниці — В. Рекрут; з Херсона — Г. Цибуленко; з Харкова — Г. Фінашина.

На конференції обговорювалися актуальні питання життєвого і творчого шляху Олени Степанів-Дашкевич, теорії та історії кооперації, сучасного національного та міжнародного кооперативного руху. Із доповідями про національну героїню Олену Степанів-Дашкевич виступили М. Литвин („Олена Степанів — активний учасник української визвольної боротьби у першій чверті XX століття”), О. Шаблій („Внесок Олени Степанів у розвиток української географічної науки”), С. Гелей („Олена Степанів — визначний діяч галицької кооперації”), Г. Сварник („Нові документальні матеріали про життя Олени Степанів з Меморіальної бібліотеки-архіву Ярослава Дашкевича”), А. Сова („Участь Олени Степанів в організації Пласт”).

За матеріалами конференції готується до друку збірник наукових статей „Вісник Львівської комерційної академії” (серія „гуманітарні науки”, вип. 11).

Андрій СОВА

18 грудня 2012 р. у будинку НТШ (вул. Винниченка, 24) відбулася наукова конференція „Культурна спадщина західноукраїнського регіону 2012. Пам'яті Володимира Вуйцика”, яку четвертий рік поспіль організовує Історична комісія НТШ в Україні з участю Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України та Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Цьогорічна конференція мала виразне тематичне спрямування, адже всім виступів стосувалося історичного та мистецького вивчення іконопису та світського малярства. Юрій Островський представив історичні свідчення про рідкісну для території України суперечку довкола іконографії ікони Бога Отця у Галичині наприкінці XVI ст. Про малярський осередок у Кам'янці-Бузькій доповів Володимир Александрович. Мар'яна Пелех проаналізувала методи авторської адаптації західноєвропейської гравюри в іконописі XVII ст. Атрибуцію кількох картин фламандських майстрів XVII ст. з фондів Львівської національної галереї мистецтв запропонувала Світлана Стець. Андрій Лінінський охарактеризував мистецькі особливості храмової ікони „Зішестя до аду” зі збірки Національного музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття імені о. Йосафата Кобринського. Консерваційно-реставраційні дослідження „Портрета кардинала” з фондів Львівського історичного музею представила Соломія Островська. Ольга Горда-Цибко говорила про пам'ятки малярства з Василіянських монастирів, експонованих на Археологічно-бібліографічній виставці Ставропільського інституту у Львові 1888—1889 рр. Світлана Хавалко охарактеризувала рисунки Федора Ковалишина із фондів Львівського історичного музею. Повідомлення Христини Сороколіт стосувалося „Високого стилю” Кароля Боубліка у забудові Львова кінця XIX — початку XX ст. На конференції заслухано ще три доповіді на іншу тематику: Юрія Диби про архітектурні особливості споруди, представленої в мініатюрі Радивилівського літопису з молінням княгині Ольги; Ігоря Сkochилися про відновлення Успенського катедрального собору в Крилосі на тлі культурно-релігійного відродження кінця XVII — початку XVIII ст. та Юрія Мердуха про діяльність Львівської францисканської друкарні у 1769—1774 рр.

Андрій ФЕЛОНЮК

20 грудня 2012 р. у ЛНУ ім. І. Франка географічний факультет та Географічна комісія НТШ провели всеукраїнський науковий семінар „Географічні та міждисциплінарні проблеми львовознавства” до 120-річчя від народження Олени Степанів (1892—1963). Приуроченість семінару до дати народження автора першої української географічної книги під назвою „Сучасний Львів” (1943) — Олени Степанів — відзначено також посвяченням їй меморіальної таблиці.

Тематика семінару присвячена географічним (суспільним, природним та екологічним) проблемам Львова як великого урбаністичного центру не лише з регіональними, але й загальноукраїнськими та світовими функціями.

Увага учасників зосереджувалася на теоретичних і методологічних проблемах львовознавства як одного з напрямів краєзнавства (повідіть О. Шаблій), водночас — як наукового міждисциплінарної та інтегративної сфер (географія, історія, архітектура і геурбаністика, екологія та ін.). З доповіддю про розвиток метрополітенських функцій міста виступила Любов Шевчук, про соціально-економічні дослідження міста та околиць — Микола Назарук, про комплексне картографування міста — Олександра Вістак, Іван Ровенчак, Ігор Мельник. Про роль праці О. Степанів „Сучасний Львів” у сучасному львовознавстві говорили М. Білецький та Л. Котик, а її впровадження у педагогічній діяльності — В. Стецький. Голова Луганського відділення НТШ Юрій Кисельов виголосив цікаву доповідь „Порівняльно-геософічний аналіз Львова і Луганська”.

Учасники семінару заслухали і обговорили доповіді екологічної тематики: В. Кучерявого (урбоєкологічний аналіз), Б. Мухи та П. Шубера (клімат), П. Волошина (гідроекологія), Я. Іваха (ревіталізація Полтви) та ін.

Було прийнято ухвалу, в якій рекомендовано підготувати і видати тритомну „Географію Львова”, організувати публікацію часопису „Леополістика” (назва умовна), звернути увагу у дослідженні Львова на його екологічні, інфраструктурні та соціально-економічні проблеми, формування „віртуального уряду” міста тощо.

Олег ШАБЛІЙ

ЗМІСТ

З поточного життя НТШ

140 Науковому товариству ім. Шевченка.— Олег Купчинський	1
Заходи Президії НТШ на відзначення 140-річного ювілею від заснування НТШ ..	8
Загальні звітні збори НТШ (1 грудня 2012 р).— Редакція	10
Із різдвяного привітання голови НТШ в Канаді.— Дарія Даревич	16
Засідання Світової ради НТШ у Львові.— Ірина Касьяненко, Ореста Лосик ..	17
Фізична комісія Наукового товариства ім. Шевченка та участь у її організації та науковій праці Олексі Біланюка.— Ярослав Довгий	18

Статті та повідомлення

Сторінки замовчуваного шевченкознавства.— Микола Ільницький	20
Нові (невикористані) джерела до історії Галицько-Волинського князівства та біографії князя Лева Даниловича.— Леонтій Войтович	24
Із плеяди видатних у національній науці: Мирон Кордуба (закінчення).— Олег Антонович	28
Євген Лазаренко — великий ректор Львівського університету, меценат української культури (До 100-річчя від народження).— Петро Білоніжка, Орест Матковський	35
Кооперація і національне відродження української державності.— Степан Гелей	39
Дещо з життя і творчості Миколи Азовського (До 110-ліття від народження художника).— Лариса Купчинська	45
Мирослав Антонович та Олександра Горбач: творчі взаємини між музикологом і філологом. Листування.— Уляна Граб	49
Український театр Богдана Сарамagi (30-ті роки XX ст).— Роман Лавренцій	52
Львовознавчі студії: підходи, аспекти та проблеми.— Олег Шаблій	56
Публікації часопису „Сьогочасне й минуле” — джерело дослідження питань історії та культури.— Валентина Передирій	60
Інтерметалеві сполуки: одержання, структура, застосування.— Ярослав Каличак	63
Біосенсори: наукові основи конструювання та приклади їх застосування для аналізу токсичних сполук.— Галина Гайда, Михайло Гончар, Ольга Демків	66

З архівної полиці

Іван Лінниченко та Михайло Грушевський (до проблеми комунікаційних зв'язків у середовищі київської історичної школи).— Олександр Музичко ..	71
Наші славні НТШівські ювіляри	
Степан Генсірук.— Ярослав Коваль, Леонід Копій, Степан Стойко	75
Марія Ганіткевич.— Михайло Никипанчук	76
Лариса Крушельницька.— Микола Бандрівський	77
Іван Климишин.— Ярослав Довгий, Богдан Новосадлий	79
Мирослава Ковбуз.— Лідія Бойчишин	79
Анатолій Самоїленко.— Роман Кушнір, Богдан Пташник	80

Огляди нових книжок, рецензії

Мирон Капраль. Люди корпорації: Львівський шевський цех у XVII—XVIII ст. / Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАН України.— Львів, 2012.— 552 с. + 16 іл.— Орест Заяць	82
Крізь століття. Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя / Редакція: О. Вінниченко, Г. Гмітерек, Л. Зашкільняк, А. Заяць, О. Купчинський, Н. Яковенко.— Львів, 2012.— 644 с.— Андрій Фелонюк	84
Наталія Гавдида. Літературно-маларський дискурс творчості Богдана Лепкого.— Київ, 2012.— 228 с.— Світлана Бородіца	86
Ольга Збожна. Учніські та студентські „Громади” — школа виховання української національної еліти. Видання друге, виправлене і доповнене.— Тернопіль, 2012.— 232 с.: + 48 с. вкл. фото.— Іван Патер	87
С. М. Лучканин. Загальноознавчі теорії в історії української та румунської лінгвістики.— Київ, 2012.— 338 с.— Тарас Шмігер	89
Наталія Єрмакова. Березільська культура. Історія, досвід / Інститут проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України.— Київ, 2012.— 512 с.— Майя Гарбузюк	90
Марія Вавричин. Відтворення України: історія картографії, краєзнавство, біографістика / Упоряд. Н. Паславська, Н. Халак; Ред. рада: П. Сохань (голова), Н. Паславська, Н. Халак та ін.— Львів: ІУАД, 2012.— 552 с. + 24 с. іл. + 2 карти.— Іван Ровенчак	92
Львів. Комплексний атлас / За ред. О. І. Шаблія.— Київ, 2012.— 192 с.— Ольга Заставецька	93
Картографічні матеріали у складі проектної документації фондів ЦДНТ України. Довідник / Укл. А. О. Алексєєнко, М. А. Балишев, О. Є. Дождьова, Є. В. Семенов; Наук. ред. І. Б. Матяш, Р. І. Соса.— Київ, 2012.— 464 с.— Іван Ровенчак	95
Зиновія Служинська, Олександра Служинська. Спадковість людини.— Львів, 2012.— 364 с.— Ірина Семків	96
Атлас інфекційних хвороб / [М. А. Андрейчин, В. С. Копча, С. О. Крамарев та ін.; за ред. М. А. Андрейчина.— Тернопіль, 2010.— 248 с.— Микола Чемич	97

Конференції, симпозиуми, академії

Хроніка наукових і громадсько-культурних подій: Лікарська комісія, Андрій Фелонюк, Ніна Дика, Андрій Сова, Олег Шаблій	98
--	----

На обкладинці

Перша та четверта сторінки.— Будинки НТШ, придбані 1898 і 1912 рр.
Друга і третя сторінки.— Під час Загальних звітних зборів НТШ в Україні та різдвяна коляда в Товаристві

„ВІСНИК НТШ”

Інформаційне видання Світової ради Наукових товариств ім. Шевченка. Інформує про життя Товариства в Україні та діаспорі. Популяризує здобутки незалежної української науки. Змагає до відновлення історичної пам'яті, акумульованої в творчості національної еліти минулих поколінь. Виступає речником духовного відродження Галичини та усієї України, розбудови інтелектуальних сил українського народу в душі традиції, яка плекалася в Товаристві упродовж XIX і XX століть.

Часопис засновано в березні 1991 р.

Реєстраційне свідоцтво:

ЛВ № 089 від 28 лютого 1994 р.

Відповідальний редактор:

Олег КУПЧИНСЬКИЙ

Редакційна колегія:

Борис БІЛИНСЬКИЙ,
Олексій ВІННИЧЕНКО, Ігор ГИРИЧ,
Юрій ДИБА, Ярослав ДОВГИЙ,
Анатолій КАРАСЬ, Роман КИРЧІВ,
Роман ПЛЯЦКО, Леонід РУДНИЦЬКИЙ,
Олександра СЕРБЕНСЬКА,
Ростислав СТОЙКА, Олег ШАБЛІЙ,
Роман ЯЦІВ

Мовний редактор та коректор:

Олександра САВУЛА

Технічна редакція і оригінал-макет:

Владислав БАРТОШЕВСЬКИЙ

Адреса редакції:

79013, Львів, вул. Ген. Чупринки, 21
Телефони: 237-51-63, 260-03-41
Факс: (032) 276-04-97
e-mail: ntsh@mail.lviv.ua
ntshoffice@gmail.com
http://www.ntsh.org

Підписано до друку 15.03.2013.

Формат 60×84 1/8. Друк офсетний.

Умов. друк. арк. 11,6. Тираж 800 прим.

Ціна договірна